

Izmještena zajednica Janjevaca u Kistanjama

Manestar, Antonija

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:386794>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-05**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za etnologiju i antropologiju

Diplomski sveučilišni studij etnologije i antropologije (dvpredmetni)

Antonija Manestar

Izmještена zajednica Janjevaca u Kistanjama

Diplomski rad

Zadar, 2019.

Sveučilište u Zadru

Odjel za etnologiju i antropologiju

Diplomski sveučilišni studij etnologije i antropologije (dvopredmetni)

Izmještena zajednica Janjevaca u Kistanjama

Diplomski rad

Student/ica:

Antonija Manestar

Mentor/ica:

Prof. dr. sc. Dunja Brozović Rončević

Zadar, 2019.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Antonija Manestar**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Izmještena zajednica Janjevaca u Kistanjama** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 23. listopada 2019.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Janjevci u kontekstu dosadašnjih istraživanja	5
1.2. Teorijska podloga rada	8
1.2.1. Što je to identitet?	8
1.2.2. Uloga <i>prostora</i> pri (re)konstrukciji identiteta u kontekstu migracije i <i>izmještanja</i>	14
1.2.3. Afektivnost i (re)konstrukcija identiteta u kontekstu migracije	16
1.2.4. Osvrt na teorijski relevantne radove	17
1.3. Metodologija istraživanja	18
2. JANJEVAČKA ZAJEDNICA OD FORMIRANJA ZAJEDNICE DO PRESELJENJA U KISTANJE.....	24
2.1. Formiranje janjevačke zajednice i naracije o životu u Janjevu (Kosovo).....	24
2.2. Prve migracije Janjevaca u Hrvatsku	29
2.3. Planirano preseljenje Janjevaca u Kistanje	32
3. KONSTRUKCIJA HRVATSKOG IDENTITETA TIJEKOM ŽIVOTA U JANJEVU .	34
3.1. Vjeroispovijest, jezik, identitet – što čini razliku u temelju <i>hrvatskog</i> identiteta Janjevaca?	35
3.2. Međuetnički dodiri između Janjevaca i susjednog stanovništva u Janjevu	37
3.3. Uspostavljanje i održavanje kontakata između <i>najstarije hrvatske dijaspe</i> re i <i>Domovine</i>	40
4. „ZATVARANJE POVIJESNOG KRUGA“ ILI...? – PERSPEKTIVE JANJEVACA O PRESELJENJU U KISTANJE	45
4.1. „Zatvaranje povijesnog kruga“ – dominantni diskurs s ciljem pozicioniranja zajednice u <i>Domovini</i>	45
4.2. Odlazak potaknut <i>strahom</i> uzrokovanim ratnom opasnošću i rasipanjem zajednice – emocije kao glavni motivacijski čimbenici preseljenja	47

4.3. „Tu smo došli. Ma da bolje možda da nismo došli.“ – negativna percepcija preseljenja u Kistanje kao rezultat poteškoća svakodnevice uvjetovanih ekonomskim uvjetima	53
5. ŽIVOT IZMEĐU <i>DOMA</i> I <i>DOMOVINE</i> – ULOGA PROSTORA I OSJEĆAJA <i>PRIPADANJA</i> PRI (RE)KONSTRUKCIJI IDENTITETA.....	59
5.1. Čežnja za <i>domom</i> izvan <i>Domovine</i>	60
5.2. Janjevo ili Kistanje – gdje je <i>dom</i> mlađih generacija?.....	68
5.3. Janjevo – i danas prostor u temelju identiteta janjevačke zajednice.....	71
6. (RE)KONSTRUKCIJA IDENTITETA ZAJEDNICE U KONTEKSTU ŽIVOTA U KISTANJAMA.....	76
6.1. <i>Drugost</i> kao rezultat međuetničkih dodira, političkog i ekonomskog konteksta te odnosa s Hrvatima iz <i>Domovine</i>	76
6.2. Janjevački govor – uloga govora pri (re)konstrukciji identiteta i asimilaciji s „ostalim“ Hrvatima.....	81
6.3. Prakse kojima se „izgrađuje“ i nastoji „ojačati“ <i>janjevački identitet</i> na nacionalnoj i transnacionalnoj razini.....	85
7. ZAKLJUČAK.....	88
8. LITERATURA	92
9. POPIS KAZIVAČA.....	96
10. POPIS PRILOGA	96

Izmještena zajednica Janjevaca u Kistanjama

Sažetak

U ovome se diplomskom radu kroz analizu primjera Janjevca u Kistanjama problematizira koncept *izmještenosti* koji se javlja kao rezultat planiranog i organiziranog preseljenja Janjevaca u Kistanje, svakako jedinstvenog primjera migracije u kontekstu Hrvatske. Janjevci su zajednica iz mjesta Janjevo na Kosovu koja se samoidentificira kao etnički hrvatska zajednica (*najstarija hrvatska dijaspora*). Riječ je o zajednici koja je tijekom i po završetku Domovinskog rata masovno napustila Janjevo i došla u Hrvatsku što je nagnalo hrvatsku Vladu da organizira preseljenje jedne „čitave“ zajednice u Kistanje, mjesto u zaleđu Šibenika i u neposrednoj okolini Knina koje je po završetku rata gotovo u potpunosti napušteno od strane tada prevladavajućeg srpskog stanovništva. Diplomski rad utemeljen je na etnografskom istraživanju kroz koje je autorica nastojala prikupiti perspektive samih Janjevaca o njihovom preseljenju u Kistanje te o životu nakon preseljenja. Pritom otvorilo se pitanje: može li se govoriti o *izmještenosti* zajednice i kako se ona manifestira? Odgovor na to pitanje autorica donosi kroz razmatranje različitih diskursa koji postoje o samome preseljenju unutar zajednice te kroz razmatranje (re)konstrukcije identiteta zajednice prije, tijekom i nakon preseljenja. Odnosno, u radu su razmotreni čimbenici na temelju kojih je tijekom života u Janjevu (re)konstruiran hrvatski identitet zajednice, zatim povezanost prostora, identiteta i osjećaja *pripadanja* na koje ukazuju koncepti *dom* i *domovina* te procesi asimilacije i diferencijacije koji se danas odvijaju i rezultiraju postojanjem višestrukih identiteta. Pritom autorica pažnju obraća i na ulogu afektivnosti pri samom preseljenju, ali i pri (re)konstrukciji identiteta u *Domovini*.

Ključne riječi: *Janjevci, Kistanje, planirano preseljenje, izmještenost, izmještena zajednica, (re)konstrukcija identiteta, dom, domovina, afektivnost*

Relocated community of Janjevci in Kistanje

Abstract

This master's thesis discusses the concept of *displacement* that occurs as a result of migration through the analysis of the migration of the Janjevci community to Kistanje, a rather specific case of planned and organized migration in the context of Croatia. Janjevci are a community from Janjevo village in Kosovo which identifies itself as an ethnically Croatian community (*the oldest Croatian diaspora*). During and after *the Homeland war*, the entire community left Janjevo and migrated to Croatia. This prompted the Croatian government to organize the relocation of an “entire” community to Kistanje, a village in the hinterland of Šibenik and in the immediate vicinity of Knin, which was almost completely abandoned by the then dominant Serb population after the end of the war. This master's thesis is based on the ethnographic research through which the author sought to gather the perspectives of Janjevci themselves on their relocation to Kistanje, as well as on their life after relocation. The initial research raised the question: can one talk about *displacement* of the community; if yes, how does it manifest itself? The author answers this question by considering the different existing discourses on relocation within the community and by considering the (re)construction of their identity that took place before, during and after the relocation. In other words, this paper discusses the factors on the basis of which the community in question constructed Croatian identity during their life in Janjevo. Moreover, it examines the connection between space, identity and *sense of belonging* through the concepts of *home* and *homeland* and observes the processes of assimilation and differentiation that are taking place today and result in the existence of multiple identities. In doing so, the author draws attention to the role of the *affect* in relocation itself, but also in the (re)construction of identity within the context of life in *Homeland*.

Key words: *Janjevci, Kistanje, planned relocation, displacement, relocated community, (re)construction of the identity, home, Homeland, affect*

1. UVOD

U ovome se diplomskom radu kroz analizu slučaja Janjevaca u Kistanjama problematizira koncept *izmještenosti* kao rezultat migracije, u ovome slučaju planske i organizirane, te njegov utjecaj na (re)konstrukciju *identiteta* koja se pritom odvija. Kroz to, promatraju se i kompleksnost i fluidnost *identiteta* janjevačke zajednice. Janjevci se samoidentificiraju kao etnički hrvatska zajednica iz Janjeva na Kosovu, odnosno kao *najstarija hrvatska dijaspora*. Riječ je o zajednici čiji se osnutak veže uz srednjovjekovne migracije stanovništva s područja nekadašnje Dubrovačke Republike na prostore današnjeg Kosova i koja je tijekom druge polovice 20. stoljeća u većem dijelu napustila Janjevo i preselila se u Hrvatsku. Tijekom i po završetku Domovinskog rata (1991. – 1995.) priljev Janjevaca u Hrvatsku postao je masovan te su tadašnje hrvatske vlasti odlučile pronaći „rješenje“ *pitanga Hrvata s Kosova*. Rezultat toga bilo je planirano preseljenje zajednice koja je brojala između 1000 i 1500 ljudi u Kistanje na Cvjetnicu 1997. godine. Kistanje je mjesto unutar istoimene općine u zaleđu Šibenika i u neposrednoj blizini Knina u kojem je prije ratnih zbivanja 1990-ih godina prevladavajući živjelo etnički srpsko stanovništvo. S obzirom na to da je ono tijekom vojno-redarstvene operacije *Oluja* i neposredno nakon završetka rata gotovo u potpunosti iselilo iz Kistanja, Vlada Republike Hrvatske dovodi prvu skupinu Janjevaca u Kistanje dajući im na korištenje napuštene kuće. Na taj način formirana je druga najveća zajednica Janjevaca, ne samo u Hrvatskoj nego općenito gledano, koja danas u Kistanjama živi već više od 20 godina. S obzirom na to da je preseljenje planirano i pokrenuto od strane državnih vlasti, svakako je moguće reći da je riječ o jedinstvenom primjeru migracije na prostoru današnje Hrvatske, ali i prostoru bivše Jugoslavije u kontekstu ratnih zbivanja 1990-ih godina¹.

Ovaj diplomski rad rezultat je vlastitog etnografskog istraživanja u kojemu mi je osnovni cilj bio prikupiti perspektive Janjevaca o njihovom preseljenju iz Janjeva u Hrvatsku,

¹ Preseljenje Janjevaca u Hrvatsku nije jedino preseljenje stanovništva u *etničku domovinu* (tzv. *repatrijacija*) uoči, tijekom i za vrijeme ratnih zbivanja na prostoru bivše Jugoslavije. Na prostor Hrvatske doselili su se i brojni Hrvati iz Bosne i Hercegovine, Vojvodine itd., a istovremeno i brojni Srbi odlaze na prostore današnje Republike Srbije te Republike Srpske (jedan od dva entiteta današnje Bosne i Hercegovine). Drugim riječima, česte su bile migracije na prostor gdje većinski živi stanovništvo istog etniciteta (Više o tome u radovima: Marijeta Rajković Iveta *Dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia and Migration of New Minorities From and To Newly Formed States* (2012.), Jasna Čapo Žmegač *Srijemski Hrvati. Etnološka studija migracije, identifikacije i interakcije* (2002.) i sl.).

Ono po čemu se migracija Janjevaca razlikuje od tih ostalih migracija je to što su one bile inicirane i organizirane individualno, to jest od strane pojedinaca. Isprva je i preseljenje Janjevaca u Hrvatsku bilo takve prirode, no postaje planirano preseljenje od strane države kada hrvatske vlasti – prepoznavši postojanje *pitanga Hrvata s Kosova* – organiziraju preseljenje kojim se seli, moglo bi se reći, jedna „čitava“ zajednica u Kistanje.

posebice u samo Kistanje, s naglaskom na motivacijske čimbenike preseljenja, ali i na perspektive o nekadašnjem životu u Janjevu te o životu danas u Kistanjama. Na temelju prikupljenih kazivanja formiralo se središnje pitanje ovog diplomskog rada: može li se govoriti o *izmještenosti* zajednice i kako se ona manifestira? Odgovor na to pitanje nije moguće dobiti bez da se razmotre perspektive pripadnika zajednice o preseljenju, ali i (re)konstrukcija janjevačkog identiteta prije, tijekom i nakon preseljenja u Kistanje.

Odgovore na postavljena pitanja nastojat ću u ovome radu prikazati stavljajući fokus na nekoliko ključnih aspekata. Na samome početku pozornost ću obratiti na povijesni kontekst tijekom kojeg se odvio proces višestoljetne (re)konstrukcije *hrvatskog* identiteta janjevačke zajednice, a pritom ću naglasak staviti na čimbenike koji su utjecali na njegovu konstrukciju tijekom života zajednice u Janjevu. To su ponajprije *vjeroispovijest, jezik i prostor*. Osim toga, osvrnut ću se i na ulogu međuetničkih dodira. Uvid u proces (re)konstrukcije identiteta zajednice tijekom njezine povijesti daje bitan temelj za razumijevanje motivacijskih čimbenika samog preseljenja, nekadašnja i sadašnja stajališta pripadnika zajednice o preseljenju, ali i onoga što se s identitetom zajednice „događa“ danas.

Nadalje, u radu donosim osvrt na tijek ranijih migracija Janjevaca u Hrvatsku te na osnovne podatke o samome preseljenju u Kistanje. S obzirom na to da je *migracija* ključna točka ovog diplomskog rada, u središtu rada svakako je pitanje možemo li govoriti o *izmještenosti* zajednice u kontekstu planiranog preseljenja. Kako bih došla do odgovora na to pitanje osnovni „zadatak“ bio je upoznati se s perspektivom Janjevaca kroz koju gledaju na to preseljenje. Ono što se ubrzo pokazalo nužnim bilo je stavljanje naglaska na uočeno postojanje većeg broja perspektiva koje se mogu iščitati iz različitih diskursa. Na njihovo ću postojanje nastojati ukazati kroz razmatranje motivacijskih čimbenika koji „leže“ u temelju preseljenja, ali i kroz razmišljanja o preseljenju koja Janjevci imaju danas nakon duljeg vremenskog odmaka i koja su bitno određena njihovim iskustvom življenja u Kistanjama.

Izmještenost zajednice nije moguće razumjeti bez shvaćanja uloge *prostora* pri (re)konstrukciji identiteta u novom kontekstu života zajednice te uz nju usko povezane uloge osjećaja *pripadanja*. Isprepletenost *prostora*, osjećaja *pripadanja* i *identiteta* sagledat ću kroz razmatranje koncepata *dom* i *domovina*, odnosno kroz prikupljena stajališta mojih kazivača o tome što su za njih nekada bili *dom* i *domovina*, a što su danas. Pritom je naglasak potrebno staviti ne samo na razumijevanje njihove konceptualne različitosti, već i na odgovaranje na

pitanje podrazumijeva li se da je *dom* nužno smješten unutar *domovine* ili to ne mora biti pravilo?

Uvid u *izmještenost* zajednice svakako daje i postojanje višestrukih identiteta, odnosno paralelno postojanje zasebnog *janjevačkog identiteta* uz *hrvatski identitet*. Stoga ću u ovome radu promotriti koji to čimbenici utječu na njihovo supostojanje, ali i kako se odvijaju paralelni procesi *asimilacije* i *diferencijacije* Janjevaca naspram „ostalih“ Hrvata u Hrvatskoj². Detaljnije ću se osvrnuti na ulogu osjećaja *drugosti* čije sam postojanje primijetila tijekom terenskog istraživanja. Prije svega propitati ću što je „uzrok“ postojanju takvoga osjećaja, odnosno kako su na njega utjecali međuetnički odnosi na razini općine Kistanje, općenito politički i ekonomski kontekst, a posebice međudnos Janjevaca i Hrvata iz matične zemlje. Osim toga, obratit ću pozornost i na postojanje stereotipnih predodžbi koje postoje kod ostalih Hrvata u Hrvatskoj te uz njih povezane kulturne prakse kojima Janjevci nastoje ukloniti „jaz“ između sebe i ostatka etničke i nacionalne zajednice. S obzirom na to da se među tim praksama najviše ističe napuštanje govorenja *janjevačkog govora*, razmotrit ću međudnos između samog govora i identiteta zajednice, ali i pokušati dati odgovori na pitanje je li „napuštanje“ govora isključivo rezultat želje za integracijom. Nadalje, osvrnut ću se i na prakse kojima se nastoji ojačati svijest o postojanju zasebnog *janjevačkog identiteta*, odnosno na uspostavljanje i održavanje veza između Janjevaca na nacionalnoj i transnacionalnoj razini, ali i na uspostavljanje i održavanje veza s Dubrovnikom kojeg pripadnici zajednice percipiraju kao *mjesto podrijetla*.

Sve u svemu, cilj ovog rada je u prvom redu kroz primjer Janjevaca u Kistanjama ukazati na to kako se *identitet* oblikuje kroz kulturno uvjetovani proces *identifikacije* te je kao takav vrlo složen, pod utjecajem je brojnih čimbenika te je fluidan, to jest konstantno se mijenja i izgrađuje u skladu s kontekstom pojedinog vremenskog razdoblja.

² Tijekom pisanja rada susrela sam se s problemom koji termin upotrijebiti kada govorim o Hrvatima koji su rođeni u Hrvatskoj i koji u njoj žive većinu svog života. U literaturi u čijem su središtu migracije, hrvatska dijaspora te međudnos Hrvata „iz dijaspore“ i Hrvata „iz *Domovine*“ najčešće se potonje naziva „starosjediocima“, „domaćim stanovništvom“ i slično. Prilikom pisanja ovog rada, ne znajući kako bih se izrazila, i sama sam najčešće posezala za sintagmama poput „drugi Hrvati“ ili „ostali Hrvati“. Međutim, samom uporabom takvih sintagmi naglašava se *razlika* između Hrvata „iz *Domovine*“ i Hrvata iz *dijaspore* (u ovom slučaju s Kosova) te dolazi do pozicioniranja jednih naspram drugih unutar određenog odnosa moći. Time se jednu stranu pozicionira u „podređeni“ položaj naspram druge. Stoga se ovdje moram osvrnuti na to kako sam svjesna problema koji proizlazi iz uporabe spomenutih termina i kako je vrlo teško pronaći termine čija uporaba ne bi „nametnula“ spomenuto pozicioniranje. Iz tog razloga, u suglasnosti s mentoricom odlučila sam radije upotrebljavati sintagme poput „lokalni Hrvati“ ili „Hrvati iz matične zemlje“. Naime, riječ je o sintagmama koje su uvrženije i kod samih pripadnika hrvatske dijaspore te se oni često služe njima kako bi sami sebe pozicionirali naspram matične države i njezinih stanovnika.

Kako to da je upravo ova tema postala središtem mog diplomskog rada? Ponajprije moram istaknuti kako je na odabir teme diplomskog rada bitno utjecalo to što su kroz petogodišnji studij etnologije i antropologije jedan od mojih glavnih interesa postale teme vezane uz migracije te konstrukciju identiteta, osobito etnojezičnih manjinskih zajednica. Upravo me seminarski zadatak iz kolegija *Etnojezični dodiri na prostoru Hrvatske i Europe* pod mentorstvom profesorice Dunje Brozović Rončević potaknuo na postavljanje pitanja „tko su to Janjevci?“, a zatim i na to da se „upoznam“ s janjevačkom zajednicom u Kistanjama ne samo kroz dostupnu literaturu, već i kroz terensko istraživanje.

Prije svega moram priznati kako je moje znanje o Janjevacima i njihovoj povijesti pa tako i o kistanjskom kraju uoči odlaska na terensko istraživanje bilo izrazito malo, gotovo nikakvo. Prije susreta sa seminarskim zadatkom i prije prvog informiranja o temi, moje poznavanje Janjevaca bilo je ograničeno na saznanja koja sam stekla na temelju spominjanja Janjevaca u svakodnevnom govoru mojih poznanika. Iz tih razgovora stekla sam dojam kako su istovremeno Janjevci „naši“, ali bez obzira na to uvijek i „drugi“. Retrospektivno gledajući mogu reći kako je nazivanje Janjevaca „našima“ uvijek bilo u kontekstu isticanja njihove rimokatoličke vjeroispovijesti i izražene pobožnosti te je kao takvo uvijek bilo u pozitivnom kontekstu. No češće sam se susretala s percepcijom po kojoj su Janjevci bili „drugi“, a ona je gotovo uvijek bila povezana s isticanjem toga da su „oni došli s Kosova“. Nerijetko je takvo shvaćanje bilo povezano s poistovjećivanjem Janjevaca s Albancima (pritom ih se imenovalo *Šiptarima*) te je najčešće nosilo negativnu konotaciju. Paralelno postojanje navedenih percepcija o Janjevcima, istovremeno i pozitivnih i negativnih, prije početka mog bavljenja ovom temom bilo mi je izrazito nejasno. „Jasniju sliku“ stekla sam tek s upoznavanjem s time „tko“ su Janjevci, s njihovom poviješću, kontekstom preseljenja, prikupljanjem i razmatranjem njihovih perspektiva o dolasku u Hrvatsku i životu u njoj te propitivanjem ranije uočenih percepcija Hrvata koji su rođeni i odrasli u Hrvatskoj.

Sama tema ovog diplomskog rada definirana je tek nakon prvog odlaska na terensko istraživanje u Kistanje kada su se na temelju dobivenih odgovora na dva osnovna pitanja – „tko su Janjevci?“ i „što ih je potaknulo na migraciju?“ – otvorila nova istraživačka pitanja koja su ukazala na kompleksnost samog slučaja Janjevaca u Kistanjama te na kompleksnost *identiteta* o kojem svakodnevno slušamo, govorimo i stoga smatramo da ga u potpunosti razumijemo.

Sve navedeno potaknulo me na odabir ove teme kao teme diplomskog rada. Svakako je tu odluku dodatno učvrstila i činjenica kako je o Janjevcima u Kistanjama, osobito o njihovom

preseljenju, vrlo malo pisano te je to otvorilo prostor za istraživanje u kojem je naglasak stavljen na perspektive samih sudionika jednog specifičnog slučaja migracije na ovim prostorima.

1.1. Janjevci u kontekstu dosadašnjih istraživanja

Znanstvena i stručna literatura na temu Janjevaca u najvećoj je mjeri posvećena povijesti janjevačke zajednice, s naglaskom na njezin osnutak i višestoljetni život u Janjevu. Među historiografskim radovima³ svakako je najpoznatija i najopsežnija monografija Nikole Čolaka i Ive Mažurana pod naslovom *Janjevo: sedam stoljeća opstojnosti Hrvata na Kosovu* (2000.). Riječ je o monografiji koja prikazuje povijest janjevačke zajednice u Janjevu od samog njezinog osnutka pa sve do kraja osmanske uprave i ponovne uspostave srpske vlasti nad Janjevom tijekom Balkanskih ratova te Prvog svjetskog rata. Osim povijesnog prikaza monografija stavlja naglasak na međuetničke i vjerske odnose u Janjevu tijekom navedenog povijesnog razdoblja, ali i na etnografske teme poput svakodnevnog života, običaja, pjesama, izreka, pripovijesti te na jezične osobitosti janjevačkog govora.

Najosnovnije podatke o Janjencima i ostalim hrvatskim zajednicama na Kosovu navodi Jadranka Grbić Jakopović u svojoj monografiji *Multipliciranje zavičaja i domovina* (2014.). Autorica u monografiji općenito donosi prikaz kronologije migracija koje su dovele do nastanka hrvatske *dijaspore* te posvećuje pozornost hrvatskim zajednicama u državama diljem svijeta. Tu daje i tek kratak osvrt na postojanje hrvatskih zajednica na Kosovu – Janjevaca i Letničana, a pritom pozornost pridaje njihovu osnutku i razlikama između njih. Kratko se osvrće i na migracije s Kosova u Hrvatsku tijekom 20. stoljeća te na današnju brojčanu prisutnost i položaj Hrvata na Kosovu.

Što se tiče objavljenih znanstvenih članaka, riječ je o radovima koji prvenstveno govore o migracijama Janjevaca u Hrvatsku te o pojedinim osobitostima janjevačke zajednice u zagrebačkoj Dubravi. Jedan od radova u čijem je središtu prikaz migracija Janjevaca iz Janjeva u Hrvatsku (u prvom redu u Zagreb) tijekom 20. stoljeća jest rad Željke Šiljković i Martina Glamuzine *Janjevci and Janjevo – from Kosovo to Zagreb* (2004.). U prvome dijelu rada autori donose kratak osvrt na osnutak i život janjevačke zajednice u Janjevu, pritom stavljajući

³ O povijesti zajednice i životu u Janjevu osim spomenute monografije govore i radovi *Povijest Janjeva u okviru ekonomske i kulturne funkcije Dubrovnika na Balkanu u srednjem i novom vijeku* Nikole Čolaka i *Povijest Janjeva* Josipa Lučića koji su objavljeni u zborniku *Janjevo – Zbornik radova znanstvenog skupa* (1999.) te rad Mirka Barjaktarovića *Janjevo: istoriski razvitak, antropogeografske i etnološke karakteristike* objavljen u *Zborniku za narodni život i običaje* (1971.).

naglasak na strukturu stanovništva Janjeva i njezine promjene kroz povijest te na osnovna obilježja svakodnevnog života. U drugome dijelu pozornost se posvećuje tijekom migracija Janjevaca, ali i ostalih Hrvata s Kosova u Hrvatsku sve od sredine 20. stoljeća pa do 1990-ih godina. Ponajprije ističu njihovu brojčanu prisutnost u različitim dijelovima Hrvatske, a zatim se fokusiraju na obilježja njihova života u „novoj okolini“ i odnose s „domaćim“ stanovništvom. Pritom navode podatke koji se odnose isključivo na janjevačku zajednicu u zagrebačkoj Dubravi. O Janjevcima u Zagrebu pisala je i Ivana Crljenko u svome radu *Migracijska i etnička obilježja stanovništva kao čimbenici promjene pejzaža zagrebačke Dubrave* (2012.) gdje razmatra tijek doseljavanja stanovništva iz različitih krajeva u Dubravu tijekom druge polovice 20. stoljeća (uključujući i migracije Janjevaca) te njihov utjecaj na krajolik četvrti uzimajući kao glavni primjer Konjšćinsku ulicu, poznatu kao „janjevačka“ ulica jer u njoj dominiraju trgovačke radnje doseljenih Janjevaca.

Osim o povijesti i migracijama Janjevaca, puno se pisalo i o janjevačkom govoru. Prije svega potrebno je izdvojiti osvrt Josipa Lisca koji u svojoj *Hrvatskoj dijalektologiji I* (2003.) janjevački govor, bez obzira na njegovu tipološku različitost od drugih hrvatskih govora, ubraja među hrvatske govore. To je utemeljeno na sociološkim obilježjima govora, odnosno na činjenici da njime govore Janjevci koji se izjašnjavaju kao Hrvati. Nadalje, sintezu osnovnih obilježja *janjevačkog* govora dao je Mijo Lončarić u radu *Govor Janjeva* (2012.) utemeljenu na podacima iz monografije Milivoja Pavlovića *Govor Janjeva* (1970.) te na rukopisu Nikole Čolaka naslovljenom *Janjevački govor*. Nešto drugačiji rad je rad Stipe Kekeza *Govor Janjevaca doseljenih u Zagreb migracijama devedesetih godina 20. stoljeća* (2009.) koji se temelji na dijalektološkom istraživanju provedenom među Janjevcima u Dubravi kojim je autor nastojao utvrditi u kojoj se mjeri govor promijenio u novom kontekstu, to jest tijekom života u Zagrebu.

O Janjevcima u Kistanjama počelo se pisati u zadnjih nekoliko godina te im je stoga dosad posvećeno tek nekoliko radova. U postojećim radovima naglasak je u prvome redu stavljen na međuetničke ili na unutar etničke odnose na prostoru općine Kistanje. Riječ je o radovima Šime Pilića *Socijalna i/ili etnička distanca u Pokrčju: Janjevci u Kistanjama* (2015.) te Marijete Rajković Ivete *Dissoluton of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia and Migration of New Minorities From and To Newly Formed States* (2012.). Rad Šime Pilića rezultat je sociološkog istraživanja, utemeljenog na anketi na principu *Bogardusove skale*, kojem je cilj bilo dobivanje uvida u postojanje socijalne i/ili etničke distance između Janjevaca

i „domaćeg“ stanovništva, u prvom redu lokalnih Srba i Hrvata⁴. S druge strane, Marijeta Rajković Iveta se u svome radu *Dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia and Migration of New Minorities From and To Newly Formed States* (2012.) tek ukratko osvrće na život Janjevaca u *Novom Janjevu*, to jest Kistanjama, pritom pridajući pozornost slučajevima „neslaganja“ Janjevaca i lokalnog srpskog i hrvatskog stanovništva o kojima se govorilo u medijima i pisalo na internetskim forumima.

Uvid u međugeneracijske razlike vezane uz janjevački govor u Kistanjama dala je Irena Stanić u svome diplomskom radu *Govor Janjeva među predstavnicima triju generacija iz Kistanja* (2018.), a neposredno prije nego li sam dovršila pisanje ovoga rada objavljena je monografija *Kistanje – Novo Janjevo 1997. – 2017. Spomen na 20. obljetnicu dolaska Janjevaca u Kistanje*⁵ u nakladi župe Prikazanja Blažene Djevice Marije u Kistanjama. Riječ je o monografiji u kojoj su objedinjeni radovi predstavljeni na znanstveno-stručnom skupu *Kistanje dvadeset godina poslije* održanom u Kistanjama u svibnju 2017. godine povodom obilježavanja dvadesete godišnjice doseljenja Janjevaca u Kistanje te brojni radovi koje su nakon skupa ciljno napisali u prvome redu pripadnici janjevačke zajednice kako bi se u monografiji prikazalo što je „mala janjevačka zajednica učinila i proživjela u prvih dvadeset godina svojeg obitavanja u Kistanju“ (Antić, 2018:14). Radovi u monografiji poseban naglasak stavljaju na kontekst i tijek samog preseljenja Janjevaca u Kistanje, crtice iz povijesti zajednice u vrijeme života u Janjevu s naglaskom na razdoblje uoči preseljenja u Hrvatsku te na društveni i vjerski život u Kistanjama od dolaska Janjevaca. Riječ je o monografiji iz koje se može iščitati dominantni diskurs koji postoji u janjevačkoj zajednici unutar kojeg se govori o samom preseljenju u Kistanje te o životu zajednice po preseljenju u *Domovinu*. Od radova koji su

⁴ S obzirom na to da je riječ o jednom od rijetkih istraživanja provedenih među Janjevcima u Kistanjama, moram se detaljnije osvrnuti na njega. Riječ je o radu Šime Pilića koji je zajedno sa skupinom studenata sociologije Sveučilišta u Splitu proveo anketno istraživanje kojim su nastojali utvrditi socijalnu i/ili etničku distancu između Janjevaca i „domaćeg“ stanovništva, u prvom redu lokalnih Srba i Hrvata. S obzirom na to da je anketa utemeljena na *Bogardusovoj skali*, ispitani „domaći“ Hrvati i Srbi morali su odgovoriti na pitanja bi li im smetalo da im Janjevac bude šef na poslu, kolega na poslu, susjed, osobni prijatelj i bračni partner, a na ista pitanja odgovarali su i Janjevci u odnosu na Srbe, Albance i „ostale“ Hrvate. Odgovarali su zaokruživanjem jednog od ponuđenih odgovora: DA, svakako; uglavnom DA; možda; uglavnom NE; NE, nikako. Na temelju prikupljenih podataka, autor je zaključio kako je distanca između domaćeg stanovništva i Janjevaca izrazito mala (Pilić, 2013 i 2014). S obzirom na to da je riječ o izrazito kompleksnom pitanju, smatram kako istraživanje provedeno anketnim listićem takvog tipa ne može dati uvid u stvarnu situaciju, prvenstveno iz razloga što vjerojatno veliki broj ljudi na tako postavljena pitanja nastoji dati odgovore za koje misli da ih istraživač „želi čuti“. Iako sam se tijekom terenskog istraživanja tek rubno dotaknula teme međuetničkih odnosa na prostoru općine Kistanje, uvid koji sam uspjela dobiti tijekom boravka na terenu potvrdio je pretpostavku kako su u stvarnosti međuetnički odnosi puno kompleksniji od onog što je predstavljeno kroz rezultate istraživanja utemeljenog na anketama ovog tipa.

⁵ Predstavljanje monografije održano je 11. listopada 2019. u Kistanjama te sam bila u prilici njemu prisustvovati. Monografiju su predstavili urednici Zvonimir Ancić i Roko Antić, don Ivan Perković u ime nakladnika te dr. sc. Stjepan Šterc i Sebastijan Palić, jedni od autora samog zbornika te jedni od važnih aktera organizacije preseljenja Janjevaca u Kistanje.

objavljeni u monografiji moram izdvojiti rad profesora Stjepana Šterca pod naslovom *Zatvaranje povijesnog kruga* u kojemu autor, kao sudionik planiranja preseljenja Janjevaca u Kistanje, donosi uvid u tijek planiranja preseljenja i tijek samog preseljenja⁶.

Na temelju navedenog osvrta na postojeće znanstvene i stručne radove u čijem su središtu Janjevci, izuzev spomenute monografije koja u vrijeme mog istraživanja nije bila objavljena, moguće je uvidjeti kako nedostaju radovi koji bi dali uvid u perspektive samih Janjevaca o temama poput njihovog života u Janjevu, percepciji vlastitog identiteta, o preseljenju, ali i životu u Hrvatskoj i slično. Takav uvid mogu dati etnološka i antropološka istraživanja pa je upravo jedan od ciljeva ovog diplomskog rada dati doprinos po tom pitanju.

1.2. Teorijska podloga rada

1.2.1. Što je to identitet?

S obzirom na to da je u središtu istraživanja ovog diplomskog rada *identitet* Janjevaca iz Kistanja, nužno je teorijski sagledati što je to uopće *identitet* i na koji način mu se pristupa u etnološkim i antropološkim istraživanjima. Kako je riječ o vrlo kompleksnom fenomenu, teško ga je objasniti jednom i jedinstvenom definicijom. O identitetu se promišljalo i pisalo unutar brojnih društvenih i humanističkih disciplina uključujući i etnologiju i antropologiju. Osim što se o identitetu govorilo i još se uvijek govori u znanstvenim krugovima, on je uvijek bio i dan danas je dio svakodnevnih razgovora koje vodimo, ali i javnih govora kojima smo okruženi. Vrlo često nismo ni svjesni te sveprisutnosti govorenja o identitetu, a zbog čestog korištenja riječi *identitet*, nerijetko bez jasnog značenja i bez pune poruke, sama riječ postaje nejasna ili riječ „ispražnjena značenja“ (Bratulić, 2011:9).

Najčešće je *identitet* nešto o čemu često ne promišljamo, nešto što ne propitujemo, već ga uzimamo „zdravo za gotovo“, shvaćamo kao nešto potpuno „prirodno“, „urođeno“, a time ujedno „nepromjenjivo“. Onda i kada govorimo o identitetu, zbog njegove „oprirođenosti“, uglavnom ne razmišljamo o značenju samog termina niti o tome što je uopće „moj“ ili „naš“ identitet i što ga čini takvim. Prihvaćamo ga kao nešto što se podrazumijeva „samo po sebi“. Riječ je o *esencijalističkoj* perspektivi koja identitet shvaća kao jasan, autentičan i nepromjenjiv skup osobina pojedine skupine koja se zahvaljujući njima razlikuje od drugih skupina (Woodward, 1997:11). Taj „mit o iskonskom, izvornom, jedinstvenom i nepromjenjivom“ identitetu suzbila je spoznaja o tome kako su identiteti promjenjivi te se

⁶ Uvid u spomenuti rad dobila sam, uz dopuštenje autora, prije nego li je objavljen u sklopu monografije.

„grade (...) i razgrađuju, uzdižu se i spuštaju, grle se i odbacuju“ (Huntington, 2005; prema Letica 2011:26).

Prije nego li se detaljnije osvrnem na perspektivu kojom smo se odmakli od *esencijalističkog* poimanja identiteta i koja čini osnovno teorijsko polazište ovog rada, moram se osvrnuti i na to kako se identitet ponekad shvaća kao nešto individualno, kao skup osobina koje pojedinu osobu čine „tom“ i „takvom“ osobom. Međutim, češće identitet podrazumijeva pripadanje određenoj zajednici: „Osjećaj identiteta je individualan, ali podrazumijeva osjećaj pripadnosti kolektivu. Potreba udruživanja s drugim ljudskim bićima, povezivanja s njima, imperativna je ljudska potreba (Fromm, 1984:31), tako da su ova dva osjećaja u stalnome prožimanju.“ (Grbić, 1994a:23)

Iako postoje brojni oblici *kolektivnih identiteta* (na primjer, etnički, konfesionalni, rodni, profesionalni i sl.), ipak pod samim terminom *identitet* najčešće podrazumijevamo *etnički i/ili nacionalni identitet*⁷. Upravo je *etnički identitet* u središtu ovoga rada i stoga ću se nadalje koristeći termin *identitet* referirati na njega.

Kada govorimo o *etničkom identitetu* bitno je naglasiti kako je ranija etnološka praksa gledala na *etnicitet* kao na prirodnu kategoriju. Jadranka Grbić (1994a:25) objašnjava: „Bit takvog poimanja etniciteta je „da se etnos smatra prirodnom, inherentnom značajkom svakog naroda i tla na kome žive, pretpostavljajući njihov zajednički „duh“ i „krv““ (Supek, 1998:32). Narod se smatrao univerzalnom, fiksnom i prirodnom pojavom, bit koje se može otkriti jedino proučavanjem izraza njegove vječne duše i srca. Polazeći od toga da se etničke grupe mogu razlikovati biološki (rasno), kulturno, socijalno i jezično, etnologija i antropologija ove razlike nisu stavljale pod znak pitanja, jer su te kategorije smatrale stalnima i nastalima manje-više na

⁷ U ovome će radu biti moguće primijetiti kako se često etnički i nacionalni identitet poistovjećuju. Naime, to je rezultat takozvanog *srednjoeuropskog* poimanja *nacije* – zajednice koja ima vlastitu nacionalnu državu ili njoj teži – koje je utemeljeno na *etničkoj zajednici*. *Nacija*, u *srednjoeuropskom* smislu, temelji se na svijesti o *zajedništvu* koje postoji unutar etničke zajednice (utemeljenom na *sličnostima* poput zajedničkog jezika, vjeroispovijesti, povijesti i sl., ali i *razlici* naspram ostalih zajednica) te na njezinoj težnji za vlastitom državom. Upravo je i svijest o *hrvatskoj naciji* utemeljena na tom načelu i iz tog se razloga hrvatski etnički i nacionalni identitet međusobno podrazumijevaju. Moram napomenuti kako se takvo poimanje bitno se razlikuje od takozvanog *zapadnog* poimanja *nacije*, prema kojemu se ona najjednostavnije može definirati kao zajednica *građana* suverene države – tzv. *građanska* ili *politička* nacija (Stančić, 2002:21-25) – te njezini pripadnici ne moraju isključivo pripadati i istoj etničkoj zajednici (na primjer, Francuzi ili Amerikanci). Različita poimanja *nacije* rezultat su pojedinih povijesnih procesa obilježenih različitim kulturnim, društvenim, političkim i drugim čimbenicima. Njihovo postojanje dio je čestih i složenih rasprava koje se, kao i oko *identiteta*, vode oko koncepta *nacije*. Smatram da u sklopu ovog rada nije potrebno ulaziti dublje u razmatranje spomenutog koncepta, već je dovoljno ukazati na postojanje navedenih različitih poimanja te na to kako ih je bitno imati na umu kada se govori o *nacionalnom identitetu*.

spontan način. Istraživao se sadržaj etničke grupe, njezina sveukupna kultura kako bi se došlo do što starijih sadržaja koji bi dokazali konačnu osobitost ili samosvjesnost etničke grupe (Rihtman-Auguštin, 1983:806).“

Preokret u pristupu *identitetu* svakako se dogodio kada je Fredrik Barth u uvodnom poglavlju zbornika *Ethnic Groups and Boundaries* (1969.) iznio novu teoriju etniciteta po kojoj je on *proces* u funkciji društvene interakcije i kao takav je dinamičan, promjenjiv. Barth je naglasio kako se „težište istraživanja treba prenijeti – sa sadržaja etničkih grupa – na njihove međe i na procese koji se događaju kada se jedna ljudska grupa želi ili mora odlikovati ili razlikovati od susjedne, da bi sebe identificirala. Dakle, ona sebe identificira pripisujući sebi neke odlike ili distancirajući se od drugih.“ (Barth, 1969:13; prema Grbić 1994a:26).

Takvo polazište promatra identitet *relacijski*. Samoodređenje pojedine etničke zajednice „ne proizlazi iz neke substance, nekoga reificiranog i nepromjenjivog obilježja skupine“, već do njega dolazi na temelju *odnosa spram druge* ili više *drugih skupina* (Čapo Žmegač, 2002:20-21). Prema Stuartu Hallu (1997.) upravo je taj *Drugi*, to jest zajednica naspram koje se konstruira identitet pojedine zajednice, *konstitutivno izvana*. On objašnjava kako „(...) identiteti funkcioniraju kao točke identifikacije i vezivanja upravo zbog njihove sposobnosti da izdvoje, izostave, izraze „izvanjsko“ (...). Svaki identitet ima svoju „granicu“, višak, nešto više. Jedinstvo i unutarnju homogenost koje identitet tretira kao temeljne nisu prirodni, već konstruirani oblici zatvaranja (...)“. (Ibid.:5)⁸

Čapo Žmegač (2002:21) detaljnije pojašnjava kako je definiranje „mi-skupine“ u svojoj biti interaktivno i refleksivno. Drugim riječima, svaka zajednica stvara predodžbu o sebi na temelju predodžbe o zajednicama s kojima je došla u kontakt i s kojima se pritom usporedila. Stoga je u potpunosti krivo identitet shvaćati kao „obilježje objektivne stvarnosti“, već ga je potrebno razumjeti kao „obilježje konstruirane društvene predodžbe“ (Ibid.:21).

Kako bi se bolje razumjele interaktivnost i refleksivnost, važna obilježja samog procesa konstrukcije kolektivnih identiteta, potrebno je na umu imati kako je konstrukcija identiteta dvodimenzionalna. Naime, svaka identifikacija uključuje upućivanje „prema unutra“ – na unutrašnju dimenziju koja podrazumijeva elemente koje pripadnici zajednice smatraju zajedničkim i činiteljima „jedinstva“ (*istost*) – te „prema van“ – na elemente koji čine razliku i formiraju *granicu* prema zajednicama s kojima dolaze u dodir. Što se tiče unutrašnje

⁸ Prevela A. Manestar.

dimenzije, bitno je osvrnuti se na to kako spomenuto „jedinstvo“ (*istost*) na prvi pogled može ostaviti dojam kako je riječ o „prirodnoj jednakosti“ članova pojedine zajednice, no zapravo je riječ o konstruiranoj predodžbi, o takozvanom *mitu o istosti*. Naime, ta se predodžba temelji na prepoznavanju određenog zajedničkog obilježja (ili više njih), a njome se nadilaze stvarne razlike između pojedinaca unutar zajednice (one su u tom kontekstu manje relevantne) te se formira *granica* prema drugim skupinama koje se percipira *različitima*. Ovdje je važno naglasiti kako niti spomenuta *razlika* između zajednica nije „prirodno dana“ niti je rezultat prostorne ili društvene izolacije, već se konstruira tijekom njihove interakcije. (Ibid.:21) Čapo Žmegač (2002:21) objašnjava kako je određivanje granice između zajednica potreba koja proizlazi iz njihove međusobne komunikacije. Tom prilikom one se distanciraju „jedna od druge iz šire kulture, koja im velikim dijelom može biti zajednička, ističući neke kulturne elemente kao sebi svojstvene. Tako one podvlače svoju različitost i svoju odluku za isticanjem.“ (Ibid.:21-22). Pritom im mogu poslužiti čak i na prvi pogled neprimjetne razlike (Ibid.:22).

Kao što se može primijetiti iz navedenog, u samoj srži identiteta leži *razlika, različitost*. Unutar društvenih odnosa *različitost* se uspostavlja kroz ono što nazivamo *sustavima klasifikacije*. Kathryn Woodward se u svome radu *Concepts of Identity and Difference* (1997.), prilikom razmatranja uloge razlike pri konstrukciji etničkog i/ili nacionalnog identiteta, poziva na radove Emilea Durkheima, Mary Douglas i Claudea Lévi Straussa te objašnjava kako svaka kultura sadrži klasifikacijske sustave kroz koje konstruira značenje svijeta oko nas i uspostavlja društveni red. Naime, *sustavi klasifikacije* djeluju na taj način da ljude i sve što ih okružuje dijele u najmanje dvije suprotne skupine na temelju razlike njihovih obilježja (*binarna opozicija*). Kada je riječ o zajednicama, na temelju kulturom određene *različitosti* uspostavlja se *granica* i time se formiraju suprotne skupine *mi* i *oni*. (Woodward, 1997:29-30) *Označavanje različitosti*, kroz koje se oblikuju identiteti, istodobno se odvija kroz *simboličke sustave reprezentacije* i kroz različite *prakse društvene diferencijacije* i *ekskluzije*. Naime, reprezentacija „uključuje prakse označavanja i simboličke sustave kroz koje se stvara značenje i koje nas pozicioniraju kao subjekte“ i kao takva stvara individualne i kolektivne identitete (Ibid.:14-29)⁹.

Spomenute *razlike* služe zajednici kao tzv. etnički označitelji/oznake/odrednice pomoću kojih se društvene grupe opredjeljuju, diferenciraju. To mogu biti jezik,

⁹ Prevela A. Manestar.

vjeroispovijest, prostor, povijest, običaji i tako dalje. (Grbić, 1994.) Od svega navedenog najčešće temeljnu razliku pri konstrukciji etničkog identiteta čini *jezik*, no to ne mora uvijek biti slučaj. Harald Haarman, jedan od autora priručnika pod naslovom *Handbook of Language and Ethnic Identity* (1999.), problematizira upravo međuodnos jezika i etniciteta te naglašava sljedeće: „ako etnicitet pruža najosnovniji okvir ljudskih odnosa na kojima identitet može biti konstruiran, onda jezik pruža najosnovnija sredstva za ispunjenje tog zadatka. Jezik je uvijek uključen u etničke odnose kao najuglađenije sredstvo interakcije prema lokalnim tradicijama ponašanja, iskazivanjima stavova i vrijednosti te stereotipiziranju kulture. Ta važnost jezika kada se govori o etnicitetu, međutim, ne podupire ideju da je jezik uvijek glavni konstruktivni element etničke granice ili isključiv označitelj etniciteta.“ (Haarmann, 1986.; prema Haarmann, 1999:63)¹⁰ Naime, nerijetko „istim“/“sličnim“ jezikom govore pripadnici različitih etničkih skupina. Takav primjer svakako su i Janjevci što će biti vidljivo u drugome poglavlju rada gdje ću se osvrnuti na *razlike* koje se nalaze u temelju konstrukcije *hrvatskog identiteta* Janjevaca tijekom života na Kosovu.

Osim toga, iz analize iznesene u ovome radu bit će vidljivo kako pojedine *razlike* u pojedinim povijesnim trenutcima mogu imati potpuno drugačije uloge pri konstrukciji identiteta. S obzirom na to da je etnicitet konstantno u procesu, Avtar Brah (1996:172-173) objašnjava kako se „granice etniciteta mogu povući oko različitih kriterija – jezika, religije, sjećanja na dijeljenje prošlosti, viđenja zajedničke sudbine, vjerovanja u zajedničko podrijetlo – tako da pojedinac može biti pozicioniran unutar više od jednog polja etniciteta ovisno o kriteriju koji igra ulogu u pojedinom kontekstu“¹¹. Drugim riječima, označitelji etničkog identiteta su brojni, no njihova uloga pri (re)konstrukciji identiteta ovisi o okolnostima u kojima se identifikacija odvija. Naime, pojedini označitelj *razlike* može odigrati važnu ulogu pri identifikaciji zajednice u pojedinom slučaju, dok u drugim slučajevima njegova uloga ne mora biti relevantna. Također, postoje i slučajevi kada je uloga pojedinog označitelja etničkog identiteta određene zajednice promjenjiva te ona može biti veća ili manja ovisno o kontekstu (Grbić, 1994:31). Postojanje različitih označitelja *razlike* koja leži u temelju identiteta te promjenjivost njihove uloge vrlo su važni čimbenici pri razmatranju označitelja (u prvom redu jezika i vjeroispovijesti) ponajprije hrvatskog identiteta Janjevaca, a potom i paralelnog janjevačkog identiteta koji se nalaze u središtu interesa u ovome radu.

¹⁰ Prevela A. Manestar.

¹¹ Prevela A. Manestar.

Kao što sam i ranije spomenula, konstrukcija svakog *identiteta*, pa tako i *etničkog*, proces je bitno uvjetovan povijesnim vremenom, odnosno kulturnim, društvenim, političkim i ekonomskim kontekstom u pojedinom povijesnom trenutku. Avtar Brah (1996:173) objašnjava kako upravo o političkim, kulturnim i ekonomskim uvjetima ovisi proces konstrukcije *granice* između zajednica, osobito kriteriji na temelju kojih se granica uspostavlja. Stoga je ključno prilikom razmatranja (re)konstrukcije bilo kojeg identiteta imati na umu pitanje: kada i gdje se granice zamišljaju i uspostavljaju, mijenjaju li se, slabe li i nestaju? (Ibid.:173).

Stuart Hall (1997.) objašnjava kako su *identiteti* podložni „radikalnoj historizaciji“ te su „u konstantnom procesu promjene i transformacije“. Stoga je prilikom razmatranja bilo kojeg *identiteta* ključno uzeti u obzir kontekst u kojem se on (re)konstruira, odnosno diskurs unutar kojeg se konstrukcija identiteta odvija. Naime, *diskurs* je koncept na čiju je važnost pri razumijevanju nastanka društvenog znanja i odnosa koji iz toga proizlaze uputio Michel Foucault, a možemo ga definirati kao „skupinu tvrdnji koja strukturira načine na koje je nešto mišljeno i načine na koje se ponašamo u skladu sa spomenutim mišljenjem“ (Rose, 2016:187). Odnosno, riječ je o stvaranju znanja kroz jezik na temelju čega se oblikuje naše poimanje svijeta koji nas okružuje. Diskursi imaju *moć* jer konstruiraju *znanje*, odnosno ono što se percipira kao općeprihvaćena *istina*, a s obzirom na to da istovremeno u pojedinom vremenskom trenutku supostoji veliki broj diskursa oni se međusobno nadmeću za dominantnu poziciju. Najčešće to uspijeva onim diskursima koji nastaju unutar pojedinih institucija koje su nositelji autoriteta (Ibid.). Hall (1997:4) zaključuje da s obzirom na to da se „identiteti konstruiraju unutar, ne izvan, diskursa, moramo ih shvatiti kao rezultate pojedinih povijesnih i institucijskih pozicija unutar pojedinih diskurzivnih formacija i praksi, artikulirane pojedinim strategijama“¹². Pritom je ključno uzeti u obzir da se identiteti javljaju unutar određenih odnosa moći (što se manifestira upravo kroz spomenuto označavanje *razlike* i kroz *ekskluziju*) iz kojih proizlaze subjektne pozicije – *mi* i *drugi*. (Ibid.) Avtar Brah (1996:173), pozivajući se na Stuarda Halla, ističe kako je stoga bitno razmotriti odigravaju li se oblici identiteta u smislu ne hijerarhijske razlike ili pak s ciljem predstavljanja vlastite različitosti i superiornosti naspram drugih zajednica. Na koji od ta dva načina se manifestira identitet zapravo je „stvar borbe oko politika, praksi i kulturnog značenja“, odnosno politika reprezentacije (Ibid.:173).

Naposljetku, u ovom kratkom osvrtu na koncept *identiteta* važno je istaknuti još jednu od njegovih bitnih karakteristika, a to je postojanje višestrukih identiteta. Nije moguće govoriti

¹² Prevela A. Manestar.

o postojanju isključivo jednog identiteta kojeg osoba „posjeduje“, već svaki pojedinac može istovremeno na nekoliko razina osjećati pripadnost zajednicama i prepoznavati *različitost* od *drugih*. Riječ je o onome što se često naziva *ugniježdeni identitet* (eng. *nested identity*), a može se definirati kao „sposobnost pojedinca da se snalazi u širem kulturnom sustavu pa i u određenim, uvjetno nazvanim potkulturnim sustavima“ (Grbić, 1994b:122). Drugim riječima, pojedinac se istovremeno može identificirati, to jest osjećati pripadnost, s vlastitom lokalnom zajednicom koja se razlikuje od susjednih lokalnih zajednica, s etničkom zajednicom, ali i državnom zajednicom koju čine svi građani bez obzira na to jesu li odnosi među njima komplementarni ili konfliktni. Grbić (1994b:1229) ističe kako se postojanje ugniježdenog identiteta najlakše prepoznaje na primjerima manjinskih zajednica. O tzv. *ugniježdenom identitetu* možemo govoriti i unutar analize ovoga slučaja, a manifestira se kroz supostojanje *hrvatskog* i uz njega paralelnog *janjevačkog* identiteta.

1.2.2. Uloga prostora pri (re)konstrukciji identiteta u kontekstu migracije i izmještanja

Prilikom razmatranja koncepta *identiteta*, osobito u kontekstu proučavanja primjera migracija, pozornost moram posvetiti i bitnoj povezanosti *prostora* i identiteta. Stoga jedno od bitnih teorijskih polazišta proizlazi iz perspektive koju je otvorio prostorni obrat. Nerijetko se prostor percipira kao nešto što „postoji samo po sebi“, kao geografska datost ili jednostavno *lokacija* na kojoj se nalazimo. Najčešće nismo ni svjesni da upravo „mi“, odnosno ljudi općenito, „stvaramo“ *prostor*, a istovremeno i on „oblikuje“ nas. Naime, ljudi upisuju značenja u lokacije u kojima su živjeli, trenutno žive ili su njima prolazili ili trenutno prolaze te na taj način lokaciju pretvaraju u *prostor* ili *mjesto*. Istovremeno taj *prostor* sudjeluje u formiranju naših *identiteta*. Thrift (1997:160) objašnjava kako je „(...) teško osporiti da nam svima može biti duboko stalo oko određenih mjesta. Ona očito leže u srži našeg identiteta kao dio osjećanja pripadanja zajednici istomišljenika, „nas“ koji se mogu „razlikovati“ od „njih““¹³. Spomenuti osjećaj *pripadanja* zajednici isprepleten je s osjećajem *pripadanja* pojedinom mjestu. Drugim riječima, *prostor* je upisan u *identitet* zajednice, a time *pripadanje* zajednice u prostor. S obzirom na to da je u središtu ovog diplomskog rada upravo identitet zajednice čiji su „nastanak“, a i recentna prošlost obilježeni migracijom, uzimanje u obzir koncepta *prostora* i njegove relevantnosti kada se govori o identitetu pokazalo se izrazito važnim za razumijevanje konstrukcije identiteta Janjevaca kako tijekom života u Janjevu, tako i danas tijekom života u

¹³ Prevela A. Manestar.

Kistanjama. Razmatranje utjecaja prostora na (re)konstrukciju identiteta te postojanja osjećaja *pripadanja* svakako je važno prilikom pokušaja donošenja odgovora na pitanje možemo li govoriti o *izmještenosti* zajednice čiji slučaj razmatram u ovome radu.

Kao što se iz same riječi može iščitati, *izmještenost* (eng. *dislocation*) upućuje na bivanje „izvađenim“ iz mjesta, „odvojenim“ od njega. Ukoliko uzmemo u obzir to da je *mjesto* bitna sastavnica identiteta, jasno je da *izmještenost* ne podrazumijeva samo promjenu geografske lokacije, već se odnosi na „izdvajanje“ iz *prostora* koji je „dio“ *identiteta*. Stoga kada govorimo o *izmještenosti* ne govorimo samo o „fizičkom“ premještanju (migracija), već o promjenama vezanim uz identitet koje se pritom i nakon toga događaju te o društvenim i kulturnim odnosima koji iz toga proizlaze.

Uvid u povezanost *prostora* i identiteta te uz njih prisutnih osjećaja *pripadanja* i *izmještenosti* moguće je dobiti kroz razmatranje koncepata *dom* i *domovina*. Riječ je o dvama potpuno različitim konceptima koje se nerijetko poistovjećuje, no oni nužno ne moraju podrazumijevati isti prostor kao što će biti vidljivo kroz analizu iznesenu u ovome radu. Dok koncept *domovine* pridonosi razumijevanju (re)konstrukcije identiteta janjevačke zajednice te jednog od postojećih diskursa o preseljenju, za razumijevanje *izmještenosti* ključnu ulogu ima uvid u koncept *doma*. Konceptu *doma* u ovome radu ponajprije pristupam na temelju shvaćanja o postojanju različitih diskursa unutar kojih se o njemu govori, pritom uzimajući važnost pomicanja s razumijevanja *doma* kao „mitskog mjesta u imaginaciji dijaspore za kojim se čezne“ na razumijevanje *doma* kao „mjesta iskustva svakodnevnog života“ (Brah, 1996.).

Senka Božić-Vrbančić (2018:109) pozivajući se na Saru Ahmed (2000.) ističe kako je prilikom analize migracije potrebno, s obzirom na to da „iseljavanje uključuje napuštanje ne samo iskustva svakodnevnog života, već i okoliša koji stvara dio identiteta subjekta“, obratiti pozornost ne samo na to kako su migranti smješteni u novom društvenom prostoru već i na to „kako “tijela naseljavaju prostor“, pa čak i kako „prostor naseljava tijela“ (Ahmed, 2000.)“. Ukoliko imamo to na umu postaje nam vrlo jasno kako *izmještanje* ne podrazumijeva samo bivanje odvojenim od *doma* kao „partikularnog mjesta“ (*prostorno izmještanje*), već i bivanje odvojenim od *doma* kao „mjesta kojim smo naseljeni“ (*unutarnje prostorno izmještanje*).

Kako bih razumjela koncept *doma* te pokušala dati odgovor na pitanje zašto se pojedino mjesto percipira kao *dom*, a drugo ne, bilo mi je važno pristupiti tom konceptu kao *afektivnom konstrukt* (Hage, 1997.). Riječ je o pristupu po kojemu je *dom* mjesto koje objedinjuje osjećaje

sigurnosti, familijarnosti (upoznatosti, prisnosti), zajedništva i mogućnosti/ perspektivnosti te je upravo njihova prisutnost preduvjet „izgradnje“ osjećaja *bivanja doma* (*bivanja kod-kuće*) (Ibid.). Osim toga, za donošenje odgovora na spomenuto pitanje važno je i uzeti u obzir kako *izmještanje* nije isključivo *prostorno*, već i *vremensko* te se ono manifestira kroz nevoljnost identifikacije migranata sa sadašnjošću. Spomenuto ću analizirati preko koncepta *dvostruke nostalgije*, to jest „nostalgije prošlosti prebačene u budućnost“ (Božić-Vrbančić, 2018.).

1.2.3. Afektivnost i (re)konstrukcija identiteta u kontekstu migracije

Tijekom analize kazivanja koja je uslijedila nakon terenskog istraživanja primijetila sam kako su *emocije* sveprisutan element u prikupljenim naracijama. Bilo da je riječ o emocijama poput *ljubavi* ili *straha* ili pak o osjećaju *pripadanja*, vrlo je jasno kako su i one usko povezane s identitetom zajednice. To nije neobično ukoliko se osvrnemo na to kako je nemoguće biti ravnodušan prema vlastitoj zajednici, rodnome gradu, naciji, jeziku, religiji, događajima kojih smo bili dio ili s kojima smo putem kulture upoznati i slično. Drugim riječima, nije moguće „nemati osjećaje“ prema „sastavnicama“ naših *identiteta*, kako individualnih tako i kolektivnih. Iz tog mi je razloga važno bilo teorijski se osvrnuti na emocije. Kao ključno teorijsko polazište pokazala se perspektiva o emocijama koja se otvorila kroz afektivni obrat i prema kojoj ih se ne smije shvatiti kao nešto što „postoji samo po sebi“, kao nešto što izvire iz subjekta ili objekta emocije, već one proizlaze iz kontakta između njih (Ahmed, 2004:6). Sara Ahmed objašnjava kako su emocije o objektu, bilo fizičkom ili zamišljenom, te ga stoga oblikuju, a istovremeno su i oblikovane kroz kontakt s njime. One su *relacijske*, to jest uključuju „(re)akcije i relacije „usmjerenosti“ i „udaljenosti“ u odnosu na objekt. Ono što je možda najvažnije je to što svaka emocija ima svoje efekte. One oblikuju „individualna i kolektivna tijela“, kruže i „lijepo“ se, iz jedne emocije vrlo često izvire i druge, rezultiraju pojedinim praksama i tako dalje (Ibid.).

S obzirom na to kako sam u prikupljenim kazivanjima često nailazila na spomen emocija poput *straha*, *ljubavi*, ali i na osjećaje (*ne*)*pripadanja*, vrlo je jasno kako su povezane s pojedinim kulturnim praksama (samo preseljenje, napuštanje janjevačkog govora i slično) koje se pak odražavaju i na (re)konstrukciju samog identiteta zajednice u kontekstu ove vrlo specifične migracije. Stoga je tijekom razmatranja pojedinih tema poput motivacijskih čimbenika migracije, percepcije *doma*, različitih praksi asimilacije i diferencijacije, odnosno općenito (re)konstrukcije identiteta, vrlo važno uzeti u ulogu emocija i razmotriti sve od navedenog kao njihove efekte.

1.2.4. Osvrt na teorijski relevantne radove

Na samome kraju prikaza teorijskog okvira rada dati ću kratki osvrt na osnovnu literaturu koja mi je poslužila pri njegovu formiranju. Za razumijevanje koncepta *identiteta* u kontekstu *migracija* te za uvid u promjene pristupa istraživanju identiteta u prvome su mi redu pomogli radovi Jadranke Grbić Jakopović *Identitet, jezik i razvoj. Istraživanje o povezanosti etniciteta i jezika na primjeru hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj* (1994.), *Mnogostruki identitet: primjer Hrvata u Mađarskoj* (1994.) te *Multipliciranje zavičaja i domovina: hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije i identitet* (2014.), ali i rad Jasne Čapo Žmegač *Srijemski Hrvati. Etnološka studija migracije, identifikacije i interakcije* (2002.). Osim toga, za razumijevanje ključne uloge *različitosti* prilikom konstrukcije identiteta poslužili su mi radovi Stuarda Halla *Who Needs Identity?* (1997.), Kathryn Woodward *Identity and Difference* (1997.) koja se u najvećoj mjeri poziva na Halla te rad Avtar Brah *Cartographies of Diaspora* (1996.).

Kao što sam već spomenula, (re)konstrukciju identiteta i *izmještenost* zajednice, osobito u kontekstu migracije, nije bilo moguće sagledati bez razmatranja međuodnosa *prostora* i identiteta, a pritom mi je ponajprije poslužio rad Nigela Thrifta „*Us*“ and „*Them*“: *Re-imagining Places, Re-imagining Identities* (1997.). S obzirom na to da se *izmještenost* najbolje može uočiti kroz razmatranje koncepta *doma*, vrlo su mi važni bili spomenuti rad Avtar Brah *Cartographies of Diaspora* (1996.), zatim rad Ghassana Hagea *At Home in the Entrails of West: Multiculturalism, “Ethnic Food” and Migrant Home Building* (1997.) iz kojeg sam preuzela pristup *domu* kao *afektivnom konstrukt*u te rad Senke Božić-Vrbančić *Tarara: Maori i Hrvati na Novom Zelandu* (2018.) koji mi je poslužio pri razmatranju *vremenske izmještenosti* zajednice. Kao što se može vidjeti iz teorijskog prikaza, osim što mi je važno bilo obratiti pozornost na ulogu prostora pri (re)konstrukciji identiteta, ključnim se pokazalo i razmotriti afektivnost pri (re)konstrukciji identiteta u kontekstu migracije. Moje razumijevanje afektivnosti u prvome redu utemeljeno je na radu Sare Ahmed *The Cultural Politics of Emotion* (2015.)

S obzirom na to da je u ovom diplomskom radu fokus usmjeren na primjer jedne *migracije*, moglo bi se reći zapravo na primjer *dvostruke migracije*, vrlo mi je važno bilo obratiti pozornost na tipologiju migracijskih procesa te na osnovnu terminologiju vezanu uz njih (termini poput *migracija*, *manjina*, *dijaspora* i slično). U tome mi je posebno poslužio već spomenuti rad Jadranke Grbić Jakopović *Multipliciranje zavičaja i domovina* (2014.)

Kao rad koji se pokazao vrlo važnim za teorijsko, ali i metodološko polazište, moram ponovno izdvojiti rad Jasne Čapo Žmegač *Srijemski Hrvati: Etnološka studija migracije, identifikacije i interakcije* (2002.). Posegnuti za tim radom pokazalo mi se važnim upravo iz razloga što je riječ o radu u čijem je središtu istraživanje u kojem sam uočila dosta zajedničkih točaka s istraživanjem koje sam provela. Iako je riječ o zajednici čija se povijesna pozadina bitno razlikuje od pozadine Janjevaca koje ja istražujem, prepoznala sam sličnosti ponajprije u kontekstu samog preseljenja 1990-ih¹⁴, motivacijskim čimbenicima, ali i u nekim elementima vezanim uz interakciju doseljenih Srijemskih Hrvata i Hrvata iz matične zemlje te uz (re)konstrukcije identiteta. S obzirom na postojanje brojnih „dodirnih“ točaka, spomenuti rad svakako je utjecao na moja teorijska i metodološka promišljanja tijekom pisanja ovog rada.

1.3. Metodologija istraživanja

Metodologija istraživanja na kojem je utemeljen ovaj diplomski rad uključila je ponajprije prikupljanje, iščitavanje i interpretaciju podataka dobivenih ih iz postojeće znanstvene i stručne literature stranih i hrvatskih autora. Riječ je o radovima iz kojih su proizašla navedena osnovna teorijska polazišta ovog rada, ali i do sada objavljeni radovi na temu Janjevaca koji su mi poslužili prilikom kontekstualizacije teme i usmjerili me na postavljanje novih istraživačkih pitanja.

Rad je u najvećoj mjeri utemeljen na rezultatima terenskog istraživanja provedenog u Kistanjama. Terensko istraživanje započela sam zajedno s mentoricom prof. dr. sc. Dunjom Brozović Rončević u prosincu 2017. godine prilikom rada na seminarskom zadatku iz spomenutog kolegija *Etnojezični dodiri na prostoru Hrvatske i Europe*. Prve rezultate istraživanja predstavile smo na devetoj InASEA-inoj¹⁵ konferenciji pod naslovom *Emotions, Senses and Affects in the Context of Southeast Europe* koja se održala od 27. do 30. rujna 2018. godine u Zadru. Naime, tom smo prigodom održale izlaganje pod naslovom *Relocated Community: How to Cope with New Homeland* u čijem je središtu bilo pitanje na koje „načine“ emocije oblikuju identitet janjevačke zajednice u kontekstu *relokacije*. Daljnje terensko istraživanje nastavila sam u svrhu pisanja ovog diplomskog rada, a provela sam ga u razdoblju između ožujka i svibnja 2019. godine.

¹⁴ Iako kod Srijemskih Hrvata nije bilo intervencije države, već je preseljenje u potpunosti teklo samoinicijativno.

¹⁵ Skraćenica za *International Association for Southeast European Anthropology*.

Glavna metoda prikupljanja podataka bilo je provođenje unaprijed pripremljenih polustrukturiranih intervjua. Tijekom prvog odlaska na teren planirana pitanja kojima sam se vodila bila su izrazito općenita, što nije iznenađujuće s obzirom na to kako je riječ bila o tek inicijalnom upoznavanju s kazivačima, ali i s temom na dublji način. Odgovori na prva pitanja kao što su „što vas je potaknulo na preseljenje?“, „kakav je bio tijek procesa preseljenja?“, „što je za vas *domovina*?“, „kako živite u Kistanjama?“ i slično otvorili su brojna nova pitanja koja su usmjerila daljnje terensko istraživanje i strukturirala pitanja koja se problematiziraju u ovome radu. Osim što sam većinu informacija kojima raspolaže ovaj rad dobila kroz polustrukturirane intervjue, za samu su temu vrlo važni bili i podatci dobiveni kroz neformalne razgovore koji su se pokazali kao sastavni dio ovog terenskog istraživanja. Riječ je o razgovorima kako s dogovorenim kazivačima u trenucima kada je „službeni dio“ razgovora završio tako i s kazivačima koje sam slučajno susrela i s kojima sam tom prilikom razgovarala.

Prvi kazivači bile su osobe koje bismo mogli nazvati „predstavnicima“ zajednice, poput predstavnika Hrvata u općini ili nekadašnjeg janjevačkog župnika i zatim kistanjskog kapelana. Riječ je o osobama na koje sam po dolasku u kontakt s članovima zajednice najprije bila upućena. Njihove perspektive bitno su određene njihovom pozicijom u zajednici i kao takve neizostavan su dio istraživanja. Međutim, osim njihovih perspektiva važno mi je bilo prikupiti i perspektive kazivača s drugačijom pozadinom i pozicijom u zajednici.

Jedan od ključnih elemenata prilikom istraživanja bio je obratiti pozornost na perspektive različitih generacija. Stoga mi je cilj bio prikupiti kazivanja kako onih koji su doselili u Kistanje u odrasloj dobi, tako i onih koji su došli u Kistanje kao malena djeca ili su rođeni tek nakon doseljenja. Uzimanje u obzir perspektiva različitih generacija osobito je važno za razumijevanje kompleksnosti identiteta i mogućeg postojanja međugeneracijskih razlika koje u prvom redu upućuju na promjenjivost samog identiteta te nagovještavaju u određenom smislu „smjer“ u kojem će se proces identifikacije ubuduće odvijati. Obraćanje pozornosti na generacijske razlike bilo je osobito važno prilikom istraživanja postojanja osjećaja *pripadanja* i osjećaja *doma* koji su usko vezani za razumijevanje postojanja *izmještenosti*, ali i za razumijevanje procesa integracije. S obzirom na to da u tom procesu vrlo veliku ulogu ima jezik, preciznije rečeno *janjevački govor te hrvatski standardni jezik*, bilo je ključno obraćanje pozornosti na različit odnos različitih generacija prema njima.

Metodologija koja je uslijedila nakon prikupljanja kazivanja bila je analiza diskursa. Kao što sam već spomenula u osvrtu na osnovna teorijska polazišta ovoga rada, *diskurs* je

skupina tvrdnji kroz koje se stvara *znanje* o svijetu oko nas, a formira se u pojedinom povijesnom vremenu i unutar pojedinih institucija te proizvodi subjekte (Rose, 2006.). S obzirom na to da se diskursi artikuliraju kroz široki spektar tekstova (govorenih i pisanih), vizualnih materijala i praksi, prikupljenim je tekstovima tijekom istraživanja (kako onima prikupljenim kroz literaturu tako i kroz intervjuje prilikom terenskog istraživanja) te uočenim praksama potrebno pristupiti kao artikulacijama pojedinih diskursa. Kada se govori o analizi diskursa bitno je napomenuti da ona ne podrazumijeva jedinstvenu metodologiju, već je riječ o dvjema mogućim metodologijama koje nazivamo *analiza diskursa I.* i *analiza diskursa II.*¹⁶ (Rose, 2006:192). U ovome radu prvenstveno sam se služila *analizom diskursa I.* koja podrazumijeva interpretaciju *teksta*, verbalnog i/ili vizualnog, a cilj joj je razmotriti kako se diskursi formiraju (pritom stavljajući naglasak na retoričku organizaciju diskursa, ali i društveni kontekst njegova nastanka), kako cirkuliraju, kako konstruiraju *znanje* kroz *režim istine*, kako se međusobno nadmeću i kakve efekte imaju (Rose, 2006:186-219). Prema tome, prikupljenim kazivanjima u kojima su moji kazivači govorili o svojem životu u Janjevu, doseljenju u Kistanje, svojoj percepciji *doma* i *domovine* te mnogim drugim temama o kojima će biti riječ u ovome radu bilo je potrebno pristupiti kao artikulacijama pojedinog diskursa, odnosno društvenog znanja janjevačke zajednice u određenom povijesnom trenutku. Nadalje, prilikom analize prikupljenih podataka i pisanja rada bilo je ključno obratiti pozornost na to postoje li različiti diskursi (kako unutar same janjevačke zajednice, tako i općenito u hrvatskom društvu) unutar kojih se govori o navedenim temama, u kakvom su odnosu ti diskursi i može li se reći za pojedini diskurs da je dominantan zahvaljujući postojećim odnosima moći. S obzirom na to da diskursi imaju svoje efekte, vrlo mi je važno bilo imati na umu pitanje kako diskursi koje sam uočila utječu (ili su utjecali) na (re)konstrukciju identiteta janjevačke zajednice, odnosno kako oblikuju njihove subjektne pozicije, i jesu li pojedine prakse njihov rezultat. Naime, osim što je ključno bilo uzeti u obzir *diskurs* prilikom analize i interpretacije prikupljenih naracija, potrebno ga je bilo uzeti i u obzir prilikom analize pojedinih društvenih praksi. Ukoliko uzmemo u obzir da „sve društvene prakse sadrže *značenje*, a značenje oblikuje i utječe na ono što radimo (...) sve prakse imaju diskurzivni aspekt“ (Hall 1992:291, prema Hall 2012:44)¹⁷. Analiza diskursa kazivanja, ali i pojedinih praksi, rezultirala je interpretacijom istih koju sam izložila u ovome radu.

¹⁶ *Analiza diskursa II.* za razliku od *analize diskursa I.* naglasak ne stavlja na sam *tekst* (bilo verbalni ili vizualni), već obraća pozornost na prakse institucija. Drugim riječima, obraća pozornost na to kako institucije uz pomoć svog aparatusa i svojih tehnologija stvaraju spomenute *tekstove* te kako stvaraju ljudske *subjekte* (Rose, 2006.).

¹⁷ Prevela A. Manestar.

Svakako moram napomenuti kako sam u ovome radu iznijela vlastitu interpretaciju perspektiva članova janjevačke zajednice iz Kistanja s kojima sam se susrela te nije moguće niti se smije generalizirati, odnosno donositi zaključak da je riječ o „jedinostvenom“ stajalištu čitave zajednice. S obzirom na to da svaka osoba ima vlastito iskustvo i vlastitu perspektivu o pojedinoj temi, moram naglasiti kako je ovaj rad utemeljen na perspektivama pojedinih članova zajednice koje sam upoznala i s kojima sam razgovarala. Drugim riječima, za ovaj rad može se reći da je riječ o *etnografiji pojedinačnog*. Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić i Goran Pavel Šantek (2006.) *etnografiju pojedinačnog* objašnjavaju na sljedeći način: „Jedan od metodoloških, interpretativnih i reprezentacijskih postupaka kojima se etnologija dovinula kako bi zahvatila mnogostrukost stvarnosti jest i „etnografija pojedinačnog“ (Abu Lughod, 1991.). Polazeći od toga da „ideal etnologije nikad nije bio izdvajanje reprezentativnih uzoraka iz pretpostavljene cjeline“ (Augé, 2002:40), etnološko se znanje stvara na temelju cjelovito istraženih pojedinačnih primjera. U njima se valorizira pojedinačno iskustvo, opsežan kontekst pojedinačnih istraživanih situacija, osobni stavovi i vrednovanja, njihova mijena, a i uvjetovanost znanja. Time se prevladavaju „najproblematičnije konotacije kulture: homogenost, koherentnost i bezvremenost“ (Abu Lughod, 1991:154), omogućava se reprezentacijska osnova mnogostrukih stvarnosti te opravdava i etnološka induktivna epistemološka pozicija.“ (Čapo Žmegač i dr., 2006:34)

Prema navedenom, moguće je zaključiti kako su pojedinačna kazivanja kao odraz iskustava i stajališta pojedinaca vrlo vrijedna te daju uvid u fenomen koji se nalazi u središtu istraživanja. Bez obzira na to što je riječ o pojedinačnim iskustvima, iskustvima koja nužno ne moraju biti zajednička svim pripadnicima zajednice, u kazivanjima sam ipak uočila neke zajedničke elemente i analizirala ih u ovome radu.

U više sam navrata spomenula kako je ovaj rad zapravo moja interpretacija istraživanog te moram napomenuti kako je ona bitno određena mojom pozicijom u sklopu ovog istraživanja. U prvome redu riječ je o mojoj poziciji istraživačice, etnologinje, koja je bitno određena znanjem stečenim tijekom studija. No, oblikovana je i mojom pozicijom u hrvatskom društvu. Iako sam na početku istraživanja, zbog toga što odlazim u meni dotad „nepoznat“ kraj i k „nepoznatoj“ zajednici, imala osjećaj da sam potpuni *outsider* i „nepristrani“ istraživač, vrlo brzo sam se uvjerila u suprotno. Naime, bez obzira što nisam i sama Janjevka i što je moje znanje o Janjevcima bilo uoči istraživanja malo, ubrzo mi je postalo jasno kako sam svakako u kontekstu ove teme i ja *insider* i kako je ovo istraživanje zapravo jedna vrsta *etnologije*

bliskoga. Naime, i ja i moji kazivači identificiramo se kao Hrvati i time smo pripadnici iste *etničke i nacionalne zajednice*. S obzirom na to da sam vrlo brzo uočila kako percepcija Hrvata rođenih i odraslih u Hrvatskoj uzrokuje kod Janjevaca osjećaj *drugosti* o čemu ću govoriti u ovome radu, često sam se „mučila“ s mišlju kako razgovarati s Janjevcima o njihovom preseljenju i životu u Hrvatskoj, a da ih time ne pozicioniram kao *druge* i ne uvrijedim. Osim toga, takva istraživačka situacija navela me na propitivanje mog vlastitog *hrvatskog* identiteta. Drugim riječima, pratilo me pitanje: „što mene čini Hrvaticom i razlikuje li se to od onoga što moje kazivače čini Hrvatima?“ Otvaranje ovakvog pitanja doprinijelo je vlastitom promišljanju uloge *razlike* pri konstrukciji identiteta, omogućilo je da ju razmotrim kroz vlastito iskustvo te pokušam razumjeti na način koji se bitno razlikuje od onog koji bi bio utemeljen isključivo na pročitanoj literaturi.

S obzirom na to da su teme vezane uz migracije i identitet često vrlo osobne, intimne i emotivne (osobito kada se uzme u obzir da je riječ o migraciji koja se odvila u okviru rata i poraća), tijekom pisanja rada susrela sam se s nekoliko etičkih pitanja. Već sam uoči terenskog istraživanja pretpostavljala da bi postavljanje pojedinih pitanja moglo izazvati nelagodu kod kazivača. Očekivala sam čak postojanje mogućnosti da kazivači neće biti spremni razgovarati o pojedinim temama i stoga sam u početku pristupala postavljanju pojedinih pitanja s dozom opreza. Međutim, svi kazivači s kojima sam došla u kontakt bili su otvoreni, vrlo spremni na razgovor i željni da mi „ispričaju svoju priču“. Ostala pitanja javila su se prilikom pisanja ovog rada. S jedne strane ona su se otvorila zbog toga što u radu donosim vlastitu interpretaciju naracija koju povezujem s teorijom što kod kazivača, koji su jedni od mogućih čitatelja ovog rada, može dovesti do negativne recepcije teksta. Ta „opasnost“ posebice je izražena kada je riječ o istraživanjima osjetljivih tema i/ili konstrukcije identiteta (Čapo Žmegač i dr., 2006:39). S druge strane, etičko pitanje s kojim sam se susrela bilo je treba li u radu nužno navoditi puna imena kazivača. Bez obzira na otvorenost kazivača i na to što nisu zahtijevali ostajanje anonimnima, odlučila sam ih ne navoditi. S obzirom na to da je riječ o intimnim i uz *identitet* vezanim temama, smatram svojom dužnošću ne eksponirati svoje kazivače u potpunosti. Iako mi je isprva bila namjera kazivače navoditi pod njihovim inicijalima pokazalo se nužnim pronaći drugačiji način navođenja, s obzirom na to da je riječ o maloj zajednici te se već po inicijalima i godini rođenja koja stoji uz njih može naslutiti točno o kojoj se osobi radi. U

dogovoru s mentoricom nasumice sam zamijenila inicijale svakog kazivača oznakom u obliku jednog slova abecede (na primjer, kazivač/ica X).¹⁸

¹⁸ Podatci o kazivačima poznati su autorici rada te se čuvaju u arhivi Odjela za etnologiju i antropologiju Sveučilišta u Zadru.

2. JANJEVAČKA ZAJEDNICA OD FORMIRANJA ZAJEDNICE DO PRESELJENJA U KISTANJE

Prije nego li pozornost posvetim pitanjima u središtu ovoga rada koja se odnose na perspektivu Janjevaca iz Kistanja o samome preseljenju i životu u Kistanjama, na (re)konstrukciju identiteta u kontekstu *relokacije* zajednice iz Janjeva u Kistanje te na postojanje osjećaja *izmještenosti*, ukratko se moram osvrnuti na formiranje same zajednice te na naracije o životu u Janjevu kako bih kontekstualizirala teme koje problematiziram u ovome radu. Kontekstualizacija nije potpuna ukoliko se ne osvrnem i na tijek i motive prvih migracija Janjevaca u Hrvatsku te na osnovne informacije o samom planiranom preseljenju Janjevaca u Kistanje.

Prikaz koji ovdje iznosim utemeljen je na dominantnom diskursu o povijesti i životu zajednice koji je prisutan kako u znanstvenoj i stručnoj literaturi, tako i u samoj zajednici. Osim podataka iz dostupne literature, važan dio ovog prikaza su i naracije mojih kazivača o životu u Janjevu. Riječ je o naracijama upravo s kojima kazivači nastoje „predstaviti“ svoju zajednicu. Ono što je još važnije za naglasiti, riječ je o naracijama kojima se danas „izgrađuje“ *janjevački identitet* zajednice koji danas supostoji uz *hrvatski identitet*.

2.1. Formiranje janjevačke zajednice i naracije o životu u Janjevu (Kosovo)¹⁹

Nastanak janjevačke zajednice teško je s potpunom točnošću vremenski odrediti. Početke zajednice usko se povezuje s migracijama dubrovačkih trgovaca na Kosovo u razdoblju razvijenog srednjeg vijeka. Područje na kojem je nastalo naselje Janjevo bilo je vrlo bogato rudama i iz tog razloga pogodno srpskim i saskim rudarima za pokretanje rudarske djelatnosti. Rudarska djelatnost ubrzo je privukla Dubrovčane, jedne od najpoznatijih trgovaca tog razdoblja, koji su na tom prostoru vidjeli potencijal za razvitak vlastite trgovačke

¹⁹ Janjevo je mjesto na Kosovu, sastavni je dio općine Lipljan te je udaljeno od kosovskog glavnog grada Prištine nešto manje od 20 kilometara prema jugoistoku. Moram napomenuti kako je Kosovo svoju neovisnost steklo 2008. godine, a u razdoblju koje je tome prethodilo ono je bilo dio Srbije. Naime, za vrijeme postojanja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije Kosovo je, kao i Vojvodina, bilo njezin sastavni dio i to kao autonomna pokrajina (Socijalistička Autonomna Pokrajina Kosovo) u sklopu Socijalističke Republike Srbije. Srbijanski politički vrh na čelu sa Slobodanom Miloševićem ukida 1989. godine autonomni položaj Kosova i time ga u potpunosti pripaja Srbiji. U kontekstu *velikosrpske agresije* na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, bivanje manjinskom zajednicom koja se etnički identificira Hrvatima na prostoru pod srbijanskom vlašću vrlo je važno za razumijevanje motivacijskih čimbenika migracije Janjevaca iz Janjeva u Hrvatsku za vrijeme trajanja Domovinskog rata (više na str. 47-51).

djelatnosti. Prvi doseljenici najprije su osnovali privremene naseobine iz kojih su se kasnije razvila stalna naselja. Jedno od tih naselja bilo je i Janjevo²⁰. Prvi pisani spomen Janjeva, odnosno župe Janjevo, nalazi se u pismu pape Benedikta XI. upućenom barskom nadbiskupu Marinu iz 1303. godine²¹. Nerijetko se spomenuta godina uzimala kao godina osnivanja mjesta Janjevo, no gotovo sa sigurnošću može se reći da je naselje osnovano ranije od prvog spomena. (Čolak i Mažuran, 2000:19-23).

Slika 1. Geografski položaj Janjeva na karti

Izvor: Šiljković i Glamuzina, 2004:90²²

²⁰ Janjevo nije bilo jedina trgovačka i rudarska kolonija iz koje je izraslo trajno naselje u kojem se formirala etnički hrvatska zajednica, već se jedna takva zajednica formirala i na prostoru Skopske Crne Gore. Riječ je o skupini nekoliko sela na jugoistoku Kosova, a to su Letnica, Vrnez, Vrnavokolo i Šašare. (Grbić Jakopović, 2014:123) Među njima najpoznatija je Letnica te se Hrvate s tog prostora najčešće zove etnikom *Letničani*. Prema prikupljenim kazivanjima, Janjevci Hrvate s tog prostora nazivaju etnikom *Crnogorci* (na temelju toponima Skopska Crna Gora). Kazivači ističu kako se ta zajednica bitno razlikovala od njihove po govoru, nošnji te po načinu privređivanja (Letničani su se bavili prvenstveno poljoprivredom). Danas se u Hrvatskoj nerijetko ne razlikuje Hrvate iz Janjeva i Hrvate s područja Skopske Crne Gore te ih se pogrešno sve zajedno naziva *Janjevci*. Letničani su, kao i Janjevci, gotovo u potpunosti napustili Kosovo 1990-ih godina i nastanili se u najvećoj mjeri na prostoru zapadne Slavonije. Više o Letničanima, njihovom životu na Kosovu, motivima i tijeku preseljenja u Hrvatsku te životu u Hrvatskoj u godinama neposredno nakon završetka Domovinskog rata može se pročitati u radu Gera Duijzingsa *Egzodus iz Letnice – hrvatske izbjeglice s Kosova u zapadnoj Slavoniji. Kronika* (1995.).

²¹ U prvom pisanom spomenu nije izričito spomenuto ime *Janjevo*, već se autor pisma na Janjevo referira imenom *Gračanica*. Naime, riječ je o susjednom mjestu u kojem je bila pravoslavna parohija Lipljanske mitropolije koja je kasnije postala i njezinim središtem. S obzirom na to da je u pismu riječ o katoličkoj župi, jasno je da nije riječ o Gračanici već o susjednom Janjevu. Pretpostavlja se da je autor pisma zabunom naveo ime *Gračanica* jer je ona tada bila puno veće i poznatije naselje. Prvi spomen samog toponima *Janjevo* datira u 1346. godinu kada je ono spomenuto u pismu pape Klementa V. upućenog srpskom kralju Stefanu Urošu IV. Dušanu. (Čolak i Mažuran, 2002:20)

²² Karta je preuzeta iz članka Željke Šiljković i Martina Glamuzine *Janjevo and Janjevci – from Kosovo to Zagreb* iz 2004. godine. Naime, riječ je o članku objavljenom prije proglašenja neovisnosti Kosova 2008. godine te je stoga na ovoj karti Kosovo u kojem je smješteno Janjevo ucrtano kao dio Autonomne pokrajine Kosovo u sklopu tadašnje Republike Srbije i Crne Gore.

Iako je shvaćanje da su Dubrovčani začetnici janjevačke zajednice gotovo općeprihvaćeno, važno je naglasiti kako je zajednica nastala stapanjem katoličkog stanovništva koje se radi bavljenja rudarstvom doselilo iz različitih krajeva. Naime, i prije samih Dubrovčana na te su prostore došli Sasi, a potom se uz Dubrovčane doselilo i stanovništvo iz drugih dijelova današnje Dalmacije te Bosne i Hercegovine. S obzirom na to da je riječ o katoličkom stanovništvu, ono se ubrzo stopilo u homogenu zajednicu. (Grbić Jakopović, 2014:123)

Prema kazivanjima, dugi niz stoljeća primarna privredna djelatnost Janjevaca bio je rad u rudnicima. S vremenom su tu važnu ulogu rudarstva preuzeli obrt i trgovina. Upravo su po bavljenju tim djelatnostima Janjevci postali poznati, a taj se „glas“ zadržao i danas prvenstveno iz razloga što je bavljenje tradicijskim obrtima u velikoj mjeri preneseno i u zajednice koje su formirane u Hrvatskoj nakon preseljenja. U prvome redu obrađivali su razne metale iz kojih su izrađivali predmete poput pribora za jelo, peka, ukosnica, crkvenih zvona i slično. Međutim, svakako su se najviše proslavili po obradi plemenitih metala (*kujundžijstvo*), osobito zlata (Ibid.:123). Određene obitelji specijalizirale su se za proizvodnju pojedinih metalnih predmeta i uvijek se znalo tko što radi i što se kod koga može kupiti. Prema kazivanjima, u drugoj polovici 20. stoljeća, uz predmete koje su sami izrađivali od metala, važan dio trgovačke ponude postali su i različiti predmeti od plastike.

„Dakle, uglavnom su bili trgovci i to od starine. Ali ponajprije ono što ja znam, što sam čuo od starijih, bavili su se rudarstvom do tamo negdje sredine 19. stoljeća. Ja mislim da je tako bilo. Devetnaesto stoljeće kada je posve rudarstvo nestalo. I onda su krenuli, ovaj, sa svojim zanatima. Dakle, mi kažemo *u pote*. Dakle, livaonica. Livali su razne predmete. Osobito, ovaj, pribore za jelo. Recimo žlica, vilica i tako... Od aluminijuma je uglavnom bilo. Bilo je nešto malo vinograda, ali... Uglavnom, kada je rudarstvo nestalo, onda su se na taj način bavili. Ovaj... I to je sve tako trajalo do tamo, recimo, sve do iza Drugog svjetskog rata kada su se zajedno udružili i otvorili zajedničku tvornicu *Metalac*²³, je li. Onda je to već bilo drugačije. Tvornica je radila svoje. I metalnih okova za vrata, prozore, štednjake... Dakle... Ali imali su i svoje... Ovaj koji ljudi... Koji su svoje zanate radili i dalje. Tako se išlo do početka Domovinskog rata. To je taj život rada.“ – Kazivač L. (1961.)

²³ Nakon Drugog svjetskog rata, odnosno u vrijeme Druge Jugoslavije, *livci* su od strane države bili potaknuti na udruženje i osnivanje tvornice *Kardelj*. Kasnije je udruženje preraslo u poduzeće *Metalac* u kojem su osim Janjevaca bili zaposleni i radnici drugih etniciteta.

Kazivač H. (1961.): A i tad se to radilo kod nas. (...) Te minduše, te igle, češalj, ovo, ono... I tad se radilo. To kod nas... Oduvek. To je bilo tako... (...) Uvek se nešto radilo. Uvijek je bio taj zanat, šta bi reko. I tako.

Autorica: I to je svaka obitelj bila specijalizirana za nešto?

Kazivačica J. (1964.): Nije svaka. Malo 'ko je imao.

Kazivač H.: Svako je imao nešto da radi.

Kazivačica J.: Mi smo radili kod nekog tko radi i tako. (...)

Kazivač H.: Jer ne isplati se da svi jedno radimo. Neko je radio prstenje, neko je radio češljeve, neko je igle, neko ovo, neko ono... Dok se malo nije usavršilo, pa ogrlice, ovo, ono... I tako. Evo kad sam ja bio, radio sam za kosu špange, lastike, ovo, ono...

Kazivačica J.: Gumice.

Kazivač H.: Neki je radio nešto drugo. Neki je plastiku... Ove autići, ovo, ono... To su imali kasnije i te mašine, šprice za plastiku. Puno Janjevo bilo s te šprice mašina. (...) Koža što se šivala, remeni... To je svaki nešto radio. Razumeš? Može par obitelji radili s kožu, neko remenje, neko torbe, neko ovo, neko ono... Plastiku 'ko je imao te mašine. Pet, šest obitelji... Netko radi češljeve, netko radi autiće, neko radi svašta, zvečke, ovo, ono... Šta ti ja znam... Da ne nabrajam. Neko ovo...

Kazivačica G. (1998.): Željezo.

Kazivač H.: Neki ogrlice... Neko lije aluminijum. Razum'ješ? Žlice, ovo, ono... od aluminijum što se radilo. Neko od mesinga. Radio zvana, ovo, ono... Mesing, šta je... Sve je to. Livci, ovo, ono... I to se sve radilo. Pa plus i ovo 'ko nije radio... onda je nešto...

Kazivač J.: Od toga gazde uzeo...

Kazivač H.: Moj otac... Na primer, moje sestre... Ovo [pokazuje na pribor za jelo, op.] kad su radili, nije u originalu bilo. Razumeš? Kad se izlije... Ovaj kalup ovakav je bio. Ja se sećam... I ono se... Ima ona *pota*. Stopi se taj aluminijum i on dok se.. I to grubi rad izađe. (...) [Na industrijski proizvedenom priboru za jelu objašnjava kako se iz grubog rada dobivao konačni proizvod, op. a.] On 'ko lije ima svoje, al' mora dat nekom da obradi.

Autorica: Znači zaposlilo bi se još ljudi?

Kazivač H.: E! I to bi i ovi drugi... Tko nema šta... Uze to.

Kazivačica J.: To bi tako tko više decu ima, znaš. Pa se to radi i on plati.

Osim što su svoje proizvode prodavali na *pazarnom danu* koji se u Janjevu održavao svakoga petka, Janjevci su kao trgovački putnici (*skitači*, *pečalbari*) odlazili u *pečalbu*. Drugim riječima, odlazili su u susjedna mjesta na prostoru Kosova gdje su se održavali sajmovi, ali i u mjesta diljem današnje Srbije, Makedonije, Bugarske, Rumunjske, Turske i mnogih drugih krajeva. Prema kazivanjima, *skitači* su uz svećenika imali jedan od najviših statusa u samoj zajednici. Jedna anegdota koju mi je ispričao jedan kazivač upućuje na to kako je status *skitača*

bio je veći od statusa liječnika te je stoga veća čast bila za djevojku i njezinu obitelj ako se uda upravo za *skitača*.

„Bila je jedna lijepa cura kod nas, a iz Skoplje ti je došao jedan momak da je veri. Ali on je bija doktor medicine. I sad vidiš koliko vredi... (...) I sad on kad došo da se pohvali ja sam doktor medicine. Ona mu kaže: „Aj ja ću tebe doktor da uzmem... Skitača nisam uzela, a tebe ću doktora?!“. Znači doktor bio manje vrednosti bio, haha... Nego što smo bili skitači, znaš. I to ti je bilo kod nas tako, razumeš.“ – Kazivač D. (1956.)

Danas Janjevci, kada govore o povijesti svoje zajednice, s ponosom pripovijedaju brojne priče o *skitačima*, o zemljama kojima su putovali i gdje su trgovali, anegdote s njihovih putovanja, a posebno se ponose „dobrim glasom“ koji ih je pratio i bivanjem poštivanim gdje god su došli. Osim što je *skitnja* za zajednicu bitan dio njihove povijesti i kulture, ona je danas važna za zajednicu u ekonomskom smislu. U kontekstu toga što je bavljenje trgovinom i danas općenito dominantno zanimanje Janjevaca, moglo bi se reći za *skitnju* da i danas postoji (iako ne više pod istim nazivom) u obliku odlazaka na sezonski rad tijekom ljetnih mjeseci u mjesta i gradove na jadranskoj obali.

Prema kazivanjima, janjevačke obitelji bile su izrazito velike upravo zbog visoke stope nataliteta. Osim što je visoka stopa nataliteta pridonijela „održavanju“ zajednice u demografskom smislu, ona je važna bila i u ekonomskom smislu. Naime, veliki broj članova obitelji pridonosio je djelovanju obiteljskog posla, koji je najčešće upravo ostajao u obitelji. Djeca koja bi se odselila nerijetko su pokretala vlastite poslove ili bi se, kao što se moglo vidjeti u ranije navedenom ulomku kazivanja, zapošljavala kod onih članova zajednice koji su već imali svoje obrte te su im bili potrebni radnici. S roditeljima je najčešće ostajao živjeti najmlađi sin koji bi se o njima skrbio.

Život cijele zajednice bio je orijentiran oko župne crkve posvećene Svetom Nikoli, svecu „zaštitniku“ zajednice kojemu se zajednica utjecala tijekom svoje povijesti i utječe mu se danas²⁴. Crkva nije bila isključivo vjersko središte, već i središte društvenog života te mjesto

²⁴ U prikupljenim kazivanjima izražena je važnost koju zajednica pridaje kako Svetome Nikoli kao glavnom „zaštitniku zajednice“, tako i njemu posvećenoj župnoj crkvi. Važnost Svetog Nikole za zajednicu moguće je uočiti kroz brojne naracije o utjecanju zajednice tome svecu tijekom teških trenutaka u povijesti, osobito u naracijama o brojnim „čudima“ koja se pripisuju zaštitničkom djelovanju toga sveca. Također, važnost tog sveca za zajednicu moguće je uočiti i kroz to što su jedna od najčešćih osobnih imena njezinih pripadnika upravo Nikola i Nikolina. O važnosti samog sveca zaštitnika i općenito njemu posvećene župne crkve svjedoči i to što je u Kistanjama izgrađena nova župna crkva posvećena Svetome Nikoli te ona i danas u velikoj mjeri ima ulogu središta života zajednice. Više u potpoglavlju 5.3. *Janjevo – i danas prostor u temelju identiteta janjevačke zajednice* (str. 72-73).

odgoja i socijalizacije mlađih generacija²⁵. S obzirom na veliku važnost vjere i Crkve za samu zajednicu, nije neobično što se i velik broj mladića i djevojaka odlučivao za duhovni poziv. Kazivači ističu kako su oni gotovo bili jedini koji su se školovali. Naime, u Janjevu je postojala najprije samo četverogodišnja, a zatim i osmogodišnja škola. Nakon osnovne škole većinom se nije nastavljalo školovanje jer je većina muškaraca znanje koje im je bilo potrebno za bavljenje zanatstvom i trgovinom stjecala u samoj obitelji. S druge strane, žene tada nisu odlazile u školu te su u obitelji učile o osnovnim vještinama vezanim uz održavanje kućanstva i skrbi o obitelji. Kao što se može iz toga zaključiti, bitno obilježje janjevačke zajednice bila je izražena patrijarhalnost. Dok su muškarci kao trgovci i obrtnici bili aktivno uključeni u život zajednice, žene su uglavnom ostajale kod kuće gdje su se brinule za kućanstvo i obitelj.

Način života kakav je postojao u Janjevu u većoj ili manjoj mjeri „prenesen“ je u mjesta gdje su nakon preseljenja formirane najveće zajednice Janjevaca – u Dubravi i u Kistanjama, no bitno se promijenio tijekom zadnjih 20 godina što će kasnije biti vidljivo u radu. Osim toga, u nastavku rada vrlo će važno biti razmatranje ovdje spomenutih naracija o povijesti te o pojedinim kulturnim obilježjima zajednice kao bitnih čimbenika koji utječu na konstrukciju *janjevačkog identiteta* zajednice danas u kontekstu života u Hrvatskoj.

Tijekom druge polovice 20. stoljeća većina Janjevaca napustila je Janjevo i preselila se u Hrvatsku. Prema podacima Središnjeg državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske koji se pozivaju na podatke proteklih popisa stanovništva, na Kosovu je 1991. godine bilo 8.800 Hrvata, 1998. godine 1.800, a prema popisu iz 2011. godine tek oko njih 240.²⁶ Od tog je broja u samome Janjevu bilo tek 200 Hrvata, a prema prikupljenim kazivanjima moguće je zaključiti kako je danas taj broj puno manji te se i dalje smanjuje. Prema kazivanjima, u Janjevu danas živi 4 ili 5 obitelji, odnosno svega između 100 i 200 osoba. Preostalo hrvatsko stanovništvo u Janjevu uglavnom je starije životne dobi i ne planira se preseliti u Hrvatsku.

2.2. Prve migracije Janjevaca u Hrvatsku

Iako je već početkom 20. stoljeća bilo ponekih slučajeva migracija Janjevaca iz Janjeva u Hrvatsku, značajnije se migracije javljaju tek nakon završetka Drugog svjetskog rata

²⁵ U Janjevu je često tijekom povijesti za školovanje djece bila odgovorna Katolička crkva i njezini svećenici. U njihovim je rukama često bila janjevačka osnovna škola u kojoj se nastava odvijala na hrvatskom jeziku i gdje se pisalo latiničnim pismom što je bilo važno za oblikovanje *hrvatskog* identiteta zajednice.

²⁶ Prema podacima Središnjeg državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske. URL: <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatska-manjina-u-inozemstvu/hrvatska-manjina-u-republici-kosovo/742>.

(Šiljković i Glamuzina, 2004:99). Riječ je o tzv. *prvom migracijskom valu* koji je potrajao do 1980-ih godina, a svoje je vrhunce dostigao u dva navrata: tijekom 1960-ih te 1980-ih godina.

Glavni motiv migracija tijekom prvog migracijskog vala bio je ekonomske prirode. Prema kazivanju, jedan od čimbenika koji su otežali život u Janjevu bio je gubitak rudnika koji su dotad pripadali Janjevu. Osim toga, migracije su bile potaknute i političkim prilikama na Kosovu koje su bile obilježene sukobima između Srba i Albanaca (Ibid.:93). Iako u tim prilikama zaoštavanje etničkih odnosa na Kosovu nije vršen direktan pritisak na Janjevce, kazivači ističu kako se na indirektno načine mogla osjetiti diskriminacija od strane onih koji su u pojedinom trenutku imali vlast u svojim rukama. Naveli su nekolicinu primjera u kojima su se osjećali nelagodno: ukidanje općine Janjevo i podvođenje pod općinu Lipljan, slučajevi kada su imali probleme s birokracijom i slično.

„Indirektni način pritiska u kojem se davalo do znanja... Da li je to bila srpska vlast ili albanska, za nas je bilo sasvim svejedno. Dočim si ti tretiran kao tuđinac, stranac, onda više nisi poželjan nažalost. Naša djeca koja su (...) imali školu još u osmansko doba. Onda smo spali na osnovnu školu i srednja škola je bila u Lipljanu. Išli su u Lipljan i kad si pitala, deklarirali tko su što su... Jedni su Albanci, drugi Srbi, treći su kao nacionalna manjina Cigani ili Romi, a mi smo uvijek „ostali“. (...) Nismo imali ni ime. (...) E dakle to je jedan način koji se odražavao na ljude, pogotovo onda kada je svijet počeo komunicirati više i sa Hrvatskom, dakako je išao tražiti di mu je bolje.“ – Kazivač L. (1961.)

Bez obzira na to što je veliki broj ljudi migrirao već u tom razdoblju, prema kazivanju bivšeg janjevačkog župnika, migracije tog razdoblja nisu ostavile velikog traga na strukturu stanovništva Janjeva:

„Iselj enje je počelo nakon Drugog svjetskog rata. To se nije osjećalo. Malo po malo se iseljavalo Janjevo. Budući da su obitelji bile brojne pa se to nije osjetilo. Kol'ko je otišlo, tol'ko se i rodilo, je li. Dakle, uvijek je bio jedan taj isti broj ljudi.“ – Kazivač L. (1961.)

Tijekom tog *prvog migracijskog vala* glavno odredište migranata bio je Zagreb koji je, kao glavni grad tadašnje Savezne Republike Hrvatske te ujedno kao njezino najveće urbano i industrijsko središte, bio izrazito privlačan Janjevcima (Ibid.:93). Zagreb je u tom razdoblju doživljavao ekonomski uzlet i nudio velike mogućnosti zaposlenja (Crljenko, 2013:300). U najvećoj mjeri Janjevci su se naseljavali u zagrebačku četvrt Dubrava koja je bila pogodno područje za doselj enje jer je imala veliku količinu neizgrađenog i jeftinog zemljišta na samom

rubu Zagreba. Drugi ključni privlačni faktor (eng. *pull factor*) koji je s vremenom počeo dobivati na važnosti bila je prisutnost rođaka, prijatelja ili bivših susjeda koji su se ranije doselili. Prilikom kasnijih migracija, Janjevci su se najčešće doseljavali i gradili svoje kuće kraj kuća svojih poznanika. Upravo se u tome očituje bliska povezanost janjevačkih obitelji koja je prenesena u novo mjesto življenja te stvaranje čvrste zajednice u novom okružju. (Šiljković i Glamuzina, 2004:100) Najveći broj Janjevaca koji se doselio u Dubravu naselio se u Konjščinskoj ulici, koja je stoga postala simbolom Janjevaca i trgovine²⁷ – njihove primarne grane privređivanja u Zagrebu. (Crljenko, 2012:308-311)

Uoči početka *drugog velikog migracijskog vala* koji potaknut ratnim zbivanjima 1990-ih godina, u Zagrebu je živjelo otprilike 4000 Janjevaca (Šiljković i Glamuzina, 2004:100). Tijekom *drugog migracijskog vala*, odnosno između 1992. do 1995. godine u Zagreb se preselilo oko 3500 Janjevaca (Kekez, 2009:212). Zahvaljujući tome, Zagreb je postao mjesto gdje danas stanuje najveći broj Janjevaca. Vrlo je važno istaknuti kako završetkom Domovinskog rata *migracije* Janjevaca u Hrvatsku nisu prestale, već su se intenzivno nastavile sve do kraja desetljeća. Međutim, tih je godina migracija preusmjerena prema Kistanjama kao novoj glavnoj destinaciji migracija.

Osvrt na prve migracije Janjevaca u Hrvatsku vrlo je važan jer donosi uvid u ključne čimbenike koji su se odrazili na migraciju Janjevaca u Kistanje. U prvom redu poznavanje ranijih migracija Janjevaca u Hrvatsku doprinosi shvaćanju postojanja intenzivnih veza između tih dvaju prostora koje su uz brojne druge načine uspostavljene upravo kroz te prve migracije. Razumijevanje intenzivne povezanosti s Hrvatskom pridonosi i shvaćanju konteksta dobrovoljnog preseljenja Janjevaca u Hrvatsku i po završetku Domovinskog rata. Naime,

²⁷ Janjevci koji su se tijekom druge polovice 20. stoljeća naselili u zagrebačkoj Dubravi bavili su se, kao i dotad u Janjevu, prvenstveno trgovinom i obrtom. U najvećoj mjeri trgovali su kožnim, tekstilnim i plastičnim proizvodima, a nešto manje i elektronikom. Proizvode su nabavljali po jeftinim cijenama, prvenstveno iz Italije i Turske, te su ih preprodavali u vlastitim trgovinama. (Šiljković i Glamuzina, 2004:104) Iz toga je proizašla percepcija Konjščinske ulice od strane ostalih stanovnika Zagreba kao ulice „jeftine trgovine“. Također, zbog poslovanja Janjevaca u zagrebačkoj Dubravi u drugoj polovici 20. stoljeća nastala je i stereotipna predodžba o Janjevcima kao „bogatašima“, kao „onima koji su se brzo obogatili“. Naime, u drugoj polovici 20. stoljeća Janjevci koji su imali trgovine u Konjščinskoj ulici dobro su poslovali. Domaće stanovništvo smatralo ih je „snalažljivim“ trgovcima, koji „dobro zarađuju“ i „voze skupe automobile“. Nerijetko je trgovina kojom su se bavili Janjevci bila negativno percipirana od jednog dijela Zagrepčana koji su je smatrali djelatnošću na „rubu zakona“. (Crljenko, 2012:310) Situacija se osobito zaoštrila početkom 1990-ih godina kada je došlo do ekonomske krize u kojoj su mnogi ostajali bez posla, dok su Janjevci bili u povoljnom ekonomskom položaju (Šiljković i Glamuzina, 2004:104). Još je i danas vrlo često postojanje stereotipa da su Janjevci „bogataši“. Ta predodžba smeta Janjevcima te oni smatraju kako je takvo mišljenje posljedica slabe informiranosti. Dobro poslovanje janjevačkih trgovina slabi početkom 21. stoljeća kada se otvaraju mnogobrojne trgovine kineske robe te trgovački centri. (Crljenko, 2012:310)

postojanje velikog broja članova obitelji te prijatelja u Hrvatskoj bio je svakako dodatni privlačni faktor, to jest poticaj za napuštanje Janjeva i dolazak u Hrvatsku.

2.3. Planirano preseljenje Janjevaca u Kistanje

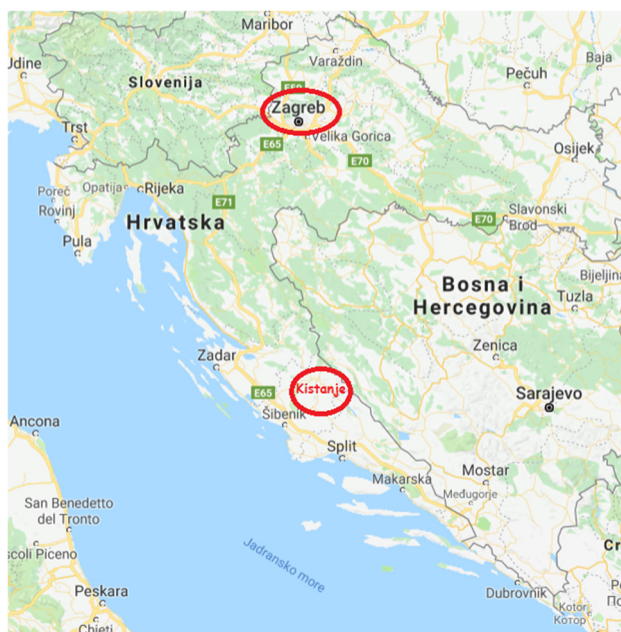
Kao što sam ranije spomenula, ratna zbivanja 1990-ih godina potaknula su masovno iseljavanje Hrvata s Kosova. Već je 1992. godine veliki broj Janjevaca došao u Zagreb. Dobrovoljno odlaze iz Janjeva, prvenstveno motivirani strahom od moguće vojne mobilizacije od strane Srbije i od odlaska u rat u Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (Pilić, 2013 i 2014:532). Međutim, tek po završetku Domovinskog rata dolazi do, moglo bi se reći, najvećeg priljeva Janjevaca u Hrvatsku. U tom je velikom priljevu Hrvata s Kosova hrvatska Vlada (vođena Hrvatskom demokratskom zajednicom – HDZ) zajedno s Međunarodnom zajednicom pod vodstvom Sjedinjenih Američkih Država prepoznala *pitanje Hrvata s Kosova* koje su odlučili „riješiti“. Prema kazivanjima, duže vrijeme nije se znalo kakva će biti budućnost doseljenih Janjevaca jer su Vlada i Međunarodna zajednica raspravljale o nekoliko opcija gdje bi ih se moglo naseliti²⁸. Opcija koja je prevagnula bilo je Kistanje.

Kistanje je naselje koje je ujedno i središte istoimene općine u Šibensko-kninskoj županiji. Prije Domovinskog rata u Kistanjama je stanovalo većinski srpsko stanovništvo. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u općini Kistanje živjelo je 98% stanovnika srpske nacionalnosti, a u samom mjestu Kistanje bilo je svega desetak osoba hrvatske nacionalnosti od ukupno 2021 stanovnika (Pilić, 2013 i 2014:532). Kao što sam u uvodu spomenula, većina srpskog stanovništva dobrovoljno je napustila svoje kuće u Kistanjama tijekom i po završetku Domovinskog rata te u najvećoj mjeri otišla prema prostorima današnje Republike Srbije i Republike Srpske. Primarni povod odlaska srpskog stanovništva s prostora Kistanja i okolice nakon vojno-redarstvene operacije *Oluja* bio je sam „pad“ Republike Srpske Krajine, samoproglašene srpske paradržave unutar Hrvatske, s obzirom na to da je ono bilo veliki zagovaratelj njezina postojanja.

Prvi Janjevci u Kistanje su došli 22. ožujka 1997. godine, dan uoči blagdana Cvjetnice. Njima je Vlada najprije dala na korištenje kuće koje je napustilo srpsko stanovništvo. Prema podacima koje iznosi Stipe Kekez (2009:212) tom je prilikom u Kistanje došlo između 1000 i 1500 osoba. Dok je većina prvih doseljenika već privremeno stanovala u Zagrebu, bilo kod

²⁸ Prema kazivanjima jedna od izglednijih opcija bila je u okolici Zagreba, točnije Sveti Ivan Zelina.

članova svojih obitelji ili kao podstanari (*kirija*), kasniji doseljenici²⁹ migrirali su direktno u Kistanje. Država je doseljenim Janjevcima „za prvu ruku“ dala na korištenje napuštene kuće. No, ubrzo je postalo jasno kako će se morati pronaći drugo rješenje jer su te kuće ostale u privatnom vlasništvu nekadašnjih stanovnika Kistanja. Stoga već 1999. godine država započinje izgradnju takozvanog *Novog naselja*, a oko 2000. i 2001. godine kuće koje su dane Janjevcima na korištenje počinju se vraćati njihovim pravim vlasnicima – izbjeglim Srbima. Vlasnički odnosi rješavaju se još i dan danas. Dok su neke kuće Janjevci uspjeli otkupiti od bivših vlasnika, nekolicina je uzela kuće u najam, a za nekoliko preostalih obitelji danas se privodi kraju gradnja novih kuća kako bi se kuće u kojima stanuju vratile njihovim vlasnicima.³⁰

Slika 2. Smještaj dviju najvećih zajednica Janjevaca – Dubrava (Zagreb) i Kistanje³¹

²⁹ Najveći broj doseljenika koji je direktno iz Janjeva došao u Kistanje doselio se u drugoj polovici 1997. godine te tijekom 1998. godine.

³⁰ Detaljniji uvid u tijek planiranja preseljenja Janjevaca u Kistanje te njegova provođenja može se dobiti u radovima *Zatvaranje povijesnog kruga* dr. sc. Stjepana Šterca, tada pomoćnika ministra razvitka i obnove, te *Povratak Janjevčana u domovinu* Sebastijana Palića, tada voditelja Odbora za povratak i preseljenje Janjevaca u Domovinu. Oba rada objavljena su u monografiji *Kistanje – Novo Janjevo 1997. - 2017. Spomen na obljetnicu dolaska Janjevaca u Kistanje* (2019.).

³¹ Karta na kojoj sam označila Zagreb i Kistanje preuzeta je s internetske stranice Google karte (URL: www.google.com/maps).

3. KONSTRUKCIJA HRVATSKOG IDENTITETA TIJEKOM ŽIVOTA U JANJEVU

Ono što je na samom početku potrebno detaljnije razmotriti je to kako je konstruiran i zatim „očuvan“³² *hrvatski* identitet zajednice kroz više od sedam stoljeća života u Janjevu. Pritom sam naglasak stavila na čimbenike na kojima je utemeljena konstrukcija identiteta kako bih mogla kasnije razumjeti čimbenike koji su Janjevce potaknuli na preseljenje u Hrvatsku, ali i to kako se identitet (re)konstruirao do današnjih dana. Uvid u povijest zajednice te višestoljetni proces identifikacije ključni su kako za razumijevanje motiva pri preseljenju Janjevca u Kistanje, tako i za razumijevanje njihove identifikacije danas.

Prilikom upoznavanja s janjevačkom zajednicom, kako putem dostupne literature tako i kroz terensko istraživanje, jedan od ključnih elemenata predstavljanja Janjevaca činilo je isticanje *hrvatskog* identiteta, to jest isticanje bivanja sada i „oduvijek“ Hrvatima, te katoličanstva kao njegove sastavnice. Kao što sam ranije istaknula, *identiteti* su rezultat određenog povijesnog vremena, odnosno oni se (re)konstuiraju u pojedinom povijesnom trenutku i oblikovani su njegovim značajkama. Promjene koje se odvijaju tijekom vremena odražavaju se i na identitet. Upravo je to polazište važno pri razmatranju i shvaćanju identiteta bilo koje zajednice, pa tako i janjevačke. Jedno od temeljnih pitanja na koje ću obratiti pozornost u ovome poglavlju je pitanje koji su to čimbenici pridonijeli izgradnji *hrvatskog* identiteta Janjevaca, to jest na kojoj je *razlici* ili *razlikama* uspostavljen odnos prema *drugima*. Osim toga, postavlja se pitanje koji su čimbenici doprinijeli takozvanom „očuvanju“ tog identiteta tijekom višestoljetnog života na Kosovu, unatoč kontekstu života koji je bio obilježen međuetničkim dodirima i s vremena na vrijeme snažnim asimilacijskim pritiscima od strane okolnog srpskog i albanskog stanovništva.

³² Korištenje sintagme *očuvati identitet* vrlo je opasno zbog konotacija vezanih uz glagol „očuvati“ koje su povezane uz esencijalističko shvaćanje identiteta kao nečeg „prirodnog“ i „nepromjenjivog“. Treba imati na umu kako je identitet o kojem govorimo fluidan i fleksibilan, to jest konstantno se mijenjao i još se uvijek mijenja u skladu s promjenama konteksta. Drugim riječima, identitet se konstantno (re)konstuirao. Sintagmu *očuvanje hrvatskog identiteta* vrlo se često može uočiti kako u literaturi tako i u kazivanjima. S obzirom na to da su kazivači korištenjem te sintagme često nastojali naglasiti kontinuitet zajednice na Kosovu i njihova osjećaja bivanja Hrvatima, na ponekim mjestima u radu i ja sam uporabila tu sintagmu ili glagol „očuvati“. Od njihova esencijalističkog značenja ograđujem se stavljajući ih pod navodnike.

3.1. Vjeroispovijest, jezik, identitet – što čini razliku u temelju *hrvatskog* identiteta Janjevaca?

Kao što sam navela u uvodnom poglavlju, temelj *identiteta* čini određena *razlika* ili više njih. Kada govorimo o Janjevcima i njihovom *hrvatskom* identitetu, *različito*st na kojoj se on temelji čini vjeroispovijest. Za razliku od okolnog srpskog stanovništva pravoslavne vjeroispovijesti te albanskog stanovništva koje je većinski bilo islamske vjeroispovijesti, Janjevci su bili i ostali rimokatolici. Kao što sam ranije spomenula, upravo se na temelju katoličanstva homogeniziralo doseljeno stanovništvo koje su činili Dubrovčani, Sasi te katolici iz raznih krajeva Dalmacije i Bosne i Hercegovine. Bivanje katolicima poslužilo je za prepoznavanje sličnosti (*istosti*) koja je dovela do nastanka osjećaja zajedništva i formiranja zajednice – *mi* – naspram susjednih zajednica koje se po toj odrednici bitno razlikuju – *oni*. Prema riječima kazivača N. (1969.) ono što je omogućilo da se „zadrži“ svijest da su Hrvati bila je:

„Crkva. Samo poveznica s Crkvom. (...) Dvije stvari ti je kod Janjevaca važno: Crkva i hrvatstvo! Drugo ništa. Od pamtivijeka.“

Kazivač A. (1979.) istaknuo je kako je na njihovu sreću većina Albanaca u Janjevu bila muslimanske vjeroispovijesti što je onemogućilo asimilaciju s Albancima koja se mogla dogoditi u slučaju da je većina Albanaca ostala katoličke vjeroispovijesti:

„Većinom je bilo muslimana i zato oni dan danas nisu preuzeli našu župu. Recimo da su Albanci katolici, onda bi oni jednostavno u Janjevu prevladali i jednostavno stavili župnika. I onda bi se naši prilagođavali njima. Zapravo sve ono danas što Albanaca živi u Janjevu, to su sve muslimani. Albanci muslimani. Koji kažu da su nekad prije bili katolici, ali su se ono pod najezdom Turaka...[islamizirali, op. a.]“

Tijekom povijesti, osobito u vrijeme Osmanske vlasti nad Kosovom, postojali su pritisci na Janjevce da promijene svoju vjeroispovijest. Kazivači su naglasili kako je jedan od načina na koji su „održali“ svoju vjeru bila zamjena dotadašnje nošnje novom koja je bila nalik na *tursku* nošnju. Naime, „stara“ janjevačka nošnja, koja prema opisima bitno nalikuje na nošnje s područja Konavala, zbog velikih je pritisaka od strane osmanskih vlasti negdje tijekom 15. i 16. stoljeća zamijenjena odjećom kakvu su nosili Osmanlije. U prvome redu riječ je o zamjeni ženske nošnje. Umjesto dotadašnje nošnje, žene su počele nositi *dimije*, *šalvare*. Osim što su se zamjenom nošnje ponajprije zaštitile janjevačke žene od bivanja podloženim nasilju

od strane osmanskih vlastodržaca, na taj je način zajednica zavarala osmanske vlastodršce prividno se „islamizirajući“ i time potajno „održala“ katolički identitet zajednice.

Žene su navlačile dimije, njihovu robu i onda oni računaju da su oni Turci. – Kazivača N. (1969.)

Zato se i nošnja promenila. Da ne bi promenili vjeru, bolje nošnju! (...) Uzeli te *šalvare*. – Kazivač H. (1961.)

Tijekom gotovo sedam stotina godina života u Janjevu Katolička je crkva imala ključnu ulogu u životu janjevačke zajednice. Kao što sam spomenula u prethodnom poglavlju, ona je svojom aktivnom djelatnošću okupljala oko župe čitavu zajednicu i nastojala ojačati njezinu koheziju, usprkos često vrlo teškim političkim i vjerskim prilikama. Gotovo su svi kazivači istaknuli kako je upravo katolička vjera ono što ih je „održalo“ tijekom života u Janjevu:

„(...) To je ta vjera koja nas je vukla... (...) U Janjevu ti je, sve što moja mama govori, sve što kaže je Crkva. Znači... to ih je zajedništvo zapravo i držalo.“ – Kazivačica M. (1995.)

Upravo se vjera ističe kao jedna od glavnih poveznica s Hrvatskom – *Domovinom* i ostatkom hrvatskog naroda.

„Sjećam se jednom mi smo čitali onaj *Mak... Mali koncil*. I sav, ono, katolički tisak, knjigice za ministrante i ostalo, šta ja znam... (...) Crkva nam je jedino bila tamo poveznica s hrvatskim narodom. Općenito, način identifikacije...“ – Kazivač A. (1979.)

Najistaknutiji način na koji su se kroz religiju uspostavljale i održavale veze Janjevaca s ostalim Hrvatima, kako na Kosovu tako i s onima na prostoru današnje Hrvatske, bila su hodočašća. Iako su postojale brojne prigode povodom kojih se hodočastilo, svakako je najistaknutije hodočašće u Letnicu, drugo najveće središte Hrvata na Kosovu, u kolovozu povodom blagdana Velike Gospe. Što se tiče hodočašća s kojima se održavala veza s hrvatskim prostorima, riječ je o hodočašćima u Dubrovnik povodom proslave blagdana svetoga Vlaha³³.

Kao što se može vidjeti u uvodnom poglavlju gdje sam razmotrila koncept *identiteta*, najčešće funkciju temeljne odrednice identiteta ima *jezik*, no to nužno ne mora biti slučaj. To

³³ Na temelju prikupljenih kazivanja stekla sam dojam kako se tijekom povijesti nije kontinuirano hodočastilo u Dubrovnik. Naime, zbog nepovoljnih političkih i društvenih uvjeta dolazilo je do toga da se tijekom pojedinih vremenskih perioda nije hodočastilo, no promjenom tih uvjeta ponovno bi se uspostavljala hodočasnička praksa.

potvrđuje i primjer Janjevaca. Jezik kojim govore Janjevci po svojim osobitostima pripada skupini torlačkih govora, odnosno jednome od narječja srpskog jezika³⁴. Drugim riječima, *janjevački govor* tipološki se ne smatra hrvatskim te ga se objašnjava kao rezultat poprimanja jezičnih svojstava od susjednih srpskih govora, ali i kasnijih doseljenika (Kekez, 2009:211-212). Ta „jezična asimilacija“ i nije toliko neobična pojava kada se u obzir uzmu glavne privredne djelatnosti Janjevaca. Naime, riječ je o djelatnostima koje su podrazumijevale postojanje svakodnevnice komunikacije s okolnim stanovništvom. Upravo iz razloga što je Janjevo bilo središte različitih kretanja, migracija i međuetničkih dodira, janjevački je govor poprimio mnoge utjecaje iz turskog, albanskog i makedonskog jezika. Ipak, prema Josipu Liscu (2003:150) govor je „sačuvao poprilično stari tip govora prizrensko-južnomoravskog dijalekta, jer su utjecaji na taj govor bili relativno slabi, slabiji nego utjecaji na Srbe tog područja“. On dodaje kako su i albanski i turski utjecaji u manjoj mjeri utjecali na janjevački govor, za razliku od govora prizrenskih Srba (Ibid.:150).

Na temelju navedenog, jasno se može zaključiti kako je *hrvatski* identitet utemeljen na vjeroispovijesti (katoličanstvu), dok jezik (kao inače najčešći činitelj *razlike* u srži identiteta) u ovom slučaju nema primarnu funkciju pri formiranju *granice* između Janjevaca (Hrvata) i drugih etničkih zajednica. Ono što svakako mogu zaključiti je to da se u ovome slučaju prepoznaje obrnuta situacija u kojoj je jezik određen identitetom. Naime, janjevački se govor danas ubraja među hrvatske govore torlačkoga narječja upravo jer se skupina koja njime govori identificira kao Hrvati (Ibid.).

3.2. Međuetnički dodiri između Janjevaca i susjednog stanovništva u Janjevu

Kao što se može vidjeti u prethodnom potpoglavlju, kako bi se razumjela višestoljetna (re)konstrukcija *hrvatskog identiteta* Janjevaca tijekom života u Janjevu, vrlo je važno pozornost obratiti na međuetničke i međujezične dodire koji su u Janjevu bili neizostavni dio svakodnevice. Kontakti su bili neophodni jer su Janjevci i okolno stanovništvo ovisili jedni o drugima, u prvome redu u privrednom smislu. Većina okolnog stanovništva dolazila je u Janjevo kupovati proizvode koje su Janjevci proizveli u svojim obrtima, a i brojni Janjevci su

³⁴ Torlačko narječje „govori se na krajnjem jugoistoku srednjojužnoslavensko dijasistema, između kosovsko-resavskoga dijalekta te bugarskoga i makedonskog jezika“ (Lisac, 2003:143). Njime u najvećoj mjeri govore Srbi te ga se stoga često smatra jednim od srpskih narječja. Osim Srba, tim narječjem govore i govornici iz okolice Karaševa (Rumunjska) te govornici iz Svinice (Đerdap). Osim Janjevaca, govornici koji pripadaju torlačkom narječju govore i Hrvati iz Karaševa te Hrvati s područja Skopske Crne Gore (Letnica, Vrnavokolo, Šašare i Vrnez) (Ibid.:143).

trgovali posjećujući mjesta u okolici i šire. S obzirom na to da se rijetko koji Janjevac bavio poljoprivredom³⁵, ovisili su o poljoprivrednim proizvodima koje je proizvodilo susjedno srpsko i albansko stanovništvo. Nije začuđujuće što su takvi dodiri osim s već spomenutom jezičnom razmjenom ponekad rezultirali i s kulturnom razmjenom. Jedan od primjera kulturne razmjene je slavljenje *slave* koju su Janjevci počeli slaviti kako bi mogli uzvratiti pozive susjednim Srbima:

„Na ulazu u Janjevo bila su dva srpska sela. Jedno, ajmo reć', petnaestak, dvadesetak kilometara od Janjeva bila je Gornja i Donja Gušterica. To smo znali da su sve Srbi. I oni su, recimo, nama donosili svako jutro mlijeko, jaja, šta ja znam, špinat i sve ostale stvari. (...) E. Recimo zbog tih povezanosti su nama Srbi seljaci u Janjevu donosili mlijeko pomoću čega smo mi radili svoj prepoznatljivi sir. (...) Da bi naši uzvratili na zvanje za srpske slave koje se slave večer uoči blagdana (...), onda su i naši uveli te slave da bi Srbima mogli uzvratiti.“ – Kazivač A. (1979.)

Zanimljivo svjedočanstvo o međuetničkim i međuvjerskim dodirima je i kazivanje o tome kako su osim Janjevaca u Letnicu hodočastili i brojni pripadnici drugih etniciteta i vjeroispovijesti.

Kazivač N. (1969): „Sto tisuća ljudi je bilo na Velu Gospu... Toga dana. Svih vjera! Cigani najviše su Majci Božjoj darove ostavljali da im pomogne. Zlatne narukvice... Recimo toga dana od tih ljudi Crkva je znala dobit na dar od ljudi po 1000, 1500 janjaca. (...) Ljudi su skidali sa sebe zlatnike, sateve, prstenje... Najviše su darove davali. (...) Petnaesti osmi... 10%, 15% Srba pravoslavaca su došli. Prekriže se pred njom, pomole se u katoličkoj... Bog je jedan! Bog je za sve isti. (...)“

Kazivač D. (1956.): „Ali tu su se čuda stvarali! Viđena čuda. Ali većinom se stvarala, neko to čudo, na drugu naciju. Ne na katolike. Baš kod Roma, Srba i...“

Usprkos svakodnevnim dodirima s okolnim stanovništvom, do asimilacije Janjevaca nije došlo. Naime, miješanje sa stanovništvom drugih etniciteta i vjeroispovijesti sprječavalo se u prvome redu regulacijom ženidbenih odnosa. Naime, Janjevci su sklapali brakove uglavnom unutar vlastite zajednice. U nešto manjoj mjeri sklapali su se i brakovi s Albancima katolicima. Tek poneki slučaj bilo je sklapanje braka s Srbima pravoslavicima, dok brakova s

³⁵ S obzirom na to da je Janjevo smješteno na brdskom prostoru, nikad nije obilovalo plodnom zemljom. Tek je nekolicina Janjevaca obrađivala nešto zemlje (u prvom redu bila je riječ o vinogradima), ali isključivo za vlastite potrebe.

Albancima muslimanima gotovo nije niti bilo. Prema navedenom, može se uočiti kako je vjeroispovijest bila vrlo važan čimbenik pri sklapanju brakova. Sklapanje braka s pripadnicima drugih vjeroispovijesti često je kao posljedicu nosilo isključivanje pojedinaca iz zajednice:

„Zapravo su se svi ženili između sebe dolje. (...) I držali su se dosta svoj svoga. Ženili se između sebe... Onaj tko bi se možda oženio/udao za, ne znam, muslimana... Za nekog tamo... Toga bi... Prvenstveno evo bakina sestra. Ona se udala tako i onda se više nije spominjala previše. U biti to je sad malo starije, al' evo baka uvijek zna nju spomenut kako je gotovo s njom, kako joj je žao jer je sestru izgubila... To jednostavno se makne jer nisu baš voljeli eto druge vjere, druge... Ono... Možda smo malo tvrdi prema tome, al' možda da smo puštali ne bi očuvali to [katoličanstvo, time *hrvatski* identitet, op. a.].“ – Kazivačica M. (1995.)

Na temelju navedenog, moguće je primijetiti kako su Janjevci usprkos brojnim kontaktima sa susjednim stanovništvom drugih etniciteta ipak čvrsto nastojali „zadržati“ *granicu* prema *drugima* te su držali do zadržavanja pojedinih sfera života zajednice isključivo za njezine pripadnike.

Iako bi se na temelju pojedinih političkih situacija obilježenih pritiscima stereotipno moglo zaključiti da su Janjevci bili „ugroženi“ od svojih susjeda, kazivači s kojima sam razgovarala objasnili su kako se nikada nisu tako osjećali. Ukoliko se ostave po strani politički odnosi, kažu kako su od strane pripadnika drugih etničkih zajednica s kojima su bili u kontaktu uvijek bili poštovani, prvenstveno iz razloga što su bili „na glasu“ kao „poštteni trgovci“, i čak su zbog toga u brojnim prilikama imali „povlašten“ status. Istaknuli su kako su Janjevci često imali i ulogu pružatelja utočišta, i srpskom i albanskom stanovništvu, ovisno o tome koje je u pojedinom trenutku u kontekstu duge povijesti međusobnih sukoba bilo u potlačenom položaju i trebalo pomoć. Tijekom razgovora s kazivačima nailazila sam na različite perspektive o tome s kime su „bili u boljim odnosima“ – sa Srbima ili Albancima. Ipak, većina je istaknula kako su u boljim odnosima bili sa Srbima kojih je, doduše, s vremenom u Janjevu i njegovoj okolini bilo sve manje. Odgovor na pitanje zašto su odnosi Janjevaca sa Srbima bili bolji od odnosa s Albancima leži upravo u tome što su i Janjevci i Srbi kršćani te je, ukoliko se po strani ostave pojedine razlike između pravoslavlja i katoličanstva, između njih postojala veća kulturna sličnost, dok je između Janjevaca i Albanaca koji su većinski bili islamske vjeroispovijesti bila izraženija kulturna različitost. Gotovo su svi kazivači istaknuli kako je nekad dobre odnose između njihove zajednice i u Janjevu susjednih Srba pokvarila upravo politika.

3.3. Uspostavljanje i održavanje kontakata između najstarije hrvatske dijaspore i Domovine

Osim katoličke vjeroispovijesti kao temeljne *različitosti* i time glavne odrednice identiteta, postojali su i drugi čimbenici koji su oblikovali *identitet* i pridonijeli njegovu „očuvanju kroz stoljeća“. Jedan od njih je svakako međuodnos s *mjestom/zemljom podrijetla*. Ponajprije se radilo o održavanju bliskih odnosa s Dubrovnikom kao *mjestom podrijetla*, a zatim i općenito hrvatskim prostorima. Dubrovačka je Republika za svo vrijeme svoga postojanja (do 1806. godine) zagovarala interese Janjevaca najprije kod srpskih, a zatim i kod osmanskih vladara pod čijom se vlašću u pojedinim povijesnim trenutcima Janjevo nalazilo (Čolak i Mažuran, 2000.).

„Bila je povezanost, ono što sam ja čuo od starijih ljudi, sve do kada je Dubrovačka Republika bila od Francuza srušena, je li. Uništena. Dotle je bilo tih veza između Janjeva i Dubrovnika. I postoji ta jedna uzrečica... Je li točna ili nije. (...) Zlato i srebro koje je iz Janjeva uzeto, koliko je vrijedilo toliko je Dubrovnik bio moćan i jak. (...) To je što sam čuo od starijih ljudi.“ – Kazivač L. (1961.)

Iz svijesti o Dubrovniku kao *mjestu podrijetla* koju su Janjevci generacijama čuvali i gradili te iz prepoznavanja temeljne *istosti* u katoličanstvu izrasla je i svijest o bivanju dijelom *hrvatskog naroda* tj. dijelom hrvatske nacije. Ukoliko se osvrnemo na spomenutu ulogu *prostora* pri konstrukciji identiteta, svakako je moguće reći da je „prvi“ *prostor* koji je nosio tu ulogu pri konstrukciji *hrvatskog* etničkog i/ili nacionalnog identiteta Janjevaca bio prostor Dubrovnika. Kada govorimo o naciji bitno je naglasiti da je riječ o *zamišljenoj zajednici* iz razloga što i „pripadnici čak i najmanje nacije nikad neće upoznati većinu drugih pripadnika svoje nacije, pa čak ni čuti o njima, no ipak u mislima svakog od njih živi slika njihovog zajedništva“ (Anderson, 1990:17). Prema tome, bez obzira na višestoljetni život zajednice na Kosovu i što možda neki od pojedinaca nisu nikada osobno bili u Hrvatskoj, Janjevci ističu kako su za vrijeme života u Janjevu osjećali snažnu povezanost s ostalim Hrvatima i samim prostorom Hrvatske.

Uz svijest o bivanju dijelom *hrvatskog naroda* usko je vezana i svijest o bivanju Hrvatske njihovom *domovinom*. Naime, s vremenom je nacionalni prostor Hrvatske postao temeljni *prostor* u srži etničkog i nacionalnog identiteta zajednice. Svi kazivači s kojima sam razgovarala istaknuli su kako je *domovina* za njih uvijek bila i ostala Hrvatska.

„Domovina je uvijek bila Hrvatska. Recimo, ja mogu pričati iz moje perspektive. (...) Živjeli smo s tim da tu [u Janjevu, odnosno na Kosovu, op. a.] nije ono di smo mi svoji! (...) ...sa svjesnošću da tu definitivno ne pripadamo.“ - Kazivač A. (1979.)

Autorica: Znači *domovina* vam je uvijek bila Hrvatska?

Kazivač N. (1969.): Apsolutno! Mi smo uvijek znali šta je to.

Uz percepciju Hrvatske kao njihove *domovine* usko je povezana naracija o doseljenju Dubrovčana na Kosovo. Upravo je ona jedna od prvih naracija kojima bi kazivači s kojima sam razgovarala nastojali predstaviti svoju zajednicu i „objasniti“ zašto se identificiraju kao Hrvati. Posezanje za poviješću pri konstrukciji identiteta nije ništa neobično. Zajednice često pozivanjem na povijest nastoje ovjeriti *autentičnost* svog identiteta (Woodward, 1997:19). Međutim, posezanjem za poviješću ne pronalazi se dokaz „jedinstva“ zajednice, već ono omogućuje konstrukciju identiteta „sada“, u ovome trenutku. Hall (1997:4) objašnjava kako je uz identitete povezano „korištenje resursa koje pružaju povijest, jezik i kultura u procesu postajanja, a ne bivanja“, to jest ne ukazuju toliko na to „„tko smo mi“ ili „odakle dolazimo““, već „što možemo postati, kako smo reprezentirani i kako možemo reprezentirati sebe“.

Uz shvaćanje Hrvatske kao svoje *domovine* i uz njega povezanu naraciju o „nastanku“ zajednice povezana je i percepcija vlastite zajednice kao *najstarije hrvatske dijaspore*. Koncept *dijaspora* podrazumijeva disperziju „ljudi (članova iste zajednice) u prostoru, jer je u njegovu fokusu ideja putovanja u koju je, međutim, involviran određen stupanj prinude i osjećaj i/ili svijest o nemogućnosti povratka u domovinu“ (Grbić Jakopović, 2014:18). U klasičnom smislu koncept podrazumijeva zajednicu koja je disperzirana u prostoru, koja bez obzira na dugotrajni period bivanja odvojenim od matične zemlje (čak i nekoliko stoljeća) te na procese adaptacije i (relativne) integracije i dalje osjeća kao da je na periferiji (kao *autsajderi*), koja kroz kolektivno sjećanje na matičnu zemlju stvara mitove, idealizira ju i percipira kao mjesto željenog povratka (Ibid.:18). U post/moderno doba koncept je korektiran i reevaluiran iz razloga što je to postalo nužno zbog nastanka „globaliziranih društvenih identiteta, izbjeglištva, gostujućih radnika, rasnih manjina i sl.“ pri čemu se kreiraju čak i zamišljene zajednice, dvostruka lojalnost i sl. (Ibid.:19). Odnosno, danas antropolozi više vole govoriti o *dijasporičnosti* koja podrazumijeva koncept dijaspore kao „interpretativni okvir za analizu ekonomskih, političkih i kulturnih modaliteta povijesno specifičnih oblika migracije“ (Brah, 1996:15). U tom okviru i ja pristupam migracijama istraživanim u ovome radu. Ipak, razumijevanje koncepta u klasičnom smislu vrlo je važno jer se upravo na njega poziva

janjevačka zajednica kada ističe svoje bivanje *najstarijom hrvatskom dijasporom*. U osvrtu na njega bitno je naglasiti to da on u svom središtu ima tzv. *matični prostor* s kojeg su pripadnici zajednice disperzirani, a najčešće on podrazumijeva *nacionalni* prostor. Stoga je jasno da je naracija o *najstarijoj hrvatskoj dijaspori* usko povezana s konstrukcijom *nacionalnog* identiteta Janjevaca. U naraciji o *najstarijoj hrvatskoj dijaspori* vrlo bitnu ulogu ima isticanje upravo ovog „najstarija“. Time se zajednica želi istaknuti naspram ostalih hrvatskih dijasporskih zajednica te istaknuti višestoljetnost „očuvanja“ identiteta. Unutar zajednice to izaziva osjećaj ponosa koji doprinosi koheziji i „jačanju“ osjećaja pripadanja. S druge strane, kada je riječ o predstavljanju zajednice drugima ono ima ulogu pri traženju priznanja i bivanja prihvaćenim od ostatka nacionalne zajednice.

Navedene naracije o migraciji Dubrovčana, o Hrvatskoj kao *mjestu podrijetla* i *domovini* te o vlastitoj zajednici kao *najstarijoj hrvatskoj dijaspori* funkcioniraju kao *mitovi*. Mitovi su „skupovi vjerovanja, često izneseni u obliku narativa, koje zajednica ima o sebi“, odnosno kroz koje „uspostavlja i određuje temelje vlastitog postojanja i svoje sustave vrijednosti“ (Schöpflin, 1997:19)³⁶. Drugim riječima, riječ je o naracijama kojima zajednica definira „sebe“, svoje podrijetlo i „utemeljenje“ te „obilježja“ koja smatra sebi svojstvenima. Prema tome, jasno je kako mitovi sudjeluju u procesu konstrukcije identiteta zajednice. Mitovi mogu biti vrlo različitih sadržaja, no najčešće govore o „postanku zajednice“ ili određenom „slavnom“ trenutku njezine povijesti. Također, vrlo često upisuju „pripadnost“ zajednice u pojedini prostor, u takozvano *mjesto podrijetla* ili mjesto gdje „imaju *korijenje*“. Kao što je moguće vidjeti, takvi mitovi su i spomenuti mitovi koje sam uočila kod Janjevaca. Bitno je naglasiti kako su mitovi imali vrlo važnu ulogu pri (re)konstrukciji hrvatskog identiteta tijekom povijesti janjevačke zajednice, osobito u razdobljima kada su „fizički“ kontakti s prostorima današnje Hrvatske bili slabi ili nisu postojali. Upravo njihovo djelovanje objašnjava postojanje u kazivanjima spomenute percepcije prostora današnje Hrvatske *domom* i od strane onih koji nikada nisu došli u dodir s njime.

Uspostava i održavanje kontakata s Hrvatskom i hrvatskim narodom tijekom života u Janjevu ovisila je uvelike o političkim okolnostima. Prema kazivanjima, tijekom razdoblja komunističke vlasti, koja je branila ikakvo isticanje nacionalnih i etničkih pripadnosti i razlika, nisu smjeli isticati da su Hrvati. Smatraju kako su u tom razdoblju kontakti s Hrvatskom bili vrlo slabi te je jedini dodir s njom tada bio utemeljen preko kontakata s prvim Janjevcima koji

³⁶ Prevela A. Manestar.

su migrirali u Zagreb. Prema kazivanjima, dodiri s Hrvatskom počinju jačati tek krajem 1960-ih godina i početkom 1970-ih godina u vrijeme župnika Ante Bakovića. Osim kroz održavanje kontakata s hrvatskim prostorima putem održavanja odnosa s članovima obitelji i prijateljima u Hrvatskoj, tih se godina uspostavlja odnos s Hrvatskom i kroz ne tako malobrojne privremene migracije kao što su hodočašća, izleti, dolasci svećenika, odlasci na školovanja, odlasci na sezonski rad i slično.

„Naši svaki dolasci su bili dolasci iz Hrvatske. (...) Svećenici koji dolaze iz Zagreba... Naši su išli na maturance u Zagreb. Bila je ta jaka povezanost. Pogotovo, ono, veza s Dubrovnikom bila je tu dosta jaka uzajamne te posjete. Mi za Svetog Vlaha tamo, oni recimo za ljetnog Svetog Nikolu dolazili u Janjevo. Ali najnajčešća poveznica je bila... značajnija više od Dubrovnika... Zagreb. Jer je jako puno tih ljudi koji su se odselili... šta ja znam... '50-ih, '60-ih, '70-ih u Zagreb... su imali dobar dio svoje rodbine dolje u Janjevo.“ – Kazivač A. (1979.)

S vremenom je postalo vrlo važno održavati kulturne veze s *Domovinom*. Jedan od najizraženijih načina bio je onaj putem obrazovanja. Veliki broj mladih koji su odlučili steći srednjoškolsko ili visoko obrazovanje odlazio je upravo u Hrvatsku.

„(...) Ali slušam od starijih, ako su išli upisivati visoko obrazovanje – Dubrovnik, Zagreb... Rijetko tu da si mogao vidjeti da je netko u Novom Sadu išao studirati recimo ili u Beogradu. (...) Put je vodio... ako nisi imao auto... Kosovo Polje – Zagreb vlak. To je bila prva poveznica. Strašan doticaj je bio s *Domovinom* na taj način.“ – Kazivač A. (1979.)

Dio Janjevaca još je tijekom života u Janjevu odlazio u Hrvatsku *na sezonu*. Drugim riječima, dolazili su tijekom ljetnih mjeseci, odnosno u vrijeme turističke sezone, u brojna mjesta na jadranskoj obali u kojima su plasirali svoje proizvode. Brojni Janjevci su uoči Domovinskog rata, moglo bi se reći, živjeli u Hrvatskoj upravo zbog mogućnosti koje su im se otvarale zahvaljujući turizmu na Jadranu:

„A to je već dosta kasno kad smo počeli da trgujemo na Jadran. To je već bilo neke šezdeset i neke godine. (...) Onda smo sve do danas današnjega... Lično ja sam od '77. negdje do '91. radio u Omišu. I onda je počeo ovaj rat...“ – Kazivač D. (1956.)

Održavanje veze s *Domovinom* i izgradnja *hrvatskog* identiteta vršila se i kroz brojne prakse koje se na prvi pogled možda čine neobične, no svakako su imale ključnu simboličku ulogu. Jedan od primjera takvih praksi bilo je i navijanje za nogometni klub *Dinamo* iz Zagreba.

Kazivač A. (1979.) istaknuo je: „(...) sjećam se da su me učili vazda da navijam za Dinamo. Zašto? To je neki način identiteta hrvatskog“. Naime, za njih je tada Zagreb bio „simbol“ *Domovine* i navijanjem za njegov klub doprinio je osjećaju *povezanosti* s njom. To ukazuje na to kako je u jednom određenom vremenu *prostor* važan pri re(konstrukciji) *hrvatskog* identiteta bio i hrvatski glavni grad. On je čak u tom trenutku imao „važniju“ ulogu od Dubrovnika – *mjesta podrijetla*.

Uoči osamostaljenja Hrvatske i tijekom ratnih zbivanja koja su počela 1991., u Janjevu se budno pratio razvoj događaja te se nastojalo iskazati suosjećanje s Hrvatima u *Domovini*:

„Ja imam sliku jednu... I moram je nekako pronaći. Doček Nove godine '89. na '90. Nazirale su se tu neke promijene. (...) Kako je bio utemeljen HDZ na razini države... Znači ono proces praktički odvajanja... I onda su naši po uzoru na vojvođanske Hrvate osnovali... Demokratska zajednica Hrvata na Kosovu. DZHK, sjećam se da je to bio. Jedan grb je bio zanimljiv. Gore su bile dubrovačke zidine... kao odakle smo mi rodnom, jel... Kao poveznica s Dubrovnikom. U sredini je bio, ovaj, isto nešto, neki detalj. I dolje je bilo kao plavo more, ne. Tako je bio uobličen taj grb. Točno se naziralo. Jednostavno smo živjeli s tim da slušamo *Kroniku dana* Hrvatskog radija... To je bio standard. (...) Sjećam se kad su ono počinjali nemiri u Hrvatskoj, ono, trčalo se doma da se gleda onaj *Dnevnikov* dodatak na televiziji Beograd, koji su oni totalno prikazivali krivo. Svi ovi naši dečki u Vukovaru su prikazani kao ustaški zločinci i tako dalje. I onda smo mi nakon mise išli to gledat, ali je uvijek nakon mise bila molitva za *Domovinu*. (...) I čak i ja glumim na jednoj priredbi '91. godina na '92. Tema je rat u Hrvatskoj i ja sam bio izbjeglica. Sjećam se toga... A i postoji jedan zbor... To ti mogu pustit na CD-u. Zbor pjeva *Stop the war in Croatia*. Zbor naših klinaca tu ispred oltara, posloženi šta ja znam na prve tri stepenice, i ono *Stop the war*... I čak je išla ona pjesma (...) ...*samo da rata ne bude*... (...) od Đorđa Balaševića...*ludila među ljudima*...“ – Kazivač A. (1979.)

4. „ZATVARANJE POVIJESNOG KRUGA“ ILI...? – PERSPEKTIVE JANJEVACA O PRESELJENJU U KISTANJE

O preseljenju Janjevaca u Kistanje moguće je u javnom govoru, posebice u medijima, naići na postojanje različitih, pozitivnih i negativnih, stavova. Naime, riječ je o postojanju različitih *diskursa*. U javnom govoru preseljenje je najčešće opisivano sintagmom *humano preseljenje*, a njezina uporaba se potkrepljuje isticanjem dobrovoljnosti Janjevaca da se presele u Kistanje. Moglo bi se reći da je riječ o „dominantnom“ diskursu koji je vezan uz hrvatske vlasti koje su bile inicijator samog preseljenja Janjevaca u Kistanje. Tome diskursu suprotstavlja se drugi diskurs koji preseljenje gleda kao primjer *etničkog inženjeringa*. Riječ je o diskursu koji u sebi nosi dozu osude postupaka tadašnjih hrvatskih vlasti koje su naselile kompaktnu, etnički hrvatsku zajednicu u mjesto u kojem je ranije prebivalo etnički srpsko stanovništvo.

S obzirom na postojanje takvih različitih diskursa, jedan je od osnovnih ciljeva terenskog istraživanja bio prikupiti kazivanja koja daju uvid u percepcije samih Janjevaca o njihovu preseljenju u Kistanje. Tijekom istraživanja postalo je jasno kako i među samim Janjevcima u Kistanjama postoje različiti diskursi o preseljenju. U ovome poglavlju najprije ću razmotriti postojanje mogla bih reći „službenog“, „političkog“ *diskursa*, a zatim kroz analizu naracija o motivacijskim čimbenicima preseljenja te naracija o životu u Kistanjama ukazati na postojanje i perspektiva o preseljenju koje se ne poklapaju u potpunosti s diskursom s kojim sam se najprije susrela i dojmom koji on „na prvi pogled“ ostavlja.

4.1. „Zatvaranje povijesnog kruga“ – dominantni diskurs s ciljem pozicioniranja zajednice u *Domovini*

Kao što sam ranije navela, doseljenje Janjevaca u Kistanje u medijima i literaturi često se opisuje kao *humano preseljenje* ili pak primjer *etničkog inženjeringa* što je odraz postojanja različitih perspektiva utemeljenih na različitim političkim pogledima na postupak tadašnjih hrvatskih vlasti koje su inicirale preseljenje Janjevaca u Kistanje. Iz razgovora s kazivačem A. (1979.), predstavnikom Hrvata u općini Kistanje a samim time i predstavnikom Janjevaca iz Kistanja, stekla sam dojam da Janjevcima nije drago preseljenje opisivati navedenim sintagmama, već mi je objasnio kako oni sami na preseljenje radije gledaju kao na *zatvaranje povijesnog kruga*. Riječ je o diskursu koji se manifestira kroz mit koji ističe kako je povijesni krug započeo je migracijama dubrovačkih trgovaca na Kosovu i formiranjem stalnog naselja u

vrijeme srednjega vijeka, svojim trajanjem je obuhvatio više od 700 godina života zajednice u Janjevu, a zatvoren je „povratkom“ Janjevaca u svoju *Domovinu* – Hrvatsku – čemu su „oduvijek težili“. Diskurs ističe kako su Janjevci u Janjevu „živjeli (...) s tim da tu nije to ono di smo mi svoji!“, odnosno kako su živjeli „sa svjesnošću da tu definitivno ne pripadamo“³⁷. Osnovni motivi preseljenja po ovom su diskursu bili „*ljubav* prema *Domovini*“ i „*strah* od odlaska u rat protiv svoje *Domovine* i *naroda*“, a samo preseljenje u Kistanje ističe se kao pronalazak *Novog Janjeva* u *Domovini*.

S obzirom na to da je percepcija preseljenja kao *zatvaranja povijesnog kruga* bio prvi diskurs o preseljenju s kojim sam se susrela, moram priznati kako je on utjecao na to da sam stekla prvi dojam po kojem se preseljenje činilo kao „ispunjenje davne želje“ o „povratku“ u *Domovinu*, o „povratku“ tamo „odakle su došli“ i gdje „pripadaju“. Iz toga je automatski proizašao i dojam da je samo preseljenje teklo lako, da o njemu Janjevci imaju izrazito pozitivno mišljenje te uz njega pripisuju isključivo pozitivne emocije. Iz isticanja da su sada „svoji na svome“ vrlo se lako može zaključiti kako nije moguće govoriti o *izmještenosti*. Međutim, većim brojem razgovora i samim njihovim produbljivanjem primijetila sam kako je situacija bila puno kompleksnija te su se moji kazivači prilikom preseljenja suočavali s izrazito velikom mješavinom emocija. I onih pozitivnih i onih negativnih. Kroz sljedećih nekoliko razgovora postalo mi je jasno kako je moje viđenje perspektive Janjevaca o samome preseljenju zapravo generalizacija utemeljena na diskursu s kojim sam se najprije susrela i to zbog njegove dominantne pozicije proizašle kako iz odnosa moći na razini države tako i unutar zajednice. Odnosno, primijetila sam kako o preseljenju postoje brojne perspektive koje su naspram spomenutog diskursa marginalizirane. Riječ je o perspektivama koje ovise o pojedincima, o njihovim prošlim i sadašnjim iskustvima, ali i željama vezanima uz budućnost. Uočivši to postalo mi je jasno kako je diskurs o preseljenju kao *o zatvaranju povijesnog kruga* zapravo dominantni politički diskurs zajednice u kontekstu današnjeg života u Hrvatskoj. Osim dijela zajednice, tim diskursom govore i oni koji nastoje „iz perspektive zajednice“ govoriti o preseljenju. Tim diskursom zajednica „izlazi prema van“, to jest predstavlja se široj javnosti. Kroz njega dio pripadnika zajednice nastoji pronaći za zajednicu „njezino mjesto“ u *Domovini*, steći opće prihvaćanje da ovdje „pripadaju“ te se izboriti za veća prava i dobrobit zajednice s obzirom na postojanje mnogih poteškoća življenja u novom kontekstu. Drugim riječima, kroz diskurs o *zatvaranju povijesnog kruga* nastoje se „bolje“ *pozicionirati* u *Domovini*.

³⁷ Prema kazivanju kazivača A. (1979). u Kistanjama 1. prosinca 2017. godine.

Kroz razgovore s većim brojem kazivača uočila sam kako motivi za preseljenje kod većine nisu bili toliko „mitskog“ karaktera kao što se može naslutiti iz diskursa o *zatvaranju povijesnog kruga*. Sama „ljubav prema *Domovini*“, želja za „povratkom *korijenima*“ i slično nije bila prvi i osnovni motiv preseljenja kao što bi se na prvi pogled moglo zaključiti iz spomenutog diskursa. Stoga upravo uvid u osnovne motive preseljena – strah izazvan mobilizacijom u Jugoslavensku narodnu armiju i mogućnošću odlaska u rat, ali i strah uzrokovan „rasipanjem“ zajednice ili „prijetnjom“ od bivanja brojčano nadjačanima od strane albanskog stanovništva – ukazuje na postojanje „svakodnevnije“, manje „mitski“ obilježene perspektive. Osim toga, na postojanje različitih diskursa o preseljenju ukazuje i jedna uočena „negativna“ perspektiva o preseljenju, s kojom sam se možda i najčešće susretala, a riječ je o perspektivi uvjetovanoj uvjetima života u Kistanjama.

4.2. Odlazak potaknut *strahom* uzrokovanim ratnom opasnošću i rasipanjem zajednice – emocije kao glavni motivacijski čimbenici preseljenja

Jedno od prvih i osnovnih pitanja koje je važno za razumijevanje perspektive samih Janjevaca o preseljenju u Hrvatsku je pitanje koji su ih motivi nagnali na to da se odluče napustiti Janjevo, mjesto u kojem su oni kao i niz generacija njihovih predaka živjeli i radili. Odgovor na to pitanje kod mojih je kazivača bio isti: osnovni motiv bio je *strah* koji je proizašao iz konteksta ratnih zbivanja na prostoru bivše Jugoslavije. Ono što su kazivači odmah na samom početku istaknuli je to da oni sami nisu nikad bili uključeni u direktne sukobe, odnosno nisu nikada bili fizički napadnuti, već su na indirektno načine osjećali pritisak. Tadašnji janjevački župnik ističe:

„Naši ljudi nisu stradali, ali su bili, kažem, maltretirani. (...) Ono [Janjevo, op. a.] nikad nije bilo ovako, recimo, ratnički napadnuto. Ali se osjećao duh rata, nasilja...“ – Kazivač L. (1961.)

Kazivači su naveli brojne primjere u kojima su osjećali neugodnost i strah. Taj strah nije uzrokovan samom neposrednom opasnošću, već je proizašao iz konteksta zaoštavanja političkih odnosa na prostoru bivše Jugoslavije. Riječ je u prvom redu o susretima s vojnim i policijskim službenicima čija se prisutnost tih godina u Janjevu povećala. Ističu kako je dolazilo do trenutka kada su osjećali nesigurnost jer nisu znali kakve postupke od njih mogu očekivati prilikom tih susreta. Osim toga, kao zastrašujuće čimbenike naveli su primjere poput slučajeva pucnjava u samome Janjevu prilikom kojih nije bilo ozlijeđenih, ali su rezultirali

strahom, zatim postojanje glasina o navodnim planovima Srba iz okolnih mjesta o napadu na Janjevo i slično. Jedan od češće navođenih primjera uzroka straha bio je posjet Janjevu od strane Vojislava Šešelja, vođe Srpske radikalne stranke. Uz sve navedeno kolektivni strah bio je potaknut i političkim diskursom toga vremena koji je bio prisutan u srpskim medijima i s kojim su svakodnevno dolazili u dodir.

„Recimo, te '91. godine čini mi se da je Vojislav Šešelj bio u Janjevu. Naime, on je bio i provociran od novinara (...) radija Prištine. Otprilike ovako mu je novinar postavio pitanje: „Jeste li Vojvodo spremni ići tu blizu u ustaško selo?“ Onda je on otprilike odgovorio: „Upravo se spremam za tamo ići.“ To su naši ljudi slušali na radiju. Jako je teško bilo. Kažu: „Velečasni šta ćemo?“ Pa šta ćete! Ne teče u njegovim žilama mlijeko, teče krv kao i u našim žilama. Nećemo ništa učiniti. Nitko nije izašao van. Prema onomu šta ja znam (...) sa svojom pratnjom ušao u Janjevo. Nikoga nije vidio. Odnosno s prozora su gledali, ali na ulici nije bilo. Došao je do policijske postaje, jedno deset minuta se zadržao i vratio natrag. To je bio jedan taj znak "mi imamo tu taoce" ako se dogodi nešto ili treba nešto.“
– Kazivač L. (1961.)

„[Na radiju su slušali, op. a.] “Tko“, kaže, „ima nekog u Hrvatsku, u vojsci u Hrvatsku, nema mu mesta na Kosovu i u Srbiji“. A to se lično na nas Janjevce odnosilo. Nema na Kosovo nego nas. Hrvati smo bili u Janjevo.“ – Kazivač I. (u 50-im godinama)

Kazivač H. (1961.): Ja se sećam kad je doš'o Šešelj u Janjevo kod nas. I mi svi u kafanu. Evo ovako na stol. „Šešelj dolazi, Šešelj dolazi, Šešelj...!“ Stvarno. Mislim, ono... I mi svu u kafanu sedimo, pijemo. U *baršćaršiji*. Kako je ovako *ćaršija*, onda je eto tu prolazio. Odma druga. Uske su ulice to. I on se malo... Jedno stotinjak metara u tu cigansku malu, kažemo mi... Tu su Romi na ulazu. Kod pošte. I on siš'o tu da vidi kroz Janjevo. Šta će da vidi? Blato i (...), što se kaže. Mislio, tko zna što je to čuo za Janjevo. (...) I on, Šešelj, iziš'o. Iza njega par onih što ga prate. A mi ovde u kafanu ovako, a pored kafane još jedna kućica... Jedno desetak metara, ta policijska postaja. I on, Šešelj, dođe i prođe tu u policiju, otide. I mi kako sedimo u kafanu i on nazad se vrati. „Dobar dan, dečki!“ Mi svi ćutimo, znaš ono... Vratio se, otiš'o. Bit će video nešto. Sigurno je on pitao... Normalno da je pitao. Vidi ljude. Šta će ljude? On nema šta tu da traži od nas, razumeš. I otiš'o Šešelj. Ali Šešelj bio, Šešelj uplašio Janjevce... Stvarno je bio. On može u Vojvodinu, Hrtkovci... Ja sam tu imao robu. To su Hrvati. Iš'o sam. Stvarno to tamo... Ali tamo su može i drugi ljudi bili. Može je politika takva bila. A mi... Šta smo? Nismo imali šta da tražimo u Janjevu. Jel smo mogli nešto tražit? Šta ćemo tu? Nemamo... A da je Priština hrvatska bila, ovo, ono... Lipljan tamo, drugačije. Mi smo bili šaka ljudi u tom. I Šešelj doš'o, oš'o, proš'o. I

ništa, eto. „Dobar dan!“ Evo, kažem ti! „Dobar dan!“ Mi svi ćutimo. Nismo ni rekli dobar dan. Ništa. Ćutimo. Samo iz znatiželje da vidim Šešelja, razumeš. A ne daj Bože, mog'o je svašta! Ali on je sigurno i pitao. Ima li neka politika, nešto, ovo, ono... Video je da tu nema toga, razumeš. Bezveze...

Kazivačica J. (1964.): Ali kako su pričali kao da će da od prste dečje od Janjevo ogrlice da pravi! Da će decanjske prste rezat i ogrlice da pravi.

Kazivač H.: Pa dobro ženo, to je rat... To je svašta. Ja kažem, čovjek proš'o, otiš'o. Nisam ja video nešto tu. A može on nije ni imao šta da čuje i ovo. I normalno da je otiš'o. On hteo da čuje... Može, ne daj Bože, može i da bilo nešto... Da su ovde može Kistanje ubili, ovo, ono... On bi doš'o u Janjevo da ubije. (...) Može ja sam video to laički. Proš'o Šešelj, ništa nije rek'o i otiš'o. (...) Ja kao osoba koja, kao čovek koji sam živeo tu, od Šešelja nisam osetio ništa nešto.

Ono što je svakako bio glavni motiv, mogla bih reći čak presudna stvar, koja je potaknula masovan odlazak prema Hrvatskoj bio je *strah* izazvan mobilizacijom u Jugoslavensku narodnu armiju (JNA) te postojanje velike mogućnosti za odlazak na ratište u Hrvatskoj te u Bosni i Hercegovini. U više sam navrata od kazivača čula kako su napustili Janjevo kako ne bi morali otići u rat protiv svoje *Domovine*. Navedeno na prvi pogled, ukoliko gledamo kroz diskurs o *zatvaranju povijesnog kruga*, ostavlja dojam kako Janjevci nisu željeli u rat zbog *ljubavi* prema svojoj *Domovini* i sunarodnjacima. Svakako, *ljubav* prema *Domovini* bila je jedan od čimbenika, no puno veću motivacijsku snagu imao je *strah* za vlastiti život i život svoje djece. Bivanje *straha* od potencijalne opasnosti glavnim poticajem preseljenja, kojim su pripadnici zajednice napustili svoja „vjekovna ognjišta“, ukazuje na to koliku *snagu* zapravo emocije mogu imati.

„(...) Devedesetprve godine nas je Šešelj i Milošević potjerao. Unio je veliki strah u ljudima. Psihozu. Razlog zašto smo mi nestali s vjekovnog ognjišta je mobilizacija. Djecu su nam zvali na ratištu da stvaraju Republiku Srpsku Krajinu. Pomoću Jakova, mene... Ja sam bježao... U Makedoniji sam se krio dva mjeseca.“ – Kazivač N. (1969.)

„Glavni motivi su bili da napustimo Janjevo sa srpske strane. Sa srpske. Jerbo se tu dosta prijetilo. (...) Možda si nekad to u politike čula... Šešelj kaže: „Ako naše u Knin ovo... mi imamo Hrvate u Janjevo!“ Kao taoce, ovo, ono... E ondak je bilo drugo... Recimo sad on [uspoređuje sa svojim sinom, op. a.] je za vojsku. Ja da ne bi mi ga uzeli u srpsku vojsku... Jerbo normalno će ga terat u prve redove! Će ti ga ubiju!“ – Kazivač D. (1956.)

Prema kazivanju nekadašnjeg janjevačkog svećenika (1961.), pozivi za vojsku stizali su u tri vala. Prvi je bio pred Božić 1991. godine, neposredno nakon toga drugi, a pred Božić 1993. godine treći val. Ističe da su ih „spasili“ dobri odnosi s onima koji su dostavljali pozive:

„Imali smo čovjeka, *čakiju*, koji je nosio te pozive. I on je preko noći išao obiteljima kazati: „ja vam sutra moram uručiti pozive“. I oni su se organizirali i preko noći su se spakirali.“

Saznajući da će dobiti pozive, mladići i njihove obitelji nalazili su načine kako da što prije napuste Janjevo. Siromašnijim obiteljima bilo je vrlo teško te su tjednima pa čak i mjesecima skrivali sinove unutar svojih kuća. Najlakši i najbrži put bijega bio je preko Makedonije odakle su, bilo kopnenim ili zračnim linijama, odlazili za Zagreb. No proces je ponekad bio dugotrajan jer su se nekada dokumenti iz Zagreba znali čekati mjesecima.

„Znaš kako su morali za izbegaju? Prvo u Makedoniju pa su čak neki morali da sni i po mesec dana u Skoplje... Po crkvama... Tamo bi Crkva našla negde dok bi Hrvatska nekako poslala putovnice. Napravi ti se putovnica u Zagreb da bi ti se odnelo dolje da bi prešli.“ – Kazivač D. (1956.)

Napuštanje Janjeva bilo je popraćeno velikom tugom jer se napušta dosadašnji život, mjesto gdje su odrasli i sve što su za života stekli. Teško je bilo i onima koji su ostajali. Prema kazivanju, oni su oslonac u prvome redu tražili u vjeri i u Crkvi:

„Ali ono što mi se utisnulo u svijest... Ti ljudi koji su odlazili... Ovaj, ja se sjećam mog susjeda župne kuće kad je zatvarao vrata pa je raširio ruke na vrata. „O kućo moja!“ Suze tekle... Znači taj čovjek je uložio svoj životni rad, ako ne 25 godina i više... Jer mladih godina je počeo raditi. Radio je negdje po Srbiji i uspio sagraditi tu kuću... I onda umjesto da u njoj uživa, on ju je morao napustiti. Dakle, to su teški trenutci. A znam da su mi puno vjernici govorili... I opet vjera dolazi tu do izražaja. Dakle, vjernici su mi govorili: „Velečasni, kol'ko god smo mi siromašni mi ćemo dati novaca za struju pa nek reflektori...Neka svijetle našu crkvu i naš zvonik. Da mi kad izađemo po noći, ne možemo spavati, vidimo da je crkva osvijetljena, da je zvonik osvijetljen, onda nam bude lakše.“ I tu je ta snaga vjere, jer drugačije ne mogu protumačiti. Od svoje sirotinje otkidali i davali novac da se plati struja da, eto po noći kad ne mogu spavati, imaju neko uporište u crkvi.“ – J.D. (1961.)

Kazivači ističu kako sukoba sa srpskim stanovništvom s kojim su dolazili u kontakt nije bilo niti uoči početka rata niti za vrijeme njegova trajanja. Jedan od kazivača istaknuo je kako su ga čak Srbi prijatelji upozoravali na postojanje opasnosti:

„Imao sam veliki krug Srba prijatelja. Što je neosporivo. Čak su mi neki Srbi gore govorili: „N., ovde nemaš budućnosti! Tu će biti krvavi rat. Pakuj se, bježi, spašavaj glavu! Bježi! To su mi ljudi rekli.“ – Kazivač N. (1969.)

Sve u svemu, svi kazivači ističu kako nisu bili potjerani iz Janjeva, već uglavnom govore o *strahu* od onog „što bi moglo biti“ koji ih je natjerao na odlazak. Navedeno se odražava i na način na koji se kazivači referiraju na sebe u kontekstu odlaska iz Janjeva. Naime, pripadnici zajednice o sebi ne govore kao o *prognanicima*, već kao *izbjeglicama*:

„Republika Hrvatska je uzela odgovornost da će zbrinuti te ljude koji su, nećemo reć prognanici, ali izbjeglice jesu. E, to je.. Izbjeglice jesu.“ – Kazivač L. (1961.)³⁸

Kada se govori o ulozi Republike Hrvatske u samome preseljenju, bitno je naglasiti kako u kazivanjima nije bilo prisutno navođenje da je poticaj njihovu odlasku iz Janjeva bilo „humano preseljenje“ organizirano od strane Vlade što se često u negativnom kontekstu isticalo u hrvatskim medijima, već je odluka za odlazak proizišla isključivo iz same zajednice.

Veliki broj Janjevaca za svo vrijeme trajanja rata u Hrvatskoj ostao je u Janjevu, usprkos navedenim *strahovima*. Objasnili su kako je situacija u Janjevu cijelo to vrijeme ipak bila mirna i nisu „ništa osjetili na svojoj koži“. Bez obzira na to, preostali Janjevci u Janjevu i nakon 1995. godine masovno nastavljaju iseljavati prema Hrvatskoj. Na to su ih potaknule političke napetosti i neizvjesnost uzrokovane ratom između Srba i Albanaca³⁹, a osobito činjenica da je većina hrvatskog stanovništva tijekom proteklih godina napustila Janjevo u koje se zatim intenzivnije počelo doseljavati albansko muslimansko stanovništvo. U tom kontekstu javio se *strah* od toga što će „doći neki *Drugi*“ i od toga što se javilo pitanje „s kime ću ostati“ u Janjevu. Upravo to kazivači s kojima sam razgovarala ističu kao glavni motiv koji ih je potaknuo na preseljenje:

„Masu ih je otišlo! Znači masu ih je otišlo. Devedeset i sedme su samo otišli. Ono... Prepolovilo se to. Kome ćeš ti ostati? To će sve naseliti neki drugi. Počet će se miješati. To ja ti s moje perspektive pričam. (...) Čim je pala ta prva granata na Janjevo... tako mi bar mama govori... Kaže: mi smo, tata je vidio da je vrijeme alarmantno i da stvarno nema smisla jer Srbi bi nas ugušili [za vrijeme trajanja sukoba veći je strah bio od Srba, a po

³⁸ Isječak iz dijela kazivanja koje sam u cijelosti navela na str. 54.

³⁹ Ukidanje autonomije Kosova 1989. godine čime je ono u potpunosti pripojeno Srbiji izazvalo je oštro protivljenje Albanaca, većinske etničke skupine na Kosovu. Iako su i ranije među Albancima postojale tendencije za neovisnošću, u razdoblju od početka 1990-ih one se intenziviraju. Sukobi se osobito zaoštravaju 1996. godine kada izbija takozvani *Rat na Kosovu* koji će potrajati do 1999. godine. Kosovo stječe neovisnost 2008. godine.

završetku sukoba ipak od doseljenja Albanaca, op. a.]. Ono... Hrvati ste! Jeste vi tu, ali ste i dalje Hrvati. Kužiš? I kad je prošla ta... kao nešto... Zapravo se ništa nije dogodilo.“ – Kazivačica M. (1995.)

Osim straha od bivanja brojčano nadjačanima od strane drugih etniciteta, vrlo važnu ulogu je imala bliskost između članova zajednice koja je „oduvijek“ bila prisutna u njihovoj zajednici i gubitak toga bio je jako uznemirujući. Vrlo sam često čula kako su jako povezani, „ne mogu jedni bez drugih“ i morali su otići „tamo gdje su svi“:

Kazivač H. (1961.): „Potaknulo nas prvenstveno... Znaš kad netko krene negde? Da se ne izrazim malo... Da ne budem vulgaran... I onda svi za njim. E tako je i to kod nas! Malo u početku je bilo neki koji su bili imućni. Tad je bio rat, vojska, ovo, ono... Razumeš? I onda ovaj je otišo, ovaj: „Moram i ja, moram i ja... A s kim ću ostati?“ S kim će ostati? I tako je to bilo. Jerbo smo i normalno...

Kazivačica J. (1964.): ...povezani...

Kazivač H.: Znaš ako ostaneš tamo, s kim ćeš ako nema ljudi? Ako ovo, ono... A bili smo okruženi tim Albancima... (...) Ja sam malo kasnije doš'o iz Janjeva, razumeš. Janjevo je krenulo '91. da se seli (...). Ja sam malo kasnije došao. (...) Ja sam '97. u Zagrebu došao. Kažem ti, jerbo ona je bila trudna na nju [pokazuje na suprugu i na kćer, op. a.] i morali smo doć. Tamo nemaš... Gde ćeš? Kud ćeš? Ako odeš ovamo Srbi, ako odeš ovamo Albanci. Nema se gde porodit. I onda smo u Zagrebu... Već su krenule kuće ovde. Već su ovde bili Janjevci. Kuće još nisu bile gotove, ali sam bio upisan u tu kuću... da će se napraviti. (...) Ne možeš tamo... Teško je malo bilo. Ali kažem, ovde gde su svi normalno i tebe vuče. Mi smo malo jedna skupina povezani. Jedni bez drugih ne možemo.“

Na temelju svega navedenog, moguće je primijetiti kako je osjećaj *straha* imao vrlo bitnu ulogu pri preseljenju Janjevaca u Hrvatsku. Kao što sam spomenula u osvrtu na teorijsko polazište rada, emocije uvijek nešto „čine“, to jest imaju svoje „efekte“, „posljedice“. Upravo je na primjeru preseljenja Janjevaca u Kistanje vidljivo to „djelovanje“ emocija te se može čak reći kako je sama praksa preseljenja rezultat toga.

Na samome kraju ovog potpoglavlja važno je promotriti kojem tipu migracija spomenute migracije pripadaju. Prema svemu navedenom, moguće je zaključiti kako je bez obzira na ne postojanje izravne prisile (prisile vojnom silom) ranih 1990-ih godina migracija imala izražen *prisilni karakter*, dok bi za migracije kasnih 1990-ih mogli reći da su bile *dobrovoljne*. Međutim, postavlja se pitanje u kojoj mjeri možemo govoriti o potpunoj *dobrovoljnosti* kasnijih migracija s obzirom na postojanje velike doze *straha* od asimilacije te

tuge zbog razdvojenosti od ostatka zajednice. Stoga smatram da nije moguće spomenutu migraciju svrstati u jedno od postojećih kategorija (*prisilna/dobrovoljna migracija*) koje se uzimaju za određenje tipa migracije, već bih mogla reći kako je riječ o *hibridnom* primjeru. Kada govorim o tipologiji same migracije, moram istaknuti kako je, kao i tijekom *prvog velikog migracijskog vala*, riječ o *lančanoj migraciji*. Iz ranije navedenog isječka kazivanja moguće je uočiti kako je ključnu ulogu uoči i tijekom preseljenja imala upravo bliskost između članova zajednice. Naime, kazivači su u više navrata naglasili kako su tijekom višestoljetnog života u Janjevu svi članovi zajednice uvijek bili izrazito povezani, što nije začuđujuće s obzirom na to da je bila riječ o vrlo maloj zajednici okruženoj drugim etničkim zajednicama. Ne samo da je ta povezanost doprinijela (re)konstrukciji hrvatskog identiteta tijekom života u Janjevu, ona je i bila dodatni motiv za napuštanje Janjeva i odlazak u Zagreb gdje su ranije došli brojni njihovih članovi obitelji, prijatelji i bivši susjedi. Osim toga, postojanje velikog broja članova obitelji, bivših susjeda i prijatelja u Zagrebu bio je važan čimbenik koji je olakšavao sam tijek preseljenja jer su upravo ti bližnji pružali smještaj i druge oblike pomoći kako prilikom preseljenja tako i na samome početku života u Hrvatskoj.

4.3. „Tu smo došli. Ma da bolje možda da nismo došli.“ – negativna percepcija preseljenja u Kistanje kao rezultat poteškoća svakodnevice uvjetovanih ekonomskim uvjetima

Tijekom razgovora o preseljenju u Kistanje uočila sam kod većeg dijela kazivača postojanje, moglo bi se reći, negativne perspektive o preseljenju. Nisam mogla ne uočiti česte komentare poput „možda bi bilo bolje da nismo došli“. Naravno, morala sam saznati što leži u pozadini takvog razmišljanja. Vrlo brzo dobila sam odgovor na to pitanje: poteškoće s kojima se svakodnevno suočavaju, a utemeljene su u prvom redu na teškoj ekonomskoj situaciji s kojom se Janjevci u Kistanjama suočavaju danas kao i tijekom proteklih dvadeset i dvije godine.

Prema kazivanjima, uoči preseljenja u Kistanje postojale su nade u bolju budućnost što je u prvom redu podrazumijevalo osiguravanje stambenog pitanja. Naime, po dolasku u Zagreb Janjevcima koji su tijekom 1990-ih migrirali u Hrvatsku najveći je problem bilo pitanje gdje će živjeti. Dok se dio smjestio kod svojih prijatelja i obitelji koji su već imali kuće u Zagrebu (znajući da to nije trajno rješenje), većina je morala živjeti u podstanarskim stanovima i plaćati skupe stanarine. Stoga su brojni s olakšanjem prihvatili „rješenje“ koje im je u Kistanjama ponudila hrvatska Vlada. Pritom su znali da će isto učiniti i brojni članovi njihovih obitelji i

prijatelji. Sliku o samom preseljenju u Kistanje daje kazivanje kazivača L. (1961.), nekadašnjeg janjevačkog župnika i kistanjskog kapelana:

„Devedeset i sedme je preseljenje počelo. Da. Odnosno, počelo je preseljenje ono kad sam govorio '92. godine... Ali kad su došli iz Zagreba ljudi kojima je bilo rečeno da će se riješiti pitanje Hrvata s Kosova... Ne samo Janjevaca, nego i Letničana. Dakle, cjelokupno pitanje Hrvata na Kosovu riješiti. Ali je bio rat. Nije se moglo riješiti onako kako se očekivalo da će se riješiti. Ljudi koji su silom prilika... neki ovi koji su išli za svojom djecom morali... Ili oni koji su otišli jer im je bilo obećano da će se iseliti, je li, Janjevo i Letnica... Da će im se dati jedno mjesto, prostor jedan, izgradit nove kuće. To se nije moglo u vrijeme rata ostvariti. Ono što su imali malo ušteđevine pa to su potrošili i tako dalje. Zapravo ostala je sirotinja u Zagrebu. I to je eto tako... Na kraju je došlo rješenje – Pitanje Kistanja. Uzmite ili ostavite! Rješavajte sam svoj problem, je li. Ljudi nisu imali drugog izlaza...nego skupu stanarinu plaćati u Zagrebu... nego li prihvatiti ono što im država nudi. Republika Hrvatska je uzela odgovornost da će zbrinuti te ljude koji su, nećemo reć' prognanici, ali izbjeglice jesu. E, to je.. Izbjeglice jesu. Zbrinuti te ljude...

Sad je pitanje bilo kako ih zbrinuti u Kistanju, jer je Kistanje bilo napušteno, je li. Mali broj ljudi je ostao tu... Starosjedioca koji su bili. Moralno pitanje je bilo uvijek kako ući u kuće čije nije njihovo vlasništvo. I to je uvijek bilo pitanje. Naši ljudi nikada ne bi ušli da nemaju nekakvo moralno opravdanje zašto. Onda se uvijek pita teologiju, je li... učitelje Crkve koji znaju više moralna pitanja što je dopušteno, što nije dopušteno. Jer privatno vlasništvo je uvijek privatno vlasništvo. Ne možeš oteti privatno vlasništvo. Onda su nam rekli da privatno vlasništvo se mora poštivati. Ono što država može učiniti može recimo privremeno rješenje dati... U neku kuću smjestiti izbjeglicu dok mu ne riješi pitanje. Da mu njegovo vlasništvo. Da, ali ne može tuđe dati u trajno vlasništvo. I na taj način su zapravo počele se obnavljati te kuće koje nisu naše bile, je li. A nisu ni državne bile... Nego samo da se krov dadne dok se ne riješi konačno pitanje. I tako zapravo tu je i Međunarodna zajednica pomogla. Odnosno, Međunarodna zajednica... Amerika je pomogla. Ona je dala novac za infrastrukturu Novoga naselja. Vodu i kanalizaciju i struju. Tako da... Država je dala teren svoj, mjesto, građevinski materijal pa sagradila kuće. Tako da se evo na taj način zbrinu ljudi koji su došli. Ali kažem, nisu to sve do kraja zbrinuli. Mi imamo i 20 godina nakon toga... Je li, '97. pa... Odnosno '99. kad su se počele te kuće nove izgrađivati. Onda smo u 2019. pa imamo još nekoliko obitelji čije pitanje nije riješeno. Evo sad se tamo u Novom naselju rješavaju... Kol'ko? Šest, sedam kuća (...) je izgrađeno da se konačno to pitanje riješi i vlasnicima vrati njihove kuće.“

Iz navedenog kazivanja moguće je iščitati emocije koje su bile prisutne kod Janjevaca pri dolasku u Kistanje: istovremeno su bili prisutni osjećaj *bespomoćnosti* u situaciji u kojoj su se našli nakon dolaska u Hrvatsku, ali i *grižnje savjesti* koja je proizašla iz razloga što su im „za prvu ruku“ dane napuštene kuće koje su bile u tuđem vlasništvu. S vremenom, zahvaljujući tome što su izgrađene kuće u *Novome naselju*, nadiđena su oba „negativna“ osjećaja.

No, osim osiguravanja stambenog pitanja nada u bolju budućnost u Kistanjama podrazumijevala je i vjeru u pronalazak posla. Iako kazivači ekonomski motiv preseljenja u svojim kazivanjima nisu naglašavali kao motive navedene u prethodnom potpoglavlju, on je svakako bio prisutan. Njegova važnost može se iščitati iz kazivanja u kojima je iskazano postojanje velikih nada u bolje mogućnosti po pitanju zaposlenja koje će potom biti praćene i općenito boljim uvjetima života po dolasku u *Domovinu*. Istaknuli su kako im se i sama lokacija Kistanja, to jest njihova blizina jadranskoj obali, činila perspektivnom s obzirom na njihovu orijentiranost prema trgovini i mogućnostima koja pružaju turistička središta na obali.

Kazivači su spomenuli kako im se „svašta obećavalo“ uoči preseljenja u Kistanje, no ništa se od očekivanog nije ostvarilo. Stoga neki u planiranom preseljenju vide poduhvat u čijem su središtu bili politički interesi te smatraju kako se prilikom preseljenja nije mislilo na budućnost zajednice. Naime, smatraju kako glavni motiv hrvatskih vlasti nije bio toliko „humanitarne“, već političke prirode. Motivom iniciranja i poticanja preseljenja smatraju „potrebu“ političara da u „ispražnjeno“ mjesto na područje gdje je predominantno etnički srpsko stanovništvo dovedu novodoseljeno etnički hrvatsko stanovništvo. Prema kazivanjima, objašnjavaju kako je tome zasigurno dodatni motiv bio i to što su Janjevci „opstali“ i tijekom stoljeća „održali“ hrvatski identitet u Janjevu gdje su bili okruženi drugim etničkim zajednicama, ali i njihova izražena pobožnost, visoka stopa nataliteta i tako dalje. Prema tome, moguće je zaključiti kako dio zajednice gleda na preseljenje kao na oblik „etničkog inženjeringa“, ali se ne referira na njega tim riječima.

„Znaš... Ja ti to malo... Slabo volim tu politiku. To su pametni ljudi, mozgovi, razumeš, to radili. Nisu oni glupi. Svaka čast Bog da Radiću i Gojku Šušku i Tuđmanu. Nije Šuško bio glup. Nije on nas volio. Ili Tuđman... Nego on je imao svoju viziju. (...) To je političar. I ti ovaj stol [kazivač koristi primjer stola kao referencu na kartu, op. a.] ovde kad pogledaš... Ovde ti je sigurno, tu ti je sigurno, sigurno... Ovde ti je prazno! Ti moraš tu napunit. Razumeš? I on nije glup što nas je tu doveo. (...) Zašto? „Daj tu ćemo njih da donesemo, oni su tvrdi, mogu opstat tu.“ Razumeš? Među Srbe i ovo i ono... I da bude do

svađe, tuče (...), oni će opstat tu. (...) Ovde Dalmatinac ne bi tri dana mogao da opstane. (...) Čisto iz ekonomskog razloga. (...) Ali oni njima to u interes bilo. Ono, Zagreb ima ljudi. Nego nema ovde. Prazno. I zato „daj mi ćemo njih u Kistanje“ i to je tako bilo. (...) Oni su viziju imali. Jerbo ako ponovno nešto bude, opet će se Srbi vratit. A ako se Janjevci tu ukorene, više gotovo. Oni su to mislili tu rupu, tu prazninu... Ovde nema ništa! Razumeš? Samo ovi nisu dolazili. Ne znaju šta je Kistanje (...). U Šibenik tu živi i gotovo. Od Bribirske Mostine ovamo niko nije dolazio. (...) A šta će sutra da bine? Ja kažem za nas najgore. Može za nekoga je dobro. Popunili smo tu rupu i to sve Hrvati. Al za nas najgore, jerbo mi ne možemo tu opstat. (...) Ja, na primer, ne radim. Ne možeš ti kad to uzmeš... Plati režije, plati ovo, plati ono... Ko može da opstane? Nego mi smo takav narod koji možemo... I da ne jedem i danas mogu opstat.“ – Kazivač H. (1961.)

Dok je veći dio Janjevaca u Kistanjama nezaposlen i ovisi o socijalnoj pomoći, manji dio Janjevaca živi uglavnom od odlazaka na sezonski rad u mjesta i gradove na jadranskoj obali. Istaknuli su kako se upravo kroz ljetne mjesece pola Kistanja doslovno „iseli“. Nekolicina pripadnika zajednice rješenje problema nezaposlenosti pronašla je u samozapošljavanju na način da su pokrenuli vlastite obrte. Neki od njih „vratili“ su se „starim“ zanatima, tj. lijevanju, kojima su se njihove obitelji ili oni sami bavili u Janjevu.

Međutim, većina perspektivu ne pronalazi u Kistanjama. Osobito mladi ljudi koji zbog potreba školovanja sve više i više odlaze u Zadar i u nešto manjoj mjeri u Šibenik. Veliki broj tih mladih ne vraća se u Kistanje, već zaposlenje traži u gradovima gdje su se školovali ili u mjestima u blizini njih. Nekolicina onih koji su se vratili u Kistanje ipak razmišlja o ponovnom odlasku iz njega.

„Pa evo od nas koliko nas je krenulo na faks, jedna se ženska vratila nakon tri godine, bez da je završila još dvije. I udala se u Kistanju, ne radi, ima četvero djece i dobro. Aaaa... To nije uopće loše kako sam ja rekla. To je dobro zapravo. (...) Zašto ne? Želi ići doma, ono. A ja? Pa vjerojatno bi se i ja vratila da nisam našla posao. Ali... Ja se ne bi vratila. To je opet individualno. (...) Ali mislim da se... Većina se ne vrati. (...) Sestra moja, koja se vratila, nastoji što prije otići'. Jer ono... Iskreno i nažalost sadržaja baš za mladih i nema previše. Je možda za neke dane kad si k'o moj tata i moja mama. Ostvarili ste sve što ste mogli... I tu ste di jeste. Ja crkvu imam i ovdje [u Zadru, op. a].“ – Kazivačica M. (1995.)

„Moja kćer i D. kćer su završili školu. Obje su magistrice. Meni kćer radi u školu. K'o profesorica u školi. Da, ali ona sebe ne pronalazi tu. Ona je sad tu dok stažira. Vidjet će...“ – Kazivač N. (1969.)

Loša ekonomska situacija, kao i u ostatku Hrvatske, utječe i na to da se sve veći broj ljudi odlučuje za odlazak iz Kistanja. Migriraju najčešće u Zagreb, ali i u inozemstvo (najčešće u Njemačku). Takva situacija dovodi do toga da se zajednica počinje rasipavati.

„Da smo se mi malo bolje pozicionirali, danas bi nas bilo... Taj priraštaj, taj plus, taj bio ostao tu. Al' mi smo već 15 godina na istim brojkama. Zato što ljudi odlaze. To je veliki problem. [Odlaze, op. a.] Uglavnom u Zagreb. A sad su u ovom migracijskom valu odlazili u Njemačku. (...) Najčešće Njemačka. Ali obitelji kad idu, one idu u Zagreb. Sad nam je odselila nedavno petnaesteročlana obitelj. Obitelj s trinaestero djece. To je možda najbrojnija obitelj u županiji. Čovjek nije mogao dobiti nikakav posao i šta će... Tu djecu treba podizati. Jedna na fakultetu, ovo drugo bi želilo upisati neke smjerove kojih tu u Kninu nema. Reko da nema veze sa Šibenikom, da mu dijete svaki dan bude kući. Nego moraš u Zadar ga pustiti u dom. Neki baš nisu pristalice toga svega i otišli su u Zagreb. (...) U jednom danu smo ostali bez sedam osnovnoškolaca. Znači najbrojnija obitelj koja je otišla. I ono... Meni je to jako teško... Teško mi je palo. Ono... Gledaš kako se osipava zajednica po malo.“ – Kazivač A. (1979.)

Upravo sve navedeno je razlog tome što kazivači ponekad o svome dolasku u Kistanje govore riječima poput: „Tu smo došli. Ma da bolje da nismo došli.“⁴⁰

Kazivač D. (1956.): „I on kaže: „Rođo oćeš“, kaže, „ić u Kistanje u moju srpsku kuću?“ (...) A ja sam ti baš okidač... To je *sabor seljamer*⁴¹. Trebaš malo stat...

Kazivačica K. (1997.): A ti nisi...

Kazivač D.: Ja kažem: „Oću!“ Kaže: „Evo ti ključove“ (...)

Kazivačica K.: A da si malo stao i razmislio, možda ne bi!

Kazivač D.: Ne bi!⁴²

Moram napomenuti kako i oni kazivači koji pozitivno gledaju na preseljenje, koji naglašavaju kako su došli tu gdje su sad „svoji na svome“, također ističu postojanje velikih problema koji tište zajednicu. Čak je moguće i kod njih primijetiti postojanje određene doze razočarenja situacijom kakva je sada kada žive u *Domovini*. Naime, to nije ništa neobično jer je vrlo čest slučaj kada pripadnici dijaspore izgrade sliku o *domovini* na temelju naracija koje su čuli od svojih predaka, obilježenih *nostalgijom* i romantiziranim pogledom te po dolasku u

⁴⁰ Prema kazivanju kazivača H. (1961.) prikupljenom 4. svibnja 2019. godine.

⁴¹ *Sabor seljamer* je izreka koju su Janjevci preuzeli iz turskog jezika, a značenje joj je „pažljivo razmisliti“, „biti strpljiv i staloženo donositi odluke“ i sl. Uz izreku je i vezana jedna legenda koju Janjevci i danas pričaju o povratku izgubljenog sina kući nakon mnogo godina.

⁴² Isječak iz razgovora s ocem (kazivač D.) i kćeri (kazivačica K.) u Kistanjama 3. svibnja 2019. godine.

Domovinu dolazi do razočarenja uzrokovanog bitno drugačijom stvarnošću (Wessendorf, 2007.). Upravo se ti kazivači služe diskursom o *zatvaranju povijesnog kruga* kako bi pozvali na poboljšanje situacije u Kistanjama.

5. ŽIVOT IZMEĐU *DOMA* I *DOMOVINE* – ULOGA PROSTORA I OSJEĆAJA *PRIPADANJA* PRI (RE)KONSTRUKCIJI IDENTITETA

Kao što se može iščitati iz naslova ovog diplomskog rada, u samom središtu rada nalazi se pitanje možemo li govoriti o *izmještenosti* zajednice i kako se ona manifestira na primjeru zajednice Janjevaca iz Kistanja. Već sam u prikazu teorijske podloge rada navela kako je riječ o konceptu koji ne podrazumijeva isključivo premještanje pojedinca ili zajednice s jedne geografske lokacije na drugu, već podrazumijeva „izdvajanje“ iz *prostora* koji je usko povezan uz *identitet*. Kao što je u uvodnom poglavlju spomenuto, *prostor* je jedna od važnih sastavnica identiteta pa identiteti često podrazumijevaju *prostor* u koji zajednica upisuje svoje *pripadanje*. Stoga nije začuđujuće što u kontekstu migracije, to jest prilikom promjene fizičke prisutnosti pojedinca/zajednice u geografskom prostoru, dolazi do otvaranja pitanja *pripadanja*, promjene, odnosno (re)konstrukcije identiteta te do društvenih i kulturnih promjena koje se mogu manifestirati na različite načine. Upravo je sve navedeno ono na što bi se trebalo obratiti pozornost kada govorimo o *izmještenosti*.

Kada govorimo o *prostoru* u „srži“ *identiteta*, odnosno o prostoru kojeg najčešće smatramo mjestom „gdje pripadamo“, najčešće mislimo na prostor/e koje nazivamo *dom* i/ili *domovina*. Riječ o konceptima koje se često poistovjećuje ili za koje se pak smatra da se međusobno podrazumijevaju pa se ponajprije u ovom poglavlju moram osvrnuti na razliku tih dvaju koncepata. Zatim ću se na temelju prikupljenih kazivanja osvrnuti na to koje su prostore Janjevci iz Kistanja smatrali i/ili smatraju danas svojim *domom* i *domovinom*. Pritom ću pozornost obratiti i na razliku percepcije *doma* kod starijih članova zajednice koji se sjećaju preseljenja i života u Janjevu te mlađih generacija koje su odrasle u Hrvatskoj. Upravo se kroz uvid u međugeneracijske razlike percipiranja uloga pojedinih *prostora* te upisivanja *pripadanja* u iste može uočiti kako je identifikacija *proces* te je stoga *identitet* promjenjiv, fluidan.

S obzirom na to da se u prikupljenim kazivanjima može iščitati vrlo velika „prisutnost“ i „važnost“ Janjeva za zajednicu danas u kontekstu života u Kistanjama, u ovome poglavlju moram se detaljnije osvrnuti na tu „prisutnost“ Janjeva u životu zajednice i obratiti pozornost kako se to odražava na njezin *identitet*. Odnosno, obratit ću pozornost na ulogu Janjeva kao *prostora* pri konstrukciji *janjevačkog identiteta* koji postoji paralelno uz *hrvatski identitet* zajednice.

5.1. Čežnja za *domom* izvan *Domovine*

Kao što je bilo moguće vidjeti u drugome poglavlju rada, za Janjevce je tijekom života u Janjevu *domovina* „oduvijek“ bila Hrvatska. Ta je percepcija usko povezana uz konstrukciju *hrvatskog* identiteta zajednice. Isticanje bivanja Hrvatske njihovom *domovinom* upućivalo je na to kako upravo *hrvatski nacionalni prostor* smatraju mjestom gdje „pripadaju“. S obzirom na to, javila su se sljedeća *pitanja*: ukoliko je Hrvatska bila njihova *domovina*, jesu li ikada osjećali *pripadnost* Janjevu – mjestu u kojem su generacije njihovih predaka i oni sami rođeni i gdje su živjeli?, što je za njih bio *dom* tijekom života u Janjevu, a što je danas?, kakav je bio njihov odnos prema državnim tvorevinama u sklopu kojih se Janjevo nalazilo ili se danas nalazi?, kakve emocije gaje prema Janjevu?, jesu li u *Domovini*, točnije u Kistanjama, pronašli svoj *dom*?

Prije nego li obratim pozornost na prikupljena kazivanja koja odgovaraju na spomenuta pitanja, potrebno je razmotriti i ranije spomenutu razliku koncepata *dom* i *domovina*. Koncept *domovina* odnosi se na nacionalnu državu u koju se upisuju *korijeni* pojedine etničke i nacionalne zajednice. S obzirom na to da *domovina* podrazumijeva upisivanje osjećaja *pripadanja* u pojedini nacionalni prostor, ona je *afektivni konstrukt*. Često se pod terminom *domovina* smatra država u kojoj je pojedinac rođen i u kojoj živi, no brojni primjeri koji su rezultat migracija ukazuju kako to ne mora biti slučaj. Takav primjer su i Janjevci za koje je Hrvatska, kao što je bilo moguće ranije vidjeti, prije preseljenja bila *mitska domovina*. Ono što ju zapravo određuje je shvaćanje da je riječ o zemlji koju pojedinac i/ili zajednica percipiraju kao „mjesto svog podrijetla“ i to ističu. Nerijetko se podrazumijeva da je *dom* isključivo smješten unutar *domovine*. Avtar Brah (1996:188) objašnjava kako se o *domu* često govori kroz diskurs po kojem je on „mitsko mjesto u imaginaciji dijaspore za kojim se čezne“⁴³, geografski teritorij koji se smatra *mjestom podrijetla*, u koji su upisani *korijeni* zajednice te je usko je povezan uz narative o „naciji“. Moram priznati kako sam i ja sama prije propitivanja tih koncepata imala slično razmišljanje, a ono je rezultat toga što sam rođena, odrasla i živjela u Hrvatskoj te je mjesto koje smatram *domom* smješteno unutar prostora kojeg smatram svojom *domovinom*. Na temelju vlastitog iskustva, ne propitujući donosila sam zaključak da je to pravilo. Međutim, tek s uvidom u slučajeve u kojima nije riječ o istome, počela sam propitivati spomenute koncepte i stekla uvid kako oni nisu jedno te isto te kako se ne moraju uvijek nužno podrazumijevati. Stoga moram se osvrnuti na shvaćanje *doma* kao „mjesto iskustva

⁴³ Prevela A. Manestar.

svakodnevnog života“ (Ibid.:4). Avtar Brah (1996:4) objašnjava kako je „riječ je o diskursu lokalnosti, mjestu gdje osjećaj ukorijenjenosti proizlazi iz svakodnevnih i neočekivanih dnevnih praksi. Dom ovdje označuje našu mrežu odnosa koju čine obitelj, srodstvo, prijatelji, kolege i brojni „značajni drugi“. Označavanje društvene i fizičke geografije prostora koja je doživljena u terminima susjedstva ili rodnog mjesta [onog što se podrazumijeva pod eng. *home town*, op. a.]. Ta je zajednica uglavnom „zamišljena“ kroz dnevni susret. Taj „dom“ je mjesto s kojim ostajemo prisni čak i u trenucima intenzivnog otuđenja od njega. To je osjećaj „bivanja doma“.“⁴⁴

Kao što je vidljivo iz navedenog, *dom* se može sagledati kao *osjećaj*. Za razumijevanje odgovora koji su mi kazivači dali na pitanje „što je za vas *dom*?“, vrlo je važno pristupiti konceptu *doma* kao *afektivnom konstrukt*. Ghassan Hage (1997.) istaknuo je kako je *dom* mjesto koje objedinjuje osjećaje *sigurnosti*, *familijarnosti* (*upoznatosti*, *prisnosti*), *zajedništva* te mjesto koje pruža osjećaj *moćnosti* i daje *nadu*, tj. nudi perspektive za budućnost⁴⁵. Upravo je kroz prisutnost navedenih osjećaja moguće steći razumijevanje zašto se jedno mjesto percipira *domom*, a drugo ne. Iz tog razloga potrebno je promotriti što podrazumijeva svaki od njih:

1. *Osjećaj sigurnosti*: osjećaj koji proizlazi iz prepoznavanja mogućnosti da se na tom mjestu mogu ispuniti sve osnovne potrebe te iz prepoznavanja nepostojanja „prijetećih drugosti“. Osim toga, riječ je o mjestu koje ne nudi isključivo samo navedeno, već i u kojem se osjećamo slobodni zatražiti isto. Riječ je o mjestu u kojem vladaju „naša pravila“.
2. *Osjećaj familijarnosti*: riječ je o osjećaju vezanom uz mjesto u kojem pojedinac vlada s maksimalnim znanjem prostora (eng. *spatial knowledge*) te maksimalnim praktičnim poznavanjem (eng. *practical know how*) koje se odnosi na znanje kada se i kako nešto koristi. Kao takvo usko je povezano s prethodno spomenutim osjećajem sigurnosti.
3. *Osjećaj zajedništva*: odnosi se na osjećaj koji „proizlazi iz života u mjestu gdje pojedinac prepoznaje ljude „kao svoje“ i gdje se sam osjeća tako prepoznat od drugih“⁴⁶. Taj osjećaj podrazumijeva postojanje „zajedničkih simbola, vrijednosti i

⁴⁴ Prevela A. Manestar.

⁴⁵ Prevela A. Manestar.

⁴⁶ Prevela A. Manestar.

(...) zajedničkog jezika“⁴⁷. Osim toga, podrazumijeva i postojanje oslonca kojemu se uvijek može obratiti za pomoć.

4. *Osjećaj postojanja mogućnosti i nade*, tj. postojanja perspektive za budućnost: riječ je o osjećaju koji proizlazi iz postojanja „prilika za „bolji život““, to jest postojanja „prilika za razvitak pojedinih sposobnosti i vještina, prilika za osobni razvoj i općenito razvoj zajednice, dostupnosti prilika za „napredak“ bez obzira je li je riječ o društvenoj mobilnosti, emocionalnom razvitku ili o obliku akumulacije simboličkog ili monetarnog kapitala“⁴⁸. (Ibid.:2-4)

Hage (1997:4) ističe kako niti jedno mjesto ne pruža maksimalno ispunjenje onog što navedeni osjećaji podrazumijevaju, već su za osjećaj *doma* ponekad dostatni tek *nagovještaji* navedenih osjećaja (eng. *intimations of homeliness*).

Na pitanje „što je za vas bio *dom* tijekom života u Janjevu, a što je danas?“ samo sam od jednog kazivača, koji o preseljenju govori kroz diskurs o *zatvaranju povijesnog kruga*, čula kako su Janjevci sada po dolasku u Kistanje „svoji na svome“, tu gdje „pripadaju“. Većina je kazivača, osim onog dijela zajednice koji govori o preseljenju kroz spomenuti diskurs o *zatvaranju povijesnog kruga*, na navedeno pitanje odgovorila kako je za njih *dom* uvijek bilo Janjevo i ostalo je dan danas. Bez obzira na to što žive u Kistanjama više od 20 godina, ističu kako u Kistanjama nisu pronašli svoj *dom*. Jedan je od kazivača na pitanje „je li u Kistanjama pronašao *dom*?“ odgovorio:

„Ne. Nego jedino evo tu je zbog djece. Rodila se djeca tu. I ništa... Ja od kako sam došo ovde, 20 godina meni je blokada u mozgu. I sve mi je isto. K'o od jučer, k'o od danas, k'o od prije pet godine, k'o od dvanaest, trinaest godine isto... I pravo da vam kažem i kad sanjam neki san, kad dođe... nikad nisam sanjao da sam ovde. Sve kao da sam tamo.“ – Kazivač H. (1961.)

Spomenuto ukazuje na to kako *dom* ne mora nužno biti u *domovini*, kao što ni *domovina* ne mora nužno biti država u kojoj je *dom* smješten. Kao što je moguće vidjeti, Kistanje ne postaje automatski *dom* za Janjevce samo zato što su se preselili u *Domovinu*. Također, vidimo i kako je Hrvatska bila i ostala *domovina* bez obzira na osjećaj pripadanja Janjevu, dok na primjer Kosovo, Srbija ili bilo koja druga državna tvorevina u kojoj je *dom* bio

⁴⁷ Prevela A. Manestar.

⁴⁸ Prevela A. Manestar.

smješten nisu nikada bile *domovina* za Janjevce. Što se tiče samog osjećaja *izmještenosti*, on se najčešće na prvi pogled povezuje s bivanjem odvojenim od *domovine*. No, promatrajući slučaj Janjevaca u Kistanjama vrlo je jasno kako *izmještenost* nije povezana uz bivanje „odvojenim“ od *domovine*, već od *doma*.

Sami počeci u Hrvatskoj bili su teški. Čak jedna kazivačica (1995.) ističe, na temelju iskustva koje je čula od svojih roditelja, da bez obzira na to što je za njih Hrvatska uvijek bila *domovina*, ona je za njih pri dolasku ipak bila „stran pojam“:

„Jako teško je bilo. Moj tata kad je doš'o bio je u šoku. Znaš ono... Netko te digao iz toplog kreveta i rekao ti ideš u Hrvatsku. Hrvatska je bila stran pojam za nas.“

Prema kazivanjima, bilo je primjera onih koji nakon dolaska u Kistanje imali snažnu želju za povratkom u Janjevo. Međutim, tek su se u dva ili tri slučaja pojedinci za to i odlučili. Kazivači su mi naveli nekoliko osoba starije životne dobi koji su se po dolasku u Hrvatsku ubrzo vratili u Janjevo. Tome su razlozi bili „nemogućnost“ i „nespremnost“ na prilagodbu novoj životnoj okolini te čežnja za povratkom u mjesto gdje su rođeni i gdje su proživjeli najveći dio svog života. Čula sam tek za jedan primjer kada se mlađi odrasli čovjek odlučio za povratak neposredno nakon preseljenja. Većina je ipak odlučila ostati u Hrvatskoj bez obzira na teške ekonomske uvjete u Kistanjama.

„Meni je stric dolje. Baka mi je dolje. (...) Stric je došao u Hrvatsku. Vidio Hrvatsku... Dobro, nema veze, nebitno! (...) Ali vidio je da nije dobro. Mislim... Ne možeš ti možda kad je sklop u glavi... Vuče te dolje. Želiš dolje. (...) Moj se tata htio vratit. (...) Mama nije baš bila za jer... Šta će dolje? Sama je bila. Njena mama, tri sestre, dva brata... Svi su ovdje! I mislim, je ti to dom, ali kome ćeš se vratit?! Kad nema ljudi dolje... Kužiš? Mama mu je to pokušavala objasniti. (...) Spakirali smo se za ponovnih povratak dolje, kužiš. Nije ni tjedan dana prošlo, (...) on je odmah rekao „mi ovdje – nema šanse!“ – Kazivačica M. (1995.)

Gotovo svi kazivači koji se sjećaju života u Janjevu na pitanje jesu li se ikad poželjeli vratiti u Janjevo odgovorili su da nisu, niti im ne dolazi u obzir misliti o tome jer se „nemaju kome vratiti“. To objašnjavaju time što u Janjevu gotovo više niti nema Janjevaca te se u njega sve više doseljuju Albanci. Osim što se nemaju „kome“ vratiti, istaknuli su kako se nemaju ni „čemu“ vratiti jer su njihove kuće masovno opljačkane i razrušene.

Kao što sam ranije spomenula, rasipanje zajednice bilo je jedan od glavnih motiva napuštanja Janjeva i dolaska u Hrvatsku. U kazivanjima koja sam prikupila najčešće je *zajedništvo* istaknuto kao jedan od ključnih elemenata koji *dom* čine *domom*. Jedan od razloga koji su na prvi pogled „onemogućili“ pronalazak *doma* u *Domovini* to što se nekadašnja zajednica raspršila od Janjeva, preko Zagreba, Kistanja pa sve do brojnih drugih mjesta u Hrvatskoj i Europi u koja su pojedinci otišli živjeti i raditi.

„Ja jesam nostalgičan za rodnim krajem, ali u mojoj glavi, u podsvijesti... Kad sam došao iz JNA... Osamdesetdevete sam oš'o, devedesete doš'o. Meni je već mimo rata... već sam ja polako lagano spremao svoje kofere da bježim. Da odem... Jer gledajući, moji prijatelji su otišli s kim sam ja odrastao. Jedan čovjek gubi svoj identitet kad mu odu prijatelji, jer se čovjek najbolje osjeća s prijateljima. Ja sam uz svoga D. [prijatelj koji je sjedio kraj njega tijekom intervjua, op.a] slobodan puno! Nekom čovjeku kojeg vidiš tri dana u životu, a drukčije je kad s nekim rasteš cijeli život. Znaš njegovu narav, znaš njegov život, njegovu biografiju, znaš njegovo sve i jednostavno smo jedno drugo istražili. I onda meni fali da ovako sastančimo. Onda kad sjednemo i popričamo... Imam slobodu govora. Nekome nemam... (...) Ja ovde u Hrvatsku trenutno, mogu otvorena srca reć', imam poznanike. Prijatelje nemam. S kim se poznajem... Pa poznanici popiju piće, podruže se... Sve to ima. Ali prijatelji... Moj prijatelj F. radi u Zagrebu. Znaš di se ja i on vidimo? Na sahrani i na nekom piru. Na nekoj sahrani se mi vidimo. Moj prijatelj P. poginuo je (...) u prometnoj nesreći... Djeca me njegova ne poznaju...“ – Kazivač N. (1969.)

„Mi smo jedna skupina povezani. Jedni bez drugih ne možemo. I zato nam je ovdje teško. A zašto? Zato što su nas odvojili od te od Zagreb. Da su nas bliže stavili... Razumeš? Onda bi mi drugačije funkcionirali. Znamo se... Ovaj uzme da radi kod njega, ja kod ovog, ovo, ono... (...) Znaš kao zajednica lakše možeš opstati. (...) A ovde su nas ovako... Jako je teško.“ – Kazivač H. (1961.)

Iz navedenog je moguće primijetiti kako je upravo osjećaj *zajedništva*, kojeg Hage izdvaja kao jednu od odrednica *doma*, nešto što je postojalo u Janjevu dok se danas prema mišljenju dijela zajednice u Kistanjama gubi. Ipak, bitno je naglasiti kako okupljanje zajednice Janjevaca u Kistanjama koja broji između 1500 i 2000 ljudi svakako u određenoj mjeri pruža osjećaj *zajedništva* u određenoj mjeri i time pruža bitan uvjet za stvaranje *doma* u Kistanjama u budućnosti.

Ukoliko se osvrnemo i na ostala tri osjećaja koja Hage navodi kao ključna za „izgradnju“ osjećaja *doma* u kontekstu migracija, moguće je primijetiti kako je i njihova

odsutnost/prisutnost važna i u ovom, iako vrlo specifičnom, slučaju migracije. Naime, iz kazivanja, u kojima je u više navrata naglašena ekonomska nesigurnosti i nestabilnost zajednice u Kistanjama, može se iščitati i nedostatak osjećaja *sigurnosti* te osjećaj neprepoznavanja *mogućnosti* i nepostojanja *nade* u bolju budućnost.

„Šta ćeš ti ovde da radiš? Šta će ovde mlada osoba da radi? I školu da ima pa nema šta, a ne kamo li bez škole. Šta će? Nema tu [u Kistanjama, op. a.] prosperiteta. Nema tu života. Ja to kažem realno gledano. Tu nema budućnosti.“ – Kazivač H. (1961.)

Osim toga, moguće je iščitati i nepostojanje i četvrtog osjećaja koji prema Hageu čini *dom*, a to je osjećaj *familijarnosti*. Naime, kazivači su u nekoliko navrata napomenuli kako nisu dovoljno upoznati s ovim kistanjskim krajem i životom u njemu koji se bitno razlikuje od onog u Janjevu. Osobito su naglasili kako se ne mogu snaći u ovome kraju jer im ne pruža mogućnosti da se bave onim što najbolje znaju – obrtom i trgovinom. Vrlo često čula sam komentare u smislu „mi se ovdje ne možemo snaći... mi smo trgovci“. Osim toga, susrela sam se i s isticanjem kako je njihovo poznavanje prostora Kistanja i okolice neusporedivo s poznavanjem prostora u Janjevu i u njegovoj okolini gdje su odrasli:

Kazivač H. (1961.): „(...) Ovde na primer... Evo 20 godina sam tu. Ja ništa ne znam o Kistanju. A zašto?(...) Kad čovek gde nije rođen, gde nije išo, gde nije prošo... Džabe. Ja mogu znat samo Đevrsku tamo. A da li su ovi, kako se zovu... Štrbci ili Kozjaci, ne znam... Ja nemam pojma. Ili ovamo... Znam ovamo... Išo sam u Nunić u crkvu i to. Ali nemam viziju, nemaš gde je ovo... A da mi kažeš s ove strane, na kraj Kistanje... Imao sam broj.... Moja je kuća na kraj Kistanje kad se pruga prođe... Ja ne znam koje je to mesto. Ili to pored njega ili to drugo sve. Samo znam do Nunić tamo. (...)“

Kazivačica G. (1998.): „Al zato u Janjevo znaš svako selo.“

Kazivač H.: „Pa to kažem. Čovek je prošlo. Na primer ja, išo sam u tu Ljetnicu. Pešice sam hodočastio, razumeš. I upamtiš ti ta brda, to... A stigo si. Sad ti ostane... I kad čovjek prođe kad živi, pogotovo kad je mladi, i tako normalno da upamti sve. (...)“

Kazivači koji su odrasli u Janjevu i sjećaju se života u njemu priznaju kako osjećaju veliku nostalgiju prema *rodnome kraju*. Narativi u kojima je prisutna *nostalgija* za Janjevom najčešće su narativi o djetinjstvu.

„Bilo je tuge. (...) Dakle, nemaš se kamo vratiti, ali uvijek se sjećaš svog djetinjstva. Onog dvorišta velikoga kojeg sam ja imao doma. Ovaj, pa po ljeti smo se znali mnoštvo djece skupiti, igrati, trčati... To se ne može izbrisati.“ – Kazivač L. (1961.)

Potaknuti *nostalgijom* i čežnjom za Janjevom pojedinci odlaze u posjete Janjevu koliko god mogu. Broj odlazaka i prigode kojima se odlazi u Janjevo ovise od osobe do osobe. Dok neki odlaze svake godine, neki su tek nekoliko puta otišli tijekom proteklih 20 godina. Ipak, ima i onih koji, usprkos *nostalgiji za domom*, nikada nisu bili u prilici otići u Janjevo. Prigode povodom kojih odlaze najčešće su pojedini blagdani, poput Svih Svetih i Dušnog dana kada posjećuju grobove svojih pokojnih, ali i brojne druge prigode poput manifestacije *Dani janjevačkih riječi*⁴⁹ i slično.

Za svakoga posjet Janjevu znači nešto osobno. Na primjer, kazivač A. (1979.) spomenuo je kako je prvi put nakon preseljenja Janjevo posjetio 2013. godine te mu je taj posjet omogućio pronalazak „zatvaranja“ (eng. *closure*) onog što naziva *prekinutim djetinjstvom*.

„(...) Dvije tisuće i trinaeste godine sam bio prvi put. I uvijek sam imao osjećaj... I drago mi je da sam to doživio. Uvijek mi je bilo ono... Baš sam želio to vidjeti! Jer sam Janjevo napustio u nekim isto godinama kad ti dosta tog djetinjstva ostane... Mi smo doslovno imali prekinuto djetinjstvo.“ – Kazivač A. (1979.)

Oni koji su roditelji prilikom odlaska u Janjevo vode sa sobom i svoju djecu kako bi im ga pokazali i kako bi ih upoznali s mjestom gdje su odrasli. Ono što su kazivači istaknuli je to da primjećuju kako Janjevo ne predstavlja njihovoj djeci isto što i njima, već je za njihovu djecu *dom* Kistanje – mjesto u kojem su odrasli.

„Takav duševni mir čovek osjeti kad odeš dolje. Točno jednostavno ja svakome mogu preporučiti... Ja sam čovjek koji imam pedeset i neku godinu... Bolestan ozdravi dolje di se rodio! To bez daljnijega. Bolestan ozdravi. Nigdje se čovjek ne osjeća ljepše na svijetu... Ali nažalost to je takvo prokletstvo u ljudskom rodu... Čovek. Ja recimo... Ja sam nostalgičan za rodnim krajem. Ali J., moja kćer... Šta nju veže? Ništa. Tu je rođena u Kninu, završila studije... (...) Ja sam bio prije 3 godine sa sinom... Eto njegova generacija... [pokazuje na prijateljeva sina koji je 2002. godište, op. a.] Ja sam njega odveo dolje da vidi moj rodni kraj. Treći dan njemu je dosta: „Ajmo doma! Idemo kući!“ (...) Jer njemu je ovdje dom! Tu je on rođen... (...) Tri dana i ajmo doma! (...) Ljudi su prije odlazili u *pečalbarstvo* u Ameriku i cijeli svoj život živi da se vrati. A on ako zasniva obitelj gore... Pa kad se dijete rodi u Chicagu ili (...), tu on raste, pa prijatelji... Pa šta više, šta njega zanima tvoj rodni kraj! Dijete zna di mu je rodni kraj. E to je tako... Tako se gubi identitet.“ – Kazivač N. (1969.)

⁴⁹ Više o manifestaciji na 71. stranici.

Ukoliko se osvrnem na to da je za većinu mojih kazivača *dom* Janjevo, mjesto gdje su odrasli, proživjeli svoju mladost, uspostavili prve mreže poznanstva i stekli prva životna iskustva, mogu se složiti s ranije spomenutom definicijom *doma* Avtar Brah (1996:4) po kojoj se *dom* može shvatiti kao rodno mjesto (eng. *home town*), odnosno mjesto u kojem je provedeno djetinjstvo, te kao „mjesto iskustva svakodnevnog života“.

Međutim, iako su Janjevci napustili svoj *dom*, to ne znači da novi *dom* nije moguće „izgraditi“ u novome mjestu stanovanja. Ukoliko se obrati pozornost na sve navedeno, nije iznenađujuće objašnjenje Ghassana Hagea (1997.) kako „izgradnja“ osjećaja *doma* ne podrazumijeva izgradnju kuće, odnosno fizičkog objekta u kojemu se stanuje. Upravo to potvrđuje primjer Janjevaca koji u Kistanjama imaju svoje kuće, no nemaju *dom*. Stoga „izgradnja“ *doma* podrazumijeva pronalaženje načina da spomenuti osjećaji *sigurnosti, familijarnosti, zajedništva te nade i mogućnosti* postanu prisutni. Navedeno ovisi o brojnim „vanjskim“ čimbenicima, ali i o samim strategijama identifikacije kojima se pojedinci mogu poslužiti. U većini prikupljenih kazivanja Janjevaca koji su se preselili u Hrvatsku u odrasloj dobi prepoznala sam strategije *rezignacije* i *tuge*. Naime, u kazivanjima većine kazivača može se primijetiti kako osjećaju tugu zbog napuštanja svoga *doma* – Janjeva – te kod njih nije prisutno nastojanje da „nešto učine“ kako bi se to promijenilo. Ipak, oni se „mire“ s postojećom situacijom radi svoje djece kojoj su Kistanje *dom* i „izgradnju“ *doma* prepuštaju njima. Tek je kod pojedinaca prisutna strategija *individualizacije*, odnosno nastojanje pojedinaca da se prilagode novom kontekstu života i u njemu pronađu svoj *dom*.⁵⁰

U navedenim kazivanjima može se uočiti kako *dom* za velik broj kazivača s kojima sam razgovarala isključivo postoji u *prošlosti* – nekada u Janjevu – te se oni nisu voljni identificirati sa sadašnjošću. Senka Božić-Vrbančić (2018:110) ističe kako se ta nevoljnost identificiranja migranata, u ovome slučaju Janjevaca doseljenih u Kistanje, može analizirati kroz koncept *dvostruke nostalgije*, odnosno „nostalgije prošlosti prebačene u budućnost“, a prisutna je u gotovo svim migrantskim narativima (Božić-Vrbančić, 2018:110). Riječ je o konceptu koji podrazumijeva percipiranje sadašnjosti (života u Kistanjama) kao nečeg „stranog“ te „smještanje“ *doma* samo u prošlosti (u ovom slučaju nekadašnji život u Janjevu) i/ili budućnosti (nada u bolju budućnost u Kistanjama) (Ibid.:108-110). Moram napomenuti kako

⁵⁰ Riječ je o strategijama identifikacije u lokalnoj sredini koje je iznijela i objasnila Jasna Čapo Žmegač u svome radu *Srijemski Hrvati. Etnološka studija migracije, identifikacije i interakcije* (2002.) nastalom na temelju istraživanja provedenog među Srijemskim Hrvatima doseljenim u Hrvatsku. Strategije identifikacije (*rezignaciju, tugu* te *individualizaciju*) koje je ona prepoznala tijekom svog istraživanja, prepoznala sam i ja prilikom analize kazivanja prikupljenih u sklopu vlastitog terenskog istraživanja.

je težnja za pronalaskom u budućnosti *doma* u Kistanjama kod dijela janjevačke zajednice eksplicitno izražena, dok je kod ostatka zajednice (koji poseže za spomenutom strategijom *rezignacije*) na prvi pogled „nevidljiva“, ali ipak prisutna kroz želju za boljom budućnošću njihove djece i bivanja Kistanja njihovim *domom*. Uočena nevoljkost identificiranja sa sadašnjošću upućuje na to kako je *izmještanje* istovremeno i *prostorno* (*prostorno* koje se u užem smislu riječi odnosi na „dom kao partikularno mjesto“, ali i *unutarnje prostorno* koje se odnosi na „dom kao mjesto kojim smo naseljeni“) i *vremensko* (Ahmed, 2000.; prema Ibid.:108). Senka Božić-Vrnbančić (2018:109) ističe kako se prisutnost tih triju izmještenosti uočava u većini migrantskih narativa te upravo one „stvaraju bazu za nadu novog početka, doma koji će se stvoriti u budućnosti.“

5.2. Janjevo ili Kistanje – gdje je *dom* mlađih generacija?

Kada razmatramo pitanje *doma*, vrlo važnim pokazalo se obraćanje pozornosti na percepcije različitih generacija. Tijekom terenskog istraživanja imala sam priliku razgovarati s kazivačima koji su došli u Kistanje ili kao jako mala djeca ili su pak rođeni u Hrvatskoj nakon što su se njihovi roditelji preselili u Hrvatsku. Oni uglavnom nemaju vlastita sjećanja o Janjevu i o životu u njemu, već su njihova „sjećanja“ i znanja o tome utemeljena na pričama koje su im prenijeli njihovi roditelji i ostali stariji članovi obitelji. S obzirom na to, u prvom redu htjela sam saznati kakav je odnos pripadnika mlađih generacija Janjevaca iz Kistanjama prema samom Janjevu i što je *dom* za njih – Janjevo ili Kistanje?

Na temelju prikupljenih kazivanja mogu reći kako su starije generacije prenijele mlađima svijest o tome da je Hrvatska tijekom života njihove zajednice u Janjevu uvijek bila percipirana kao *domovina* te kako je za njih Janjevo uvijek bilo i ostalo *dom*.

„Domovina je uvijek bila Hrvatska. (...) Ali je Janjevo bilo dom! Kužiš?! Mi jesmo tu! Mi smo svoj na svome. Sad je to svoj na svome. Al' moja mama uvijek kaže: „ne znam što vi, koji je vaš osjećaj, kao, za ovu Hrvatsku?“ Ja kažem meni je ok, sve super. Mi jesmo Hrvati... Ali Janjevo je Janjevo. Ono bez svojatanja Srbije k'o države, tada Srbija i Crna Gora... Bez svojatanja Kosova kao države. Uopće mama Prištinu nikad nije spomenula, Kosovo i tako to... Taj pojam je nama stran. Kad nam kažu: „a s Kosova ste“... Nismo s Kosova! Ono, nemoj mi to... Mi smo iz Janjeva! Ono, Janjevo! Samo mi taj pojam... Mi smo uvijek... Kad si ras'o samo si slušao pojam Janjeva. Ja nisam znala da je to udaljeno od Prištine oko dvadesetak kilo... Ono, oko pola sata. Ništa! Tu je Priština, ono „srce“ Kosova. Kužiš? Čak nisam ni znala da je to na Kosovu. To sam kasnije... Kad sazriješ,

ideš pa saznaš di je to zapravo. Di je to Janjevo. Ono, di to postoji. Di je. Tako da s te strane postoji velika razlika između toga dom i domovina. Nama bar. Meni. Mislim meni... Ja sam ovdje! (...) Meni je ovo domovina [kazivačica pod time misli da joj je ovdje *dom*, op. a.]. Mislim, je Janjevo... Imaš osjećaj zbog mame i tate. Ja sam i rođena dolje! Ja sam živila dolje. Prekrasno je, ali... Da smo bar ostali dolje, svi bi bilo drugačije možda. Al' kad nismo i Bog je imao drugi plan i vratio nas je tu di jesmo... Tko zna zašto... Sve ima svoje. Mislim, ja tako gledam. Dobiješ jednu subjektivnu priču (...).“ – Kazivačica M. (1995.)

Iz navedenog kazivanja moguće je iščitati kako je za kazivačicu *dom* ovdje gdje je odrasla, odnosno Kistanje, no bez obzira na to i Janjevo je za nju važno te osjeća određenu dozu povezanosti s njime. Tome je u prvom redu razlog važnost koje ono ima za njezine roditelje, odnosno jer je ono još uvijek za njih *dom*. I dok je samo mjesto Janjevo nešto s čim se susrela tijekom odrastanja, isto se ne može reći za države u kojima se ono nalazilo ili se danas nalazi. Naime, Kosovo (prije u sklopu Srbije) za nju je apstraktan i stran pojam. Naravno, tome je razlog upravo to što uz njega ni pripadnici starijih generacija nisu nikada vezivali osjećaj *pripadanja*. Zbog toga ih često bivanje povezivanim s Kosovom od strane Hrvata iz matične zemlje izrazito povrjeđuje. Bitno je naglasiti kako razlog tome ne leži u samom povezivanju s prostorom kojeg ne smatraju „svojim“, već u tome što im se kroz to negira bivanje Hrvatima te im se pripisuje bivanje drugim etnicitetom⁵¹.

Jačina osjećaja povezanosti s Janjevom kod pripadnika mlađih generacija bitno se razlikuje od osobe do osobe. Dok su neki pojedinci preko naracija njihovih roditelja o Janjevu uspostavili s tim mjestom veću povezanost i imaju jači osjećaj pripadnosti, kod nekih je to znatno manje. Kazivačice su istaknule kako je njihova povezanost s Janjevom svakako znatno manja od one njihovih roditelja.

„Mi smo ovdje... Dobro, ja sam rođena tamo. Koliko sam imala? Dvije godine kad smo došli. I ne sjećam se. I znaš ono... Nije ti... Ja sam ovdje [u Kistanjama, op. a.] proživjela svoje djetinjstvo i sve. Al' opet znaš da si od tamo... Voljela bi isto ići [posjetiti Janjevo, op. a.]. Iako je njima [roditeljima, op. a.] drugačije... Oni su tamo živjeli. To je, ono, normalno...“ – Kazivačica F. (1995.)

⁵¹ Povrijeđenost Janjevaca koja je rezultat bivanja povezivanim s Kosovom ili smatranim Albancima od strane Hrvata iz matične zemlje detaljnije sam razmotrila u potpoglavlju 6.1. Drugost kao rezultat međuetničkih dodira, političkog i ekonomskog konteksta te odnosa s Hrvatima iz Domovine (str.76-80).

„Ja bi otišla ono čisto turistički vidjeti, recimo. Dok moj tata, kad bih mu ponudila, sad bi otišao živjeti tamo.“ – Kazivačica G. (1998.)

Kazivačice ističu kako njihove roditelje uz Janjevo čvrsto vežu sjećanja na pojedine događaje i trenutke koji su se odvijali tijekom njihova života u Janjevu. Sjećanja su upisana u pojedinim mjestima u Janjevu te bi susret s tim mjestima potaknuo roditelje kojih kazivačica da sa svojom djecom podijele ta sjećanja.

Kazivačica F. (1995.): (...) Njima je ipak zanimljivije. Znaš: „aaa sjećam se ovog“. A meni je...Da. Zanimljivo sve to slušat... (...) Turistički mi odemo tamo. Što je zanimljivo. Kako, šta... Ali nije to to!

Kazivačica G. (1998.): Jer, ono, mi doslovno vidimo ruševine, a oni možda zamišljaju kako je to nekad bilo.

Ono što je za njihove roditelje bilo Janjevo, za njih su to danas ipak Kistanje. Ono je za njih *dom* jer je to mjesto u kojemu su odrasle te je to mjesto koje će uvijek navesti kao odgovor na pitanje „odakle su?“. Gotovo svi pripadnici mlađih generacija s kojima sam razgovarala svojim *domom* smatraju Kistanje. Tome je glavni razlog što su tu odrasli, proživjeli većinu svog života, uspostavili kontakte i stekli iskustva koja, kao što sam ranije spomenula, omogućuju formaciju osjećaja *doma*.

Bez obzira na to što Kistanje postaje *domom* prvenstveno mlađim generacija, ipak niti oni niti njihovi roditelji i općenito stariji članovi zajednice nikad neće sebe nazvati etnikom *Kistanjci*. Riječ je o etniku koji je i dan danas „rezerviran“ za etnički srpsko stanovništvo. Janjevci će stoga uvijek za sebe reći da su *Janjevci*. Ipak, na pitanje odakle su, pripadnici mlađih generacija najprije će odgovoriti da su iz „iz Kistanja“, a tek onda navesti Janjevo u kontekstu toga što su njihovi preci tamo živjeli i od tamo se preselili u Hrvatsku. Odnos mlade osobe, rođene u Janjevu i odrasle u Kistanjama, prema Janjevu i Kistanjima te Kosovu i Hrvatskoj kao državama u kojima se nalaze spomenuta mjesta izvrsno nam pokazuje navedeno kazivanje:

„Al' da evo mene netko pita odakle si – iz Kistanja. Nikad ja neću reći Kistanjka. Ja ću reći Janjevka. I nekako k'o da mi je to razumljivo! K'o da mi je to normalno! Ono kad te netko pita „a odakle si“ – iz Kistanja. Neki ti odmah kažu „aa Janjevka“. (...) Neće reći Kistanjka jer... Ne razumijem se toliko i zato ne volim neke stvari pričati ako se ne razumijem, al' kad bi rekao Kistanjka... Nekako za Srbe koji su bili tu živjeli. Nekako... Je moje Kistanje! Je. Ja sam iz Kistanja, al' sam Janjevka. Nisam Kistanjka! Nekako... Nisam rođena tu. Nije

to... (...) Nogometni klub se zove *Janjevo*. Ne zove se *Kistanje*. Ta neka njihova himna ne spominje Kistanje, nego spominje Janjevo. Sve se nekako... Ne želi se odcijepiti od tog Janjeva. Jednostavno eto pa i na taj način, ako već nismo dolje, bar da ta povezanost ostane tako nekako. Tako da Kistanjka... Ono kad netko kaže Kistanjka... uh... Naježim se. Nisam Kistanjka! Ja sam Janjevka! Ali „iz Kistanja“, normalno. (...) Živim tamo.“ – Kazivačica M. (1995.)

Iz navedenog kazivanja vidljivo je da bez obzira na to što je za mlađu generaciju *dom* Kistanje, Janjevo je važan dio njihova identiteta. Na različite načine održava se povezanost s Janjevom kao *mjestom podrijetla, mjestom u kojem su odrasli njihovi roditelji*. Tako je „prisutnost“ Janjeva na simboličkoj razini vrlo velika. To se vidi iz navedenog primjera imenovanja nogometnog kluba imenom *Janjevo*, spominjanjem Janjeva u himni kluba i slično. Vrlo važna poveznica mladih s Janjevom je i manifestacija *Dani janjevačke riječi* koja se od 2010. godine svake godine naizmjenično održava u Zagrebu, Janjevu ili u Kistanjama. Riječ je o manifestaciji tijekom koje djeca i mladi prezentiraju svoje dramsko-scenske, literarne, glazbeno-plesne, filmsko-fotografske te likovne radove s ciljem promicanja svijesti o „očuvanju i njegovanju janjevačkog govora“ (Stanić, 2018:11). Uz posjete Janjevu koje su inicirali njihovi roditelje, upravo je ta manifestacija jedan od glavnih povoda zbog kojeg mladi odlaze posjetiti Janjevo.

5.3. Janjevo – i danas prostor u temelju identiteta janjevačke zajednice

Kao što se može uočiti u prethodnim potpoglavljima, Janjevo čini i dan danas ključno *mjesto* koje bitno određuje identitet janjevačke zajednice u Kistanjama. Janjevo je, kao mjesto koje većina pripadnika zajednice smatra svojim *domom*, mjestom „odakle su“ i gdje „pripadaju“, važan element konstrukcije *janjevačkog* identiteta. Naime, tijekom terenskog istraživanja vrlo sam brzo primijetila kako je kod Janjevaca osim prisutnosti snažnog etničkog i nacionalnog *hrvatskog* identiteta, prisutan i snažan *janjevački* identitet kao zaseban identitet njihove zajednice. Kao što sam ranije navela, takvo postojanje višestrukih identifikacija nije ništa neobično. Iz kazivanja navedenih u prethodnom potpoglavlju, jasno je kako su svijest o „bivanju iz Janjeva“, a time i *janjevački* identitet prisutni i kod mlađih generacija. Osim što se *janjevački identitet* konstruira na temelju svijesti o „bivanju iz Janjeva“ i „bivanju Janjeva *domom*“, konstruira se i kroz brojne naracije o životu u Janjevu. Riječ je ponajprije o naracijama o njihovom bavljenju obrtom i trgovanjem (*skitnjom*), hodočašćenjima u Letnicu, nekadašnjoj reputaciji Janjevaca, brojnim anegdotama iz povijesti zajednice ili iz života pojedinaca (posebice *skitača*) koje se generacijama prenose, brojnim „fantastičnim“ pričama

koje govore o postojanju skrivenog blaga u Janjevu još od vremena Osmanlija i tako dalje. Kao što su postojali *mitovi* koji su omogućili konstrukciju *hrvatskog identiteta*, spomenute naracije funkcioniraju kao *mitovi* kojima se „izgrađuje“ *janjevački identitet*.

Ovdje se moram posebno osvrnuti na naracije o *skitačima* koje su svakako bile među najbrojnijim pričama koje sam čula tijekom terenskog istraživanja. Naime, među prvim temama o kojima bi mi kazivači počeli pričati kada sam ih pitala da mi „predstave“ svoju zajednicu ili kažu nešto o životu u Janjevu, upravo su bile priče o *skitačima*. Riječ je o pričama o tome u koje su sve krajeve *skitači* putovali, zatim o tome kako su u tim krajevima bili „poznati kao jako dobri trgovci“ i kako su „bili na dobrom glasu zbog svoga poštenja“, o brojnim anegdotama pojedinih *skitača* (često upravo njihovih predaka) koje su prepričavali po povratku s putovanja, o životu njihovih obitelji dok su oni izbjivali i tako dalje. S obzirom na to da se *skitači* smatraju „bitnim obilježjem“ zajednice od strane samih njezinih pripadnika, oni danas imaju ulogu „odrednice“ janjevačkog identiteta zajednice. Moram naglasiti kako se upravo priče o njima prepričavaju mlađim generacijama koje su rođene i odrasle u Kistanjama, a one se na temelju njih povezuju s Janjevom i povijesti svoje zajednice te se tako i kod njih konstruira osjećaj bivanja Janjevcima.

Iz prikupljenih kazivanja vrlo se lako može uočiti kako je Janjevo i nakon više od 20 godina od preseljenja sveprisutno u životu Janjevaca u Kistanjama. Ne samo da je prisutno kroz spomenute naracije i kroz razne simboličke prakse (kao spomenuto imenovanje nogometnog kluba *Janjevo*), već i kroz pojedine kulturne prakse vezane uz svakodnevni život koje su „prenesene“ iz Janjeva u *Domovinu*. Riječ je o kulturnim praksama koje sami Janjevci ističu kao „obilježja“ svoje zajednice, a istovremeno ih ostali stanovnici matične zemlje (ponajprije „ostali“ Hrvati) percipiraju kao nešto što Janjevce „izdvaja“. U prvom redu riječ je o velikoj brojnosti članova janjevačkih obitelji i visokoj stopi nataliteta. Osim toga, i dalje vjera ima izrazito veliku važnost kako za same obitelji, tako i za život zajednice u cijelosti. Kao i u Janjevu, život zajednice je orijentiran oko župne crkve Sv. Nikole. Iako je u Kistanjama postojala katolička stara župna crkva Gospe od Zdravlja izgrađena još u 19. stoljeću, po dolasku Janjevaca u Kistanje izgrađena je nova župna crkva⁵². Crkva je posvećena sv. Nikoli, svecu koji je bio zaštitnik župne crkve u Janjevu, ali i svecu koji se općenito smatra zaštitnikom Janjevaca. Ovdje se moram osvrnuti na to kako sam vrlo često čula kako je riječ o „najvećoj

⁵² Župe i dekanati Zadarske nadbiskupije. URL: http://zupe.zadarskanadbiskupija.hr/?page_id=248 (Pristupljeno: 02.05.2019.)

crkvi u Zadarskoj nadbiskupiji“, što je osobito zanimljivo ukoliko se navedeno razmotri kao simboličko upisivanje prisutnosti zajednice u prostor.

„Crkva središte zbivanja, događanja... Kupiš novu robu, kupuješ je za crkvu. Da ideš na misu. Pa moraš biti lijepo obučen. Nema tu špice, šetnice, ne znam ja... Što je totalno kontradiktorno [Zadru, op. a]... E, što subotom idemo van... Ti se tip top oblačiš zato što ideš na misu. Zato što je događanje na Svetoj misi. (...) Uglavnom, crkva je bila središte i dan danas se to nastavilo. To se vidi... Jer vidiš kolika nam je velebna crkva! Ono... Bitno da se on [Zvonik, op. a.] vidi! Zvonik da je to... Kistanje ima crkvu pa vi pričajte šta hoćete! Šta je je, treba nam takva crkva. Jer mi stvarno, ono,... (...) nas je tisuću i nešto. I stvarno da.... Velebna crkva se i napuni. Tako da nisu falili.“ – Kazivačica M. (1995.)

Slika 3. Nova župna crkva sv. Nikole u Kistanjama⁵³

Kada se govori o važnosti vjere za zajednicu moram spomenuti kako je i danas kod Janjevaca prisutan veliki broj duhovnih zvanja, kao i tijekom života u Janjevu.

Kao što sam ranije spomenula, većina zaposlenih Janjevaca iz Kistanja bavi se upravo trgovinom i (nešto manje) obrtom, odnosno zanimanjima koja su bila dominantna tijekom života u Janjevu. Ono što se također ističe kao kulturno obilježje janjevačke zajednice, koje je

⁵³ Preuzeto s internetske stranice Župe i dekanati Zadarske nadbiskupije. URL: http://zupe.zadarskanadbiskupija.hr/?page_id=248 (Pristupljeno: 02.05.2019.)

bilo izraženo u Janjevu, a preneseno je i u novi kontekst života u *Domovini*, određen je oblik „zatvorenosti“ prema „van“, prema „ne-pripadnicima“ zajednice.

„Čak kad ovako gledam... neki ovaj život u gradu... Kad sam doma, kad sam u Kistanjama... To je neka zatvorena, ono, sredina. Onako, zatvorena. Primamo mi ljude, dapače! Ono volimo se družiti i sve, al'... Ne damo u taj svoj način života. I ono... Sagradi nam crkvu, Bog nam je tu, vjera nam je dobro...“ – Kazivačica M. (1995.)

Međutim, navedeni elementi kulture janjevačke zajednice, odnosno način života, postepeno se sve više mijenja i to upravo putem novijih generacija. Na primjer, dok su starije generacije istaknule kako se ranije vrlo mali broj školovao, danas broj školovanih sve više raste. Osobito je zanimljivo obratiti pozornost na način na koji se taj proces odvija. Dok su tijekom života u Janjevu obitelji bile izrazito patrijarhalne te su se uglavnom školovali muškarci i zatim bili dio javne sfere života zajednice, danas u Kistanjama školovanje nakon osnovne škole uglavnom nastavljaju žene. Prema kazivanjima, danas među Janjevcima koji stječu visoko obrazovanje većinu čine žene. Bavljenje trgovinom i zanatom do sada su uglavnom nastavljali sinovi. Često odmah po završetku osnovne škole, iako je bilo i onih koji su ranije prekidali školovanje kako bi što prije počeli raditi. Međutim, na temelju onog s čime sam se susrela na terenu mogu zaključiti kako se danas sve više i mladići odlučuju za nastavak školovanja.

„Mislim, dan danas ti mladi još uvijek ostaju u tome. Evo rijetki koji odu na faks i idu nešto... Još uvijek se nekako drži to, ajmo reć haha. Evo, malo koji dečko, mladić, momak ti... Evo od moje generacije, od nas pedeset, je dvoje upisalo faks. Od muških... I naš četiri cure. To sinovi uglavnom nastavljaju. A di ću ja?! Ja ću se udat i neće od mene imat... Neće imat kruha od mene, haha. Tako da... I dan danas se to, ajmo reć, nekako drži. Još dan danas čovjek kaže: „Ajme jeste, ono, zatucani. Majke ti, to bilo pa prošlo!“ Ali dobro, mislim... Ok žive. (...)“ – Kazivačica M. (1995.)

Osim toga, i zajednica se sve više „otvara“ prema van. U prvom redu upravo putem školovanja i zapošljavanja te putem sklapanja braka. Naime, kazivači su istaknuli kako mladi kroz školovanje sve više dolaze u kontakt s ne-Janjevcima i stoga dolazi do sve češćih sklapanja

brakova van janjevačke zajednice. Na taj način zajednica se sve više integrira među ostale Hrvate, a time se s druge strane gube pojedini elementi janjevačke kulture⁵⁴.

Naposljetku, vrlo je važno spomenuti kako se često Kistanje naziva *Novim Janjevom*. Riječ je o sintagmi s kojom sam se često susrela u literaturi i člancima na internetskim portalima gdje se pisalo o postojanju janjevačke zajednice u Kistanjama. Međutim, tijekom istraživanja primijetila sam kako kazivači ne nazivaju Kistanje i tim imenom, kao što ni o preseljenju ne govore kao o *zatvaranju povijesnog kruga*. S vremenom mi je postojalo jasnije kako je nazivanje Kistanja *Novim Janjevom* upravo dio spomenutog diskursa o *zatvaranju povijesnog kruga* i time se nastoji pozicionirati Janjevce kao „domaće“/“udomaćene“ na tom prostoru. Osim toga, nazivanje Kistanja *Novim Janjevom* također se u jednoj mjeri rabi kako bi se istaknulo to što je riječ o preseljenju „čitave“ zajednice i postojanju navedenih elemenata kulture koji su preneseni iz Janjeva u mjesto koje „postaje“ njihovim novim domom.

⁵⁴ O procesu asimilacije Janjevaca s „ostalim“ Hrvatima te o gubitku pojedinih elemenata kulture (u prvom redu janjevačkog govora) više će riječi biti u sljedećem poglavlju.

6. (RE)KONSTRUKCIJA IDENTITETA ZAJEDNICE U KONTEKSTU ŽIVOTA U KISTANJAMA

Uzimajući u obzir *hrvatski* identitet Janjevaca, na prvi pogled moglo bi se očekivati da će se Janjevci nakon više od dvadeset godina nakon preseljenja u Hrvatsku asimilirati s ostatkom hrvatskog stanovništva. Kao što se moglo uočiti u prethodnom poglavlju, to se nije dogodilo te danas uz *hrvatski* identitet postoji i vrlo jak *janjevački* identitet. U ovome poglavlju promotrit ću čimbenike koji osnažuju supostojanje tih dvaju identiteta. Ponajprije ću se detaljnije osvrnuti na postojanje osjećaja *drugosti* kod Janjevaca u kontekstu života u Kistanjama i općenito u Hrvatskoj koji doprinosi postojanju zasebnog *janjevačkog* identiteta. Pritom ću razmotriti u kojoj mjeri na postojanje osjećaja *drugosti* utječu međuetnički dodiri na prostoru općine Kistanje, zatim politički i ekonomski kontekst, a osobito odnos između Janjevaca i „ostalih“ Hrvata.

S obzirom na to da sam tijekom terenskog istraživanja uočila istovremeno postojanje procesa asimilacije i diferencijacije, u ovome poglavlju osvrnut ću se na čimbenike koji ih oblikuju. Ponajprije obratit ću pozornost na ulogu jezika, odnosno *janjevačkog govora* pri (re)konstrukciji identiteta zajednice danas. Iz razloga što upravo janjevački govor čini temelju *različitost* između Janjevaca i „ostalih“ Hrvata, sagledat ću kakvi su stoga stavovi pripadnici zajednice prema njemu i kako pojedine prakse vezane uz govor doprinose asimilaciji zajednice s ostatkom nacionalne zajednice u *Domovini*.

Usprkos snažim asimilacijskim čimbenicima, ne smije se zanemariti i prisutnost nastojanja da se zajednica u određenoj mjeri *diferencira*. Nastojanje za tom diferencijacijom u određenoj je mjeri moguće iščitati iz ranije spomenutog postojanja zasebnog *janjevačkog identiteta*. Stoga ću se u ovome poglavlju osvrnuti na prakse kojima se nastoji „očuvati“ taj identitet, odnosno na prakse kojima se on „izgrađuje“ danas u kontekstu života u Hrvatskoj.

6.1. *Drugost kao rezultat međuetničkih dodira, političkog i ekonomskog konteksta te odnosa s Hrvatima iz Domovine*

U više navrata tijekom razgovora s kazivačima stekla sam dojam kako se Janjevci danas u Hrvatskoj osjećaju kao *drugi*, kao *manjina*. Na prvi pogled moglo bi se zaključiti da je takav odnos rezultat međuetničke slike samog tog kraja. Naime, Janjevci su *hrvatska manjina* unutar općine u kojoj je predominantno etnički srpsko stanovništvo. Prema popisu stanovništva iz 2011. godine u općini Kistanje stanjuje ukupno 3481 stanovnika od čega su 62,22% Srbi,

36,83% Hrvati, 0,29% Albanci, 0,6% Mađari, 0,6% Makedonci i 0,03% Crnogorci. Nije se izjasnilo 0,34%, a za 0,17% nije poznato⁵⁵. Prema kazivanjima, na razini općine većinski dio Hrvata čine upravo Janjevci, dok su u Kistanjama oni jedino hrvatsko i većinsko stanovništvo. Na prvi pogled, moglo bi se zaključiti kako osjećaju bivanja *manjinom* doprinosi sama „okruženost“ drugom etničkom skupinom što podsjeća na život na Kosovu. Toj predodžbi doprinosi i u medijima prisutna slika o međuetničkim odnosima obilježenim sukobima.

Međutim, otvoreni sukobi između Janjevaca i Srba vrlo su rijetki. Kazivači su u najvećoj mjeri naglasili kako su odnosi s malobrojnim Srbima u samome mjestu i u okolici korektni, kako im Srbi „ne smetaju“, da im je „drago“ što se vraćaju te kako nastoje zagovarati dobre odnose kod onih pojedinaca koji imaju negativne stavove. Požalili su mi se na postojanje sukoba između djece koja se školuju u Kninu te ističu kako je nažalost bilo tih neugodnih slučajeva te su oni „stvar odgoja“.

Nesuglasice za koje sam čula tijekom istraživanja u prvome su redu političke prirode na razini lokalne uprave. Kazivač A. (1979.), ujedno donatačelnik i predstavnik Hrvata u općini, ističe kako su na općinskim funkcijama većinom Srbi i govori kako teško dolazi do dijaloga oko pitanja vezanih uz interese Janjevaca. Nadalje, spominje kako je općinska vlast često pokušavala ukloniti isticanje janjevačkog ili hrvatskog identiteta. Tako se na primjer zahtijevalo preimenovanje DVD-a *Sv. Juraj*, željelo se nogometnom klubu *Janjevo* dati novo, „neutralno“ ime *Bukovica* i slično. Prema kazivanju, nisu im sklone ni hrvatska državne vlasti, a potom ni županijske. Ističe kako su se za pomoć oko određenih pitanja, kao što su otvaranje dječjih vrtića, bolja prometna povezanost sa Šibenikom i slično, obratili hrvatskoj Vladi. Govori kako ona ne pruža pomoć jer ne želi izazvati negodovanje srpskog stanovništva. Kazivač A. dalje objašnjava kako se Vlada na Janjevce u Kistanjama referira kao na „manjinu izvan Hrvatske“. Prema navedenom, može se pretpostaviti kako se Janjevci osjećaju kao *manjina* i na razini čitave Hrvatske. Upravo se kod kazivača zainteresiranih za politiku može prepoznati i negativna percepcija usmjerena prema Srbima. No, ne prema susjedima, već onima koji su politički angažirani i na pojedinim funkcijama na općinskoj ili županijskoj razini:

„Danas smo mi diskriminirani od političke hijerarhije ovih lopova iz Šibenika, koji su se namirili s prijašnjim neprijateljima. Danas su oni braća i sestre. SDSS, HDZ... To su koalicijski braća. Mi smo za njih zanemarivi. Naša djeca, školovan kadar, u Kistanju ih

⁵⁵ Državni zavod za statistiku. URL: <https://www.dzs.hr/>.

imaš koliko hoćeš... Prisiljeni su da odlaze. Na radna mjesta kompletno, 96%, su zaposleni ljudi iz drugih krajeva po političkoj opciji.“ – Kazivač N. (1969.)

Međutim, primijetila sam kako većina kazivača ne razmišlja toliko o toj političkoj razini niti problem vidi u međuodnosu sa susjednim srpskim stanovništvom, već su za njih glavni uzrok osjećaja *drugosti* stavovi ostalog hrvatskog stanovništva. Zapravo je riječ o predodžbama o drugima, odnosno stereotipovima. Stereotip je u „etničkim istraživanjima često (...) definiran kao generalizacija ponašanja ili drugih osobina članova pojedine skupine, u kulturnim istraživanjima pojam se odnosi na uvriježene slike i predodžbe koje skupine imaju jedne o drugoj: „Stereotipi nisu samo čvrste i krute već su i vrijednosne predodžbe koje počivaju na predrasudama, i koje su u svakom slučaju u odnosu napetosti i razlike spram iskustvene stvarnosti. Oni izobličuju stvarnost, ali oni također stvaraju novu stvarnost, doduše najčešće jednu vrlo problematičnu stvarnost, za one koji joj se ne mogu oteti opterećenu problemima“ (Gerndt, 1998:1)“ (Čapo Žmegač, 2002:24)

U više sam navrata čula kako je zapravo najveći problem to što ostali Hrvati ne prepoznaju da su i Janjevci Hrvati te ih nerijetko poistovjećuju s Albancima i nazivaju *Šiptarima*:

„Znaš što je i malo nas vređalo? Ja sam na more radio u Janjevu dok sam bio. Ko dečko, razumeš. Dvajst i par godina... Iz vojske kad sam došao, u Omiš sam došao... Ali kod nas, mogu ti reć, su u Hrvatsku više vređali, pogađali, neke takve stvari, nego u Srbiji ili tamo negde gde smo. Razumeš... A zašto? Jerbo niko nije razlikovao... Dodeš tu i kad pričam s nekim... (...) I svatko misli da smo Albanci. Šiptari! A zašto? Ljudi to ne znaju! (...) I to je nas, pogotovo mene, možda više to vređalo u Hrvatsku, nego dole ili negde u Srbiju gde sam radeo... (...) Jerbo tamo nitko ne bi ti to. Ovde ti više to... Razumeš, ubraja ti. I onda ti sad... krivo ti kad nešto nisi da ti... A Janjevac sam! Ja ne mogu da kažem da nisam! (...) Ali da ti netko kaže nešto što nisi, onda to čoveka malo znaš... To je u podsvesti čoveka, razumeš. I dan danas neki, razumeš... Eto zato može to se ovde i pazi ovako... I ovi mladi, deca, može to izgubilo. Vika⁵⁶: Šiptar!, Šiptar! To te ubije nešto!“ – Kazivač H. (1961.)

Osim neprepoznavanja Janjevaca kao Hrvata od strane Hrvata rođenih i odraslih u Hrvatskoj na temelju razlike utemeljene na *govoru*, često je poistovjećivanje Janjevaca s Albancima utemeljeno na činjenici da su „došli s Kosova“, to jest da su tamo živjeli i doselili

⁵⁶ Janjevačka riječ *vika* znači *govori, kaže*.

se od tamo u Hrvatsku. Sam spomen Kosova automatski kod Hrvata u matičnoj državi dovodi do izjednačavanja ljudi koji su se od tamo doselili s etničkom pripadnošću Albancima:

„Ali znaju ovako privatno tko je znao. Ali može neko nije imao kontakt, nikad nije čuo za Janjevo i on ne zna. Zato kažem, i to kad te čuje „Janjevac“ neko ne zna... Što malo prije rekoh, misle da si Albanac. „Odakle si?“ – „S Kosova.“ Svi misle da si... Čim se spomene Kosovo, (...) to je je Šiptar. Albanac si. I tako.“ – Kazivač H. (1961.)

Ističu kako su svjesni da je tome razlog neznanje ostalih Hrvata, odnosno nepoznavanje janjevačke povijesti i njihova identiteta.

„Dođemo do toga Šiptari, Albanija, Kosovo i tako to... A to miješanje ti je uzrok... Kako ću reć... Uzrok tih svađa koje su donijele do toga da imaju stereotipe o nama. Ne znam jesam li ti nejasna. (...) Pa će reć: „Aaaa Janjevci, aaa Šiptari“. Zašto? Eto baš zbog neznanja. Mislim, gle: „Di si rođena?“ – A u Prištini sam rođena. Kosovo. „Albanka“. Što ću bit nego Kosovarka? Što ću bit? Moram bit to. Kužiš? [kazivačica sebe ne identificira tako, ali ovim riječima želi uputiti na to da razumije zašto takve percepcije imaju o njima drugi Hrvati, op. a.] A to što ljudi... što je tako veliko neznanje... pa normalno! Možda ni ja ne znam odakle su tvoji bili, pa odakle je ovaj, odakle su oni... Kužiš? I to je meni ok. To su ti dečki kojima je to smetalo [referira se na dečke koji su u Kninu tijekom školovanja dolazili u sukobe, op. a]. Pa ti znaš da nisi! Što te ima to vrijeđati?! Al ajde utuvi ti to u glave... Iskreno, baš me briga! (...) To svojatanje ide od toga zato što smo s Kosova i to ti je to. – Kazivačica M. (1995.)

Osobito mi je bio zanimljiv bio jedan razgovor oca (1956.) i sina (2002.) u kojem se može iščitati kako je za Janjevce najbolnije upravo to kad ih se hoće „predstaviti da su *druga nacija*“. Osim toga, moguće je iščitati i međugeneracijsku razliku pogleda na to. Naime, dok je za oca koji je živio u Janjevu i proživio doseljenje to izrazito bitno i bolno, sin koji je rođen u Hrvatskoj i odrasta u drugačijem kontekstu ne razumije što „leži“ u podlozi nazivanja ih *Šiptarima*, odnosno zašto ih se time nastoji „uvrijediti“ i zašto se to percipira u njihovoj zajednici kao uvreda:

Kazivač E. (2002.): Zašto je nama ovdje uvreda kad netko kaže „koji si ti Šiptar“?

Kazivač D. (1956.): Pa nisi! Pa te vrijeđa!

Kazivač E.: Al zašto je to nečija uvreda?

Kazivač D.: Pa tvoja je. Za tebe! Zato što si Hrvat, a on misli da si Šiptar.

Kazivač E.: Da, al on te naziva tako da te uvrijedi...

Kazivač D.: Ne. On oće da te predstavi da si druga nacija. Eto!

Naposljetku, bitno je naglasiti i to da je distanca između Janjevaca i ostalih Hrvata ponekad pojačana i postojanjem brojnih predrasuda domaćeg stanovništva utemeljenih na kulturnim razlikama. Naime, nakon što sam počela istraživati ovu temu počela sam uočavati stereotipne predodžbe ostalih Hrvata o Janjevcima. Nisam se morala pretjerano potruditi kako bi ih saznala, s obzirom na to da sam ih sve više imala priliku čuti za vrijeme pisanja ovog rada. Kada bi me poznanici tijekom razgovora pitali na koju temu pišem diplomski rad i nakon što bi rekla da je riječ o istraživanju vezanom uz slučaj Janjevaca u Kistanjama, čula bih komentare iz kojih sam lako prepoznala kako često moji sugovornici ne razlikuju Janjevce od Albanaca. U prvome redu ta je predodžba izgrađena na temelju toga što su se Janjevci doselili s područja Kosova. Nisam se susrela s komentarima u kojima je bilo prisutno poistovjećivanje na temelju *govora*, no tome je možda razlog upravo nastojanje Janjevaca da izbjegavaju govoriti janjevačkim govorom pred ostalim Hrvatima. Također, susrela sam se i s čestim komentarima kako su Janjevci „zatvoreni“, „drže se sami za sebe“, „imaju puno djece“ i slično. Takve komentare pratio je i prizvuk da su zbog toga „čudni“. Riječ je o predrasudi utemeljenoj na kulturnoj razlici. Osim toga, susrela sam se i s predrasudama koje su se isprva odnosile na janjevačku zajednicu u Dubravi, a riječ je o percepciji Janjevaca kao „bogatih“, kao „onih koji su se brzo i lako obogatili“. To „preslikavanje“ predrasuda koje su konstruirane tijekom druge polovice 20. stoljeća prilikom kontakta ostalih Hrvata s Janjevcima u zagrebačkoj Dubravi, prepoznali su i neki kazivači u Kistanjama.

Sagledavši u kojoj je mjeri danas prisutna diferencijacija između doseljenih Hrvata iz Janjeva te „ostalih“ Hrvata u Hrvatskoj, mogu se složiti sa zaključkom Marijete Rajković Ivete (2012:161) kako isti etnički, nacionalni i konfesionalni identitet ne mora nužno automatski dovesti do potpune asimilacije, potpune kohezije i osjećaja zajedništva. Ona ističe kako su „obostrani kulturni obrasci, uključujući dijalekt, način života, vrijednosne standarde i mentalitet u širokom smislu riječi od velike (...) važnosti za osjećaj zajedništva“ (Ibid.:161). Kao što je vidljivo u ovome poglavlju, upravo spomenuti čimbenici (janjevački govor, činjenica o dolasku iz Janjeva (Kosovo), različiti kulturni obrasci i spomenute razlike u načinu života) utječu na to u kojoj mjeri dolazi do prepoznavanja *različitosti* ili *sličnosti*.

6.2. Janjevački govor – uloga govora pri (re)konstrukciji identiteta i asimilaciji s „ostalim“ Hrvatima

Iako janjevački govor, kao što sam ranije navela, nije imao veliku ulogu pri izgradnji identiteta Janjevaca tijekom života na Kosovu, danas on ima vrlo veliki utjecaj na identitet zajednice. Kao što se može primijetiti u prethodnom potpoglavlju, *janjevački govor* glavni je čimbenik diferencijacije zajednice u kontekstu života u Hrvatskoj. Naime, upravo je *govor* ono što u očima Hrvata rođenih i odraslih u Hrvatskoj čini Janjevce *drugacijima, drugima*.

Iz tog razloga nije iznenađujuće što se kod dijela Janjevaca javlja jaka tendencija za napuštanje govorenja janjevačkog govora. Naime, riječ je o onim Janjevcima koji su sami proživjeli neugodna iskustva zbog govorenja janjevačkog. Riječ je u prvom redu o dijelu Janjevaca koji su prije preseljenja u Kistanje živjeli u drugim dijelovima Hrvatske, osobito oni koji su živjeli i odrasli u Zagrebu ili koji su sezonski radili u mjestima na jadranskoj obali, gdje su svakodnevno intenzivno dolazili u kontakte s Hrvatima iz *Domovine*. To je osobito bilo stresno za one koji su u Hrvatsku došli kao djeca te su se tijekom školovanja susretali s kako nerazumijevanjem od strane nastavnika, tako i ismijavanjem od strane vršnjaka:

„U Zagrebu sam nastojao to potisnuti strašno. U Rijeci mi je već veliki problem bio samim tim da čuju mene kao nekoga tko dolazi sa strane... Znaš ti si stranac jednostavno. I strašno smo bili obilježeni time. 'Naći dođeš u Zagreb, ti si stranac. Koliko god je naših u Zagrebu bilo, mi smo se odmah prešaltali bez problema. Uklopili se. (...) Ali ono, ja sam tek došao iz Janjeva i sad ono pitam profesora likovnog da mi treba bojica (...). „A koja ti treba?“ Za mene je to bila boja *kafasta*. Ne znam ja za smeđu boju. Nego za mene je to bila *kafasta* boja. (...) I kad sam ja to rek'o, oni su se potrgali od smijeha. Upravo da bi izbjegli te stvari... [napuštaju govoriti janjevačkim govorom, op. a.]“ – Kazivač A. (1979.)

U navedenom kazivanju moguće je uočiti kako govorenje janjevačkog govora izaziva dozu srama. Kod tog dijela prisutno je nastojanje izbjegavanja govorenja kako se ne bi dovodili neugodne situacije. I ovaj primjer ukazuje na to kako osjećaj, u ovom slučaju osjećaj *srama*, ima svoju posljednicu: napuštanje prakse govorenja janjevačkog govora.

„Ja sam konkretno recimo to izbjegavao da mi ne bi stvaralo prepreku u nekakvom normalnom ophođenju s ljudima sutra. Da mi ne bi, šta ja znam, izletjelo nešto tipa... Dosta se toga moglo kroz naglasak uočiti. Ali recimo... Ja sam izbjegavao to raditi. I znalo bi mi bit jako neprijatno kad netko nema pardona i ono priča janjevački, a tu su ljudi koji to ne razumiju baš ono doslovno sve. I ono k'o iz rukava oni to (...), jer drugačije oni to

ne znaju. Recimo od mog oca krenuvši pa nadalje. On se uopće ne pazi recimo... (...) Kažem, imali smo veliki otpor u Zagrebu kad smo mi došli upravo na naš taj izričaj. Na naš taj jezik.“ – Kazivač A. (1979.)

Osim što je ovdje bitno sagledati napuštanje govorenja janjevačkog govora kao praksu kojoj je cilj asimilacija zajednice s ostalim Hrvatima, bitno je obratiti pozornost i na ulogu *hrvatskog standardnog jezika* pri (re)konstrukciji hrvatskog identiteta. Kao što je bilo vidljivo u trećem poglavlju ovog rada gdje sam obratila pozornost na čimbenike koji su doprinijeli konstrukciji hrvatskog identiteta janjevačke zajednice tijekom života u Janjevu, *jezik* tada nije imao ključnu funkciju pri izgradnji identiteta. No, danas u kontekstu života u *Domovini*, pitanje *jezika* čini osnovno pitanje *sličnosti* ili *razlike*. Naime, napušta se *janjevački govor* kao temeljni činitelj *razlike* i poseže se za *hrvatskim standardnim jezikom* kao osnovnim označiteljem *sličnosti* i pripadanju etničkoj i nacionalnoj zajednici.

Takva situacija u kojoj se nastoji ne govoriti janjevačkim govorom dovodi do toga da s vremenom govorenje istog postaje sve neprirodnije, a time se prestaje prenositi na mlađe generacije.

„Recimo ja sa djecom svojom razgovaram doma ili kad *lafim*, a ne *lafim* često. Nego ono, pričamo... Dobro ova moja starija kćer, njoj je to simpatično. Ona se smije. Recimo kad bih ja sad pitao, bez pretvaranja ili bilo čega... Sad da dođem doma da je pitam: „Jel ti treba bilježnica?“ Da je pitam janjevački, pitao bi: „Veljali ti sveska?“ E “ veljali ti“... (...) Više ja to sam sebi ne mogu u uho staviti. (...) Ili ono, šta ja znam, vidim svog malenog sinčića. (...) Da mu kažem: „E moje dete malecko!“... „Sinek moj“ mogu reći. (...) Ali jednostavno nije to... (...) Nije više prirodno. Jednostavno to ne izlazi iz mene. Ne znam kako...“ – Kazivač A. (1979.)

Bez obzira na navedeno nastojanje za napuštanjem govorenja janjevačkog govora, danas u Kistanjama još uvijek velika većina govori tim govorom. S obzirom na to da su Janjevci jedini Hrvati u Kistanjama, kod velike većine nije došlo do takvih neugodnih iskustava kao što je dolazilo u Zagrebu te stoga kod njih nije prisutno nastojanje za napuštanjem govora.

„Znam da [govoriti janjevački, op. a.]. Znam ga zato što mi doma zapravo komuniciramo tako. (...) Naravno da ga znam. Ako ti treba što govoriti na njemu, mogu! (...) Gle, neke riječi su postale... Mojoj mami što je bilo normalno, nama je sad arhaično, ono... Nema šanse da ćeš to reći, ono... Nema teoretske! (...) Moja ga mama isto sa ne priča tako turbo, zato što sad i oni vide da to... Ne možeš ga više! Ne znam, izgubilo se! (...) Moja mama

svaki put kad književno priča, srpski priča. Zato što ga je i učila. Onda ja „mama bolje pričaj janjevački, nego srpski“. Ono, mislit će da si neka Srpkinja, ono... Tako da ti se mi rugamo mojoj mami, ono: „Pa gde?“ – „Mama, šuti! Reci lijepo kako i doma pričaš. Bolje janjevački, nego... Tako da... Ja ga volim doma pričati zato što... I ti doma isto pričaš svoj, možda, mjesni doma... I to je to. Toga se ne treba sramit nikad! Nit se sramim, iskreno. Al dobro, baš ga ovako u javnosti... Potkrade mi se čak neka riječ. Ja sam probala isto s dečkom. Onako malo mu provalim dvije fore, al ono... „Što? Ajme ti opet albanski svoj!“ – Kazivačica M. (1995.)

Ipak velikom većinom janjevački najviše govore pripadnici starijih generacija, dok svakom mlađom generacijom slabi poznavanje govora. Do toga dolazi iako u obiteljima još uvijek postoje nastojanja da se njime govori. Naime, većina kazivača požalila mi se na to da bez obzira što žele „zadržati“ govorenje janjevačkog, to je sve teže i on se sve više „gubi“. Istaknuli su kako primijete kako se bitno promijenio i kako je neusporediv s govorom koji se govorio Janjevu ili s kojim pak govore Janjevci u zagrebačkoj Dubravi⁵⁷.

Kazivači koji su se požalili na „gubitak“ janjevačkog govora, ponajprije uzrok tome vide u tome što se dio pripadnika srami govoriti janjevačkim, nastoji ga potisnuti i ne prenosi ga na svoju djecu:

„Sad su oni to promenili. „Nemoj to! Nemoj ovo!“ Ovaj, ja nisam protiv toga [misli na učenje standardnog jezika, op. a.]. Mora se dete u školu da nauči, ali... Ako ne znaš šta je *viljuška*... Ovo je *viljuška*. Vilica. Da zna i *viljušku* i vilicu. Ako ne zna *kašika*. *Kašika* je žlica. Ja nisam da on ne zna za žlicu. Ali mora i to [poznavati janjevački, op. a.]. Zato i kažem ako nema prošlost, nema ni budućnost.“ – Kazivač H. (1961.)

Međutim, čak i mladi iz obitelji u kojima postoji želja za „održavanjem“ govorenja janjevačkog sve manje govore njime, a kazivači uzrok tome vide u utjecaju školovanja i uloge standardnog jezika. Kazivači su mi istaknuli kako su ranije u Kistanjama imali učiteljicu hrvatskog jezika koja ih je poticala na literarno izražavanje na janjevačkom govoru. Tada su radovi učenika bili izlagani na brojnim mjestima, festivalima i bili čak izdavani u zbornicima učeničkih radova⁵⁸. Međutim, sve se to promijenilo odlaskom učiteljice u mirovinu. Kazivači

⁵⁷ Zanimljivo je obratiti pozornost na to kako Janjevci u Kistanjama smatraju kako je janjevački govor među janjevačkom zajednicom u zagrebačkoj Dubravi „zadržan“ u većoj mjeri, iako zapravo i janjevački u Zagrebu (kao i svi jezici jer su „živi“, promjenjivi) prolazi kroz bitne promjene.

⁵⁸ Primjer jednog takvog zbornika navela mi je kazivačica G. (1998.). Jedan od njezinih radova objavljen je u zborniku koji je izdan nakon literarno-likovnog natječaja *Poj riči materinske* koji se održava svake godine u Primoštenu. Njezin rad napisan je na janjevačkom govoru te je uvršten u zaseban odjeljak knjige s naslovom

su mi u više navrata istaknuli kako budućnost janjevačkog govora bitno ovisi o pojedincima te da osviještenost samo jedne osobe može dovesti do bitne razlike.

S obzirom na to kako *jezik* leži u samom temelju kulture, nije čudno što su neki kazivači prepoznali gubitak kulturnog znanja do kojeg dolazi gubitkom janjevačkog govora, a samim time i *identiteta* – i to upravo ranije spomenutog *janjevačkog identiteta*. Jedan od primjera gubitka dijela kulture koji je povezan uz gubitak jezika dao je nekadašnji janjevački župnik. On je spomenuo kako je uočio da djeca time što nisu naučila pojedine nazive jela koja su se pripremala u Janjevu, nisu upoznata ni s tim dijelom svoje – *janjevačke* – kulture:

„Ova djeca... više to ništa njima (misli na riječi janjevačkog govora, op. a) ništa ne znači. Kad sam ono na jesen bio... tu su bili *Dani kruha*. Išao sam u školu blagosloviti ono što su djeca donijela, je li. I tako... Pa sam pitao, ovaj, ta neka naša janjevačka jela, je li. Tu se isto vidi kultura. Da li znaju od nečega što je... Ovaj, pa vidim da nešto jesu sačuvali i znaju nešto. Nešto ne znaju. Recimo kad mi kažemo *kalambotnica*⁵⁹... Ja to znam što je *kalambotnica*. (...) Ova djeca ne znaju što je to. Moraš im reć' kukuruzni kruh. – Kazivač L. (1961.)

Osim toga, kazivači su prepoznali kako se događa i obratno, to jest da se gubitkom pojedinih kulturnih praksi smanjuju mogućnosti koje su one otvarale za izražavanje na janjevačkom govoru. Brojni kazivači su mi kao primjer naveli napuštanje običaja *Majskih pobožnosti* prilikom kojih su djeca sastavljala svoje pjesmice na janjevačkom i recitirala ih prilikom pobožnosti *Večernje molitve* koje su se održavale tijekom svibnja. Ističu kako se sve više „gubi“ i jezik, ali i običaji. A razlog tomu vide u tome što u Kistanje dolazi sve više Hrvata koji nisu Janjevci (poput nastavnika, svećenika, itd.) koji nisu upoznati s njihovom kulturom, u njezinim pojedinim elementima ne prepoznaju nešto „svoje“ i „ne vide“ u tome „važnost“. Kazivači su osim toga spomenuli kako je sve teže prenijeti na mlađe generacije znanje o povijesti zajednice ili pak znanje o genealogiji pojedinih obitelji zahvaljujući kojem još dan danas starije generacije poznaju sve članove zajednice ili barem mogu svrstati tko je čiji potomak. Jedan od kazivača zaključio je: „Tko nema prošlost, nema ni budućnost“. Drugim riječima, smatra da se gubitkom jezika, znanja o povijesti i drugim elementima kulture zajednice gubi njezin *identitet*, odnosno „nestaju“ *Janjevci* u Kistanjama.

Torlačko narječje te su time janjevački govor, odnosno torlačko narječje, dobili svoje mjesto uz ostala hrvatska narječja.

⁵⁹ Riječ za kukuruzni kruh. Od riječi *kalamboć* što znači kukuruz.

Naposljetku, moram se osvrnuti na ranije spomenutu *Manifestaciju dani janjevačkih riječi* s obzirom na to da je riječ o manifestaciji koja je u prvom redu usmjerena k poticanju literarnog i dramskog stvaralaštva na janjevačkom govoru. O manifestaciji postoje brojni različiti stavovi. Dok jedni u njoj vide sredstvo kojim se doprinosi očuvanju svijesti o janjevačkom govoru i njegovom „održavanju“, drugi vide tek simboličko djelovanje koje ne može bitno utjecati na „očuvanje“ govora, a treći pak imaju potpuno negativnu percepciju same manifestacije i smatraju je forsiranjem govorenja janjevačkog na duhovit način koji se time pretvara u ismijavanje.

6.3. Prakse kojima se „izgrađuje“ i nastoji „ojačati“ *janjevački identitet* na nacionalnoj i transnacionalnoj razini

Ranije navedene predrasude i percepcije ostalih Hrvata o Janjevcima, doprinijele su određenoj segregaciji Janjevaca, a ona se manifestira i kroz izgradnju zasebnog *janjevačkog identiteta*. Bitno je naglasiti kako je s jedne strane postojanje *janjevačkog identiteta* rezultat već spomenute uloge i „prisutnosti“ Janjeva u životu zajednice danas u Kistanjama, osjećaja *izmještenosti*, ali i *bliskosti* među pripadnicima janjevačke zajednice koja je postojala tijekom života u Janjevu te je u određenoj mjeri prenesena u Hrvatsku. S druge strane, na njega utječe i spomenuto *odbacivanje* od strane „ostalih“ Hrvata.

Izražena svijest o bivanju *Janjevcima* zajednička je svim Janjevcima, i nekolicini onih koji su ostali živjeti u Janjevu i onima koji žive diljem Hrvatske. Prema tome, moguće je uočiti kako taj identitet nadilazi lokalne i nacionalne granice. Upravo ih „bivanje Janjevcima“ snažno povezuje, gdje god danas žive. Bez obzira na to što danas postoje zajednice (u Dubravi i Kistanjama) koje već više od 22 godine žive vlastitim životima, oni i dalje nastoje održavati snažne veze između sebe i još uvijek se smatraju jednom, jedinstvenom zajednicom. Zajedništvo se u prvome redu manifestira kroz različite oblike suradnje i održavanje kontakata. Najbolji primjer takve suradnje je spomenuta manifestacija *Dani janjevačke riječi* kroz koju se održavaju postojeće veze i omogućuje stjecanje novih poznanstava među pripadnicima mlađih generacija. Mogla bih reći kako je upravo uspostava kontakata između Janjevaca koji žive u različitim mjestima, primarna funkcija same manifestacije. Čak izraženija od funkcije „očuvanja“ janjevačkog govora.

Osim uspostavljanjem veza s Janjevcima u Janjevu i u Zagrebu putem spomenute manifestacije, veze koje doprinose osjećaju *zajedništva* uspostavljaju se i kroz različite zasebne kontakte i suradnje. Na primjer, veze s Janjevcima u zagrebačkoj Dubravi uspostavljaju se osim

kroz pojedinačne kontakte s članovima obitelji i putem suradnji s udrugom *Janjevo*⁶⁰ iz Zagreba. Riječ je o udruzi koja je, prema njihovim riječima, „osnovana (...) radi zaštite i promicanja zajedničkih kulturnih, nacionalnih, prosvjetnih, socijalnih, znanstvenih te drugih interesa i ciljeva“⁶¹, i upravo je najaktivnija u području kulturne djelatnosti koja je usmjerena na „očuvanje“ *janjevačkog* identiteta. Osim toga, djelatnost udruge često je usmjerena na dobrobit kako zajednice u Dubravi, tako i onih u Janjevu i Kistanjama te se često organiziraju različite aktivnosti humanitarnog karaktera, na primjer humanitarna večer *Janjevci za Janjevce*, kako bi se prikupila sredstva za potrebe janjevačkih zajednica.

Uspostava veza s Janjevcima u Janjevu u najvećoj se mjeri odvija preko kontakata sa sadašnjim janjevačkim župnikom don Matom Palićem koji potiče brojne aktivnosti i time privlači i one Janjevce koji nisu rođeni u Janjevu da dođu u Janjevo. Osim spomenutih *Dana janjevačkih riječi*, riječ je o najčešće o brojnim hodočašćima.

Kada se govori o nastojanju da se „ojača“ *janjevački identitet*, važno je razmotriti i ulogu Dubrovnika kao *mjesta podrijetla*. Naime, kao što je vidljivo na početku ovog rada Dubrovnik je kao *mjesto podrijetla* bio važan *prostor* pri konstrukciji *hrvatskog* identiteta zajednice. Tijekom terenskog istraživanja, uočila sam kako on danas ponovno dobiva na sve većoj „važnosti“, ali sada pri jačanju svijesti o bivanju *Janjevcima*. Kazivači su naveli kako se danas sve više nastoji uspostaviti kontakte s gradom Dubrovnikom, Dubrovačko – neretvanskom županijom i Dubrovačkom biskupijom. Osim što se hodočasti u Dubrovnik, kao i često tijekom povijesti, danas se sve češće organiziraju brojni posjeti u različitim prigodama te izleti putem kojih se nastoji ojačati veza s *mjestom podrijetla*.

Bez obzira na to što se nastoje održati kontakti i povezanost između Janjevaca koji žive u različitim mjestima, kazivači primjećuju njihovo slabljenje i pitaju se koliko će se dugo uspjeti „održati“. Pritom naglašavaju kako su se dosad svi međusobno poznavali, a ta je poznanstva svakom novom generacijom sve teže održati.

Kao što je bilo moguće vidjeti kroz cijelo ovo poglavlje, danas se zahvaljujući postojanju različitih čimbenika istovremeno odvijaju procesi asimilacije i diferencijacije janjevačkih Hrvata naspram ostalih Hrvata u Hrvatskoj. S obzirom na to da su ti procesi sastavni dio (re)konstrukcije identiteta i na to da su načini na koje će se oni nastaviti odvijati u

⁶⁰ Više o udruzi *Janjevo*, njezinim ciljevima i djelatnosti može se pročitati na njezinoj službenoj internetskoj stranici. URL: <https://www.udrugajanjevozagreb.hr/>.

⁶¹ Preuzeto sa službene stranice udruge *Janjevo* iz Zagreba. URL: <https://www.udrugajanjevozagreb.hr/>

budućnosti u potpunosti nepredvidivi, ujedno je nepredvidivo kako će se u budućnosti odviti (re)konstrukcija identiteta janjevačke zajednice u Kistanjama.

7. ZAKLJUČAK

U ovome diplomskom radu iznijela sam analizu slučaja Janjevaca u Kistanjama kroz koju mi je osnovni cilj bio razmotriti perspektive zajednice o njezinom preseljenju iz Janjeva u Kistanje, svakako jedinstvenom primjeru planirane i organizirane migracije u kontekstu Hrvatske i prostora bivše Jugoslavije, te problematizirati *izmještenost* koja se pritom javila kao rezultat. Kao što sam u radu napomenula, *izmještenost* (eng. *dislocation*) ne podrazumijeva samo fizičko premještanje zajednice iz jedne geografske lokacije na drugu, već uključuje promjenu društvenog i kulturnog konteksta što bitno utječe na identitet zajednice te na društvene i kulturne odnose koji iz toga proizlaze. Stoga dobivanje odgovora na pitanje kako se manifestira *izmještenost* na primjeru Janjevaca iz Kistanja, osim kroz razmatranje perspektiva samih članova zajednice o preseljenju, nije bilo moguće i bez stavljanja u središte rada razmatranja (re)konstrukcije identiteta zajednice u kontekstu njezinog formiranja, zatim u kontekstu preseljenja, ali i danas – nakon više od 20 godina života u Kistanjama.

Kao što je bilo moguće vidjeti u radu, *hrvatski identitet* janjevačke zajednice utemeljen je na katoličanstvu kao osnovnoj *razlici* na kojoj je uspostavljena *granica* naspram susjedne pravoslavne (srpske) zajednice te islamske (većina albanske) zajednice. Na temelju katoličanstva te zahvaljujući svijesti o dolasku s prostora nekadašnje Dubrovačke Republike izgrađena je svijest o pripadanju *hrvatskoj naciji* te bivanju današnjeg prostora Hrvatske njihovom *domovinom*. „Očuvanje“ hrvatskog identiteta, odnosno njegovu (re)konstrukciju, tijekom više od 700 godina života zajednice u Janjevu omogućili su brojni faktori među kojima se kao najznačajnije može izdvojiti svojevrsna „zatvorenost“ prema susjednim zajednicama koja se manifestirala kroz regulaciju ženidbenih odnosa te osobito velika uloga brojnih *mitova* (mit o *utemeljenju zajednice* dolaskom dubrovačkih trgovaca, bivanje Hrvatske njihovom *Domovinom*, bivanje *najstarijom hrvatskom dijasporom* i sl.) koji su osobito važnu ulogu „odigrali“ u brojim razdobljima tijekom povijesti kada su razne političke prilike onemogućavale izravne kontakte sa samim prostorom tzv. *Domovine*.

Kao što je bilo moguće vidjeti u radu, o preseljenju janjevačke zajednice općenito u Hrvatsku, i posebice u Kistanje, unutar same zajednice govori se kroz različite diskurse. Dominantni diskurs, onaj kojeg se „najprije može čuti“, je diskurs koji se artikulira kroz *mit o zatvaranju povijesnog kruga*. Kroz taj *diskurs* ističe se kako su Janjevci, *najstarija hrvatska dijaspora*, živjeli u Janjevu osjećajući se kao da tamo „nisu bili svoji na svome“ i pritom težili k „povratku“ u *Domovinu*. Presudni trenutak koji ih je naveo na „povratak“ bilo je zaoštravanje

političkih odnosa u kontekstu 1990-ih godina kada se „iz ljubavi prema Domovini“ i zbog straha od mobilizacije u JNA i „odlaska u rat protiv svoje Domovine“ odlučuju za napuštanje Janjeva. Prema tom diskursu, dolaskom u Kistanje (*Novo Janjevo*) zatvara se povijesni krug, obilježen izbjivanjem iz svoje matične zemlje, koji je započeo migracijom stanovništva s prostora Dubrovačke Republike u kasnom srednjem vijeku. S obzirom na to da je navedeni diskurs dominantan, zahvaljujući poziciji moći u zajednici iz koje je nastao, ostavlja dojam kako je zajednica sada „tu gdje pripada“ i kako nije moguće govoriti o njezinoj *izmještenosti*. Međutim, ukoliko ga se promotri kao sredstvo kojim se zajednica nastoji „bolje“ pozicionirati u *Domovini*, postaje jasnije implicitno ukazivanje na postojanje osjećaja *izmještenosti*.

Kao što je bilo moguće vidjeti unutar iznesene analize, perspektive manje „mitskog“ karaktera može se ponajprije uočiti kroz razmatranje naracija o motivima preseljena. Ono je ukazalo kako sama „*ljubav* prema Domovini“, želja za „povratkom *korijenima*“ i slično nisu bili prvi i osnovni motivi preseljenja, kao što bi se na prvu ruku dalo zaključiti na temelju dominantnog diskursa, već je preseljene bilo ponajprije motivirano *strahom* od mobilizacije i od toga „što se sve može dogoditi“, a po završetku ratnih zbivanja *strahom* od „ostajanja samih“ s *Drugima*. Navedeno ukazuje na to kako emocije mogu biti motivacijski faktori praksi poput ovog preseljenja te na to koliku zapravo snagu imaju kada su u mogućnosti navesti ljude da napuste svoja „vjekovna ognjišta“. Ta motivacijska uloga *straha* upućuje na to kako je migracija Janjevaca iz Janjeva u Hrvatsku *hibridni primjer migracije*, odnosno niti je u potpunosti bila *prisilna* niti *dobrovoljna*.

Postojanje bitno različitog diskursa o preseljenju Janjevaca u Kistanje od spomenutog dominantnog diskursa najbolje se moglo uočiti kroz razmatranje perspektive uvjetovane uvjetima života u Kistanjama. Riječ je o, moglo bi se reći, negativnoj perspektivi koja je utemeljena na razočarenju zbog neostvarivanja nade u bolju budućnost, prisutnog kod većine Janjevaca pri dolasku u Kistanje, a do kojeg je došlo zbog poteškoća proizašlih iz ekonomskih uvjeta u novom mjestu života. Taj diskurs se nerijetko artikulira kroz iskaze poput „Tu smo došli. Ma da bolje možda da nismo došli.“, kroz propitivanje stvarnih motiva koje je imala hrvatska Vlada prilikom „rješavanja“ *pitanja Hrvata s Kosova* te kroz zabrinutost oko budućnosti zajednice, osobito mladih. Uvid u ovaj diskurs, za razliku od dominantnog diskursa o *zatvaranju povijesnog kruga*, ukazuje na to kako se svakako može govoriti o *izmještenosti* zajednice.

S obzirom na usku povezanost koncepta *izmještenosti* s međudnosom *prostora* i identiteta te uz njih prisutnog osjećaja *pripadanja*, vrlo se važnim pokazalo razmatranje koncepta *dom* i *domovina*. Kao što je bilo moguće vidjeti u iznesenoj analizi, za Janjevce je *domovina* „uvijek bila i ostala“ Hrvatska. Nekada je ona bila *mitska*, a po preseljenju postaje i ona „u kojoj žive“. Što se tiče *doma*, na primjeru Janjevaca vrlo je lako bilo uočiti kako on ne mora biti nužno smješten unutar *Domovine*, iako se to vrlo lako na prvi pogled zaključuje. Naime, iako danas Janjevci žive u Kistanjama (u svojoj *Domovini*) već više od 20 godina, veliki broj onih koji ne govore kroz diskurs o *zatvaranju povijesnog kruga* naglasio je da je za njih *dom* ostalo Janjevo. Ono što Janjevo za razliku od Kistanja čini *domom* u prvome je redu činjenica da su u njemu rođeni i proveli svoje djetinjstvo, a zatim i ta što su u njemu prepoznavali postojanje osjećaja *sigurnosti*, *familijarnosti* (*upoznatosti*, *prisnosti*), *zajedništva* te *moćnosti/perspektivnosti* koje danas u Kistanjama ne prepoznaju. Upravo se kroz to manifestira postojanje osjećaja *izmještenosti* unutar janjevačke zajednice u Kistanjama. S obzirom na to da se kazivači odbijaju identificirati sa sadašnjošću jasno je kako *izmještenost* nije isključivo *prostorna*, već i *vremenska*. Naime, kazivači svoj *dom* vide isključivo u prošlosti, ali i u budućnosti – upravo zbog svoje djece koja su rođena i odrastaju u Kistanjama i za kojih su ona *dom*. Samom činjenicom što je na istom mjestu okupljen veliki broj Janjevaca za koje je *zajedništvo* ključan element stvaranja osjećaja *bivanja-doma* te zahvaljujući spomenutoj *dvostrukoj nostalgiji*, prisutnoj kod starijih generacija doseljenih Janjevaca, stvara se baza za „izgradnju“ *doma* u Kistanjama, a time i za nadilaženje bivanja *izmještenima*.

Uvid u *izmještenost* zajednice svakako je dalo i razmatranje načina na koji se (re)konstuirala identitet zajednice danas prilikom života Janjevaca u Kistanjama. Kao što je moguće uočiti u radu, život u *Domovini*, među ostalim Hrvatima, nije doveo do potpune asimilacije Janjevaca, već je rezultirao postojanjem izraženog osjećaja *drugosti*. Taj osjećaj u prvome je redu određen time što Hrvati iz matične zemlje često ne „prepoznaju“ Janjevce kao Hrvate, već ih na temelju janjevačkog govora (dio torlačkog narječja) i činjenice da su migrirali s Kosova smatraju Albancima. Ne bivanje prihvaćenim od strane ostatka etničke i nacionalne zajednice, izrazito povrjeđuje Janjevce te iz emocija poput *bivanja povrijeđenim* ili osjećaja *srama* proizlaze pojedine prakse kojima se nastoji postići asimilacija. Ponajprije, riječ je o napuštanju govorenja janjevačkog govora, jedne od najvažnijih odrednica zasebnog *janjevačkog identiteta* koji koegzistira uz hrvatski identitet zajednice. Upravo primjer Janjevaca ukazuje na to kako je postojanje višestrukih identiteta nije ništa neobično kada je riječ o zajednicama koje su (bile) manjinske zajednice. Stoga se Janjevci, istovremeno s

brojnim praksama kojima se nastoje asimilirati s ostatkom etničke i nacionalne zajednice, služe i s praksama kojima izgrađuju janjevački identitet. On je u prvom redu utemeljen na svijesti o životu zajednice u Janjevu, brojnim kulturnim praksama iz svakodnevnog života koje su prenesene iz Janjeva u Kistanje, brojnim naracijama o povijesti zajednice, održavanjem kontakta s Dubrovnikom *kao mjestom podrijetla* te održavanjem veza između svih Janjevaca na nacionalnoj i transnacionalnoj razini. S obzirom na to da su procesi asimilacije i diferencijacije nepredvidivi, nije moguće pretpostaviti na koji način će se odvijati u budućnosti i kako će se to odraziti na (re)konstrukciju identiteta janjevačke zajednice u Kistanjama. Upravo o tome, kao i o uz to usko povezanom pitanju konstrukcije osjećaja *bivanja-doma*, ovisi dokle će se uopće moći govoriti o *izmještenosti* istraživane zajednice u Kistanjama.

8. LITERATURA

Ahmed, Sara. 2000. *Strange Encounters. Embodied Others in Post-Coloniality*. London, New York: Routledge.

Ahmed, Sara. 2015. *The Cultural Politics of Emotion*. New York: Routledge.

Anderson, Benedict. 1990. *Nacija: zamišljena zajednica. Razmišljanja o porijeklu i širenju nacionalizma*. Zagreb: Školska knjiga.

Antić, Roko. 2019. Uvodna riječ. U: *Kistanje – Novo Janjevo 1997. – 2017. Spomen na 20. obljetnicu dolaska Janjevaca u Kistanje*, ur. Zvonimir Ancić i Roko Antić, str.11-14. Kistanje, Kaštela: Župa Prikazanja Blažene Djevice Marije, Kistanje.

Božić-Vrbančić, Senka. 2018. *Tarara. Maori i Hrvati na Novom Zelandu*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Brah, Avtar. 1996. *Cartographies of Diaspora*. London i New York: Routledge.

Bratulić, Josip. 2011. O hrvatskom identitetu, neposredno. U: *Hrvatski identitet: zbornik*, ur. Romana Horvat, str. 9-24. Zagreb: Matica hrvatska.

Crljenko, Ivana. 2012. Migracijska i etnička obilježja stanovništva kao čimbenici promjene kulturnoga pejzaža zagrebačke Dubrave. *Migracijske i etničke teme*. Vol. 28. No. 3. Str. 287-315.

Čapo Žmegač, Jasna. 2002. *Srijemski Hrvati. Etnološka studija migracije, identifikacije i interakcije*. Zagreb: Durieux.

Čapo Žmegač, Jasna i dr. 2006. Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja. U: *Etnologija bliskog: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*, ur. Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić i Goran Pavel Šantek, str. 7-52. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Naklada Jesenski i Turk.

Čolak, N. i I. Mažuran. 2000. *Janjevo: sedam stoljeća opstojnosti Hrvata na Kosovu*. Zagreb: Udruga Janjevo i Matica hrvatska.

Dujzings, Ger. 1995. Egzodus iz Letnice – hrvatske izbjeglice s Kosova u Zapadnoj Slavoniji. *Kronika. Narodna umjetnost. Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*. Vol. 32. No. 2. Str. 129-152.

Grbić, Jadranka. 1994a. *Identitet, jezik i razvoj. Istraživanje o povezanosti etniciteta i jezika na primjeru hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

Grbić, Jadranka. 1994b. Mnogostruki identitet: primjer Hrvata u Mađarskoj. *Studia ethnologica Croatica*. Vol. 6. Str. 119-126.

Grbić Jakopović, Jadranka. 2014. *Multipliciranje zavičaja i domovina: hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije i identitet*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju.

Haarmann, Harald. 1999. History. U: *Handbook of Language and Ethnic Identity*, ur. Joshua A. Fishmann, str. 60-76. New York i Oxford: Oxford University Press.

Hage, Ghassan. 1997. At Home in the Entrails of West: Multiculturalism, “Ethnic Food” and Migrant Home Building. U: *Home/World: Communitarity, identity and marginality in Sydney’s West*, ur. Helen Grace et al., Sydney: Pluto Press.

Hall, Stuart. 1997. Introduction: Who Needs Identity? U: *Questions of Cultural Identity*, ur. Stuart Hall, Paul Du Gay, str. 1-17. London: Sage Publications Ltd.

Hall, Stuart. 2012. Representation, Meaning and Language. U: *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, ur. Stuart Hall, str. 15-70. London. Sage Publications Ltd.

Kekez, Stipe 2009. Govor Janjevaca doseljenih u Zagreb u migracijama devedesetih godina 20. stoljeća. *Hrvatski dijalektološki zbornik*. No. 15. Str. 211-224.

Letica, Slaven. 2011. Tko smo, što smo i kakvi smo zapravo mi Hrvati. U: *Hrvatski identitet: zbornik*, ur. Romana Horvat, str. 25-52. Zagreb: Matica hrvatska.

Lisac, Josip. 2003. *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing- Tehnička knjiga.

Lončarić, Mijo. 2012. Janjevački govor. *Croatica et Slavica Iadertina*. Vol. 8/2. No. 8. Str. 337-347.

Palić, Sebastijan. Povratak Janjevčana u domovinu. U: *Kistanje – Novo Janjevo 1997. – 2017. Spomen na 20. obljetnicu dolaska Janjevaca u Kistanje*, ur. Zvonimir Ancić i Roko Antić, str. 43-69. Kistanje, Kaštela: Župa Prikazanja Blažene Djevice Marije, Kistanje.

Pilić, Šime. 2015. Socijalna i/ili etnička distanca u Pokrčju: Janjevci u Kistanjama. *Godišnjak Titius : godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke*. Vol. 6-7. No. 6-7. Str. 529-554.

Potkonjak, Sanja. 2014. *Teren za etnologue početnike*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju.

Rajković Iveta, Marijeta. 2012. Dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia and Migration of New Minorities From and To Newly Formed States. U: *Migration and Identity. Historical, Cultural and Linguistic Dimensions of Mobility in the Balkans*, ur. Petko Hristov, str. 152-162. Sofija: Paradigma, Sofija.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1983. Etnos kao proces. *Zbornik 1. kongresa jugoslavenskih etnologov in folkloristov. Rogaška Slatina*. Ljubljana: Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva.

Rose, Gillian. 2016. *Visual Methodologies. An Introduction to Researching with Visual Materials*. London, California, New Delhi, Singapur: Sage Publications Ltd.

Schöpflin, George. 1997. The Functions of Myth and a Taxonomy of Myths. U: *Myths and Nationhood*, ur. Geoffrey A. Hosking i George Schöpflin, str. 19-35. New York: Routledge.

Sökefeld, Martin. 2001. Reconsidering Identity. *Anthropos*. Vol. 96. No. 2. Str. 527-544.

Stančić, Nikša. 2002. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Barbat.

Stanić, Irena. 2018. *Govor Janjeva među predstavnicima triju generacija iz Kistanja*/ diplomski rad. Zadar: Sveučilište u Zadru.

Šiljković, Ž. i M. Glamuzina. 2004. Janjevo and Janjevci – from Kosovo to Zagreb. *Geoadria*. Vol. 9. No. 1. Str. 89-109.

Šterc, Stjepan. 2019. Zatvaranje povijesnog kruga. U: *Kistanje – Novo Janjevo 1997. – 2017. Spomen na 20. obljetnicu dolaska Janjevaca u Kistanje*, ur. Zvonimir Ancić i Roko Antić, str. 75-91. Kistanje, Kaštela: Župa Prikazanja Blažene Djevice Marije, Kistanje.

Thrift, Nigel. 1997. "Us" and "Them": Re-imagining Places, Re-imagining Identities. U: *Consumption and Everyday Life*, ur. Hugh Mackay, str. 159-202. London: Sage Publications Ltd.

Wessendorf, Susanne. 2007. "Roots-migrants": transnationalism and "return" among second-generation Italians in Switzerland. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Vol. 33. Str. 1083-1102.

Woodward, Kathryn. 1997. *Identity and Difference*. London, California, New Delhi: Sage Publications Ltd.

Internetski izvori

Državni zavod za statistiku. URL: <https://www.dzs.hr/> (Pristupljeno: 21.12.2017.)

Google karte. URL: <http://www.google.com/maps> (Pristupljeno: 27.09.2018.)

Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=28722> (Pristupljeno: 15.04.2019.)

Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. URL: <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatska-manjina-u-inozemstvu/hrvatska-manjina-u-republici-kosovo/742> (Pristupljeno: 15.04.2019.)

Udruga *Janjevo* Zagreb. URL: <https://www.udrugajanjevozagreb.hr/>. (Pristupljeno: 21.12.2017., 20.06.2019.)

Župe i dekanati Zadarske nadbiskupije. URL: http://zupe.zadarskanadbiskupija.hr/?page_id=248 (Pristupljeno: 02.05.2019.)

9. POPIS KAZIVAČA

Kazivač A. (1979.), Kistanje, 1. prosinca 2017., 23. kolovoza 2018.

Kazivač B. (1789.), Kistanje, 1. prosinca 2017.

Kazivač C. (u 40-im godinama), Kistanje, 1. prosinca 2017.

Kazivač D. (1956.), Kistanje, 3. svibnja 2019.

Kazivač E. (2002.), Kistanje, 3. svibnja 2019.

Kazivačica F. (1995.), Zadar, 9. travnja 2019.

Kazivačica G. (1998.), Zadar, 9. travnja 2019.

Kazivač H. (1961.), Kistanje, 4. svibnja 2019.

Kazivač I. (otprilike u 50-im godinama), Kistanje, 5. svibnja 2019.

Kazivačica J. (1964.), Kistanje, 4. svibnja 2019.

Kazivačica K. (1997.), Zadar, 9. travnja 2019.; Kistanje, 3. svibnja 2019.

Kazivač L. (1961.), Kistanje, 5. svibnja, 2019.

Kazivačica M. (1995.), Zadar, 26. ožujka 2019.

Kazivač N. (1969.), Kistanje, 5. svibnja 2019.

10. POPIS PRILOGA

Slika 1. Položaj Janjeva na karti (Šiljković i Glamuzina, 2004.)

Slika 2. Smještaj dviju najvećih zajednica Janjevaca – Dubrava (Zagreb) i Kistanje

Slika 3. Nova župna crkva sv. Nikole u Kistanjama